

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**TEVBE SURESİ BAĞLAMINDA TEBÜK SAVAŞININ
MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ
PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Faik KIRTAY

ŞANLIURFA-2014

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**TEVBE SURESİ BAĞLAMINDA TEBÜK SAVAŞININ
MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ
PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Faik KIRTAY

**Danışman:
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ**

ŞANLIURFA-201

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı 105201002 numaralı MEHMET FAİK KIRTAY'ın hazırladığı TEVBE SÜRESİ BAĞLAMINDA TEBÜK SAVAŞININ MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/05/ 2014 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

28/04/ 2014

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. MUSA KAZIM YILMAZ

Üye
Prof. Dr. HİKMET AKDEMİR

Üye
Prof. Dr. MURAT AKGÜNDÜZ

Bu tezin Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

1.....201..

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalına bağlı TEFSİR Bilim Dalı 105201002 no'lu **Yüksek Lisans** öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "TEVBE SÜRESİ BAĞLAMINDA TEBÜK SAVAŞININ MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(28/04/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
İmzası

MEHMET FAİK KIRTAY

İLETİŞİM ADRESİ _____ :

Atakent Mh. 6181. Sk. Gökçe İnş. Miray-4 Apt.

Tlf. Kod. (0. 545) 435 03 05

e-mail : mfkirtay@hotmail.com

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, salt maneviyata hitap eden dini öğelerin ötesinde insanların dünya ve ahiret saadetini temin eden ilahi nizamlar bütünüdür. Eğer Kur'an, yalnız ibadet ve maneviyata hitap etmiş olsaydı İslam, ruhbanlık ve felsefi doktrinleri aşamayan bir din olurdu. Bununla bağlantılı olarak peygamberler de hayatın tüm yönünü kapsayan bir özelliğe sahiptirler. Onlar da yer, içer, çarşı pazarda dolaşır ve toplum içinde normal bir insan olarak yaşarlar ki insanlar onları örnek alabilsin.

Hz. Peygamber'in hayatında vuku bulan Tebuk Olayı, sahabenin maddi olarak bir savaşa hazırlanması, savaşın sürecinde bulunmaları ve savaş sonrası davranışları hususunda dersler-ibretler vermesinin ötesinde Müslümanların böyle bir seferberlik emriyle beraber nasıl bir manevi ve psikolojik durum içinde olduklarını bizlere haber vermektedir.

Mekke gibi küfür ile imanın kesin hatlarla belli olduğu bir atmosferden uzak bir yapıya sahip olan Medine şehrinde Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrı Müslüman gibi gözükken münafıkların mevcudiyeti Tebuk Olayını çok yönlü ele almamızı gerektirdi. Hz. Peygamber (s)'in hayatta olduğu ve ilahi vahyin de nazil olduğu bir dönemde meydana gelen bu olayı ele alırken birinci kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'i temel aldık. Sonra, ilk dönem İslam kaynaklarını tarayıp olayı objektif bir şekilde değerlendirmeye çalıştık. Son dönem çalışmalarından da istifade etmeye gayret gösterdik.

Temel kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Tefsir kitapları olan çalışmamızın, giriş bölümünde Tebuk Olayı ile bağlantılı kavramsal çerçeveyi oluşturmak için ilgili birkaç kelimeye açıklık getirmeye gayret gösterdik. Birinci bölümde Tebuk Gazvesinin geçmiş olduğu Tevbe suresi ve Medine şehri hakkında detaylı bilgiler verdik. İkinci bölümde ise Tebuk Gazvesi ve Tevbe suresinde dayandığı ayetler hakkında bilgiler verdik.

Tezimin hazırlanmasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ'a ve çalışmalarında yardımcı olan hocam Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'e sonsuz şükranlarımı arz ederim.

MART-2014

Mehmet Faik KIRTAY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
TÜRKÇE ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	4
1. 1. Araştırmanın Konusu.....	4
1. 2. Araştırmanın Önemi.....	6
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
3. ARAŞTIRMANIN PLANI VE METODU.....	7
3. 1. Araştırmanın Planı.....	7
3. 2. Araştırmanın Metodu.....	8
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
1. Gazve.....	9
2. Sefer.....	11
3. Seriyeye.....	12
4. Kital.....	13
5. Harb.....	14
6. Cihad.....	15
7. İslam'da Savaş.....	15
1. BÖLÜM.....	18
TEVBE SURESİ VE MEDİNE'NİN GENEL YAPISI.....	18
1. TEVBE SURESİ.....	18
1. 1. Surenin İsmi.....	18
1. 2. Surenin Mushaftaki Yeri.....	19
1. 3. Surenin Mekki/Medeni Oluşu.....	19

1. 4. Surenin Besmelesiz Başlaması.....	20
1. 5. Surenin Nüzul Sebebi.....	24
1. 6. Enfal ve Yunus Sureleriyle İlişkisi.....	36
1. 7. Maide Suresiyle ilişkisi.....	39
1. 8. Surenin Ana Konuları.....	39
2. MEDİNE.....	40
2. 1. Hicret Öncesi Medine.....	41
2. 2. Hicret Sonrasında Tebük Gazvesine Kadar Medine.....	43
2. 2. 1. Toplum Yapısı.....	43
2. 2. 1. 1. Müslümanlar.....	44
2. 2. 1. 2. Münafıklar.....	47
2. 2. 1. 3. Yahudiler.....	53
2. 2. 1. 4. Hıristiyanlar.....	55
2. 2. 1. 5. Medine Müşrikleri.....	56
2. 2. 1. 6. Bedeviler/A'rablar.....	57
2. 2. 2. Siyasi Yapı.....	60
2. 2. 3. Ekonomik Yapı.....	62
2. BÖLÜM.....	64
TEBÜK GAZVESİ VE TEVBE SURESİNDEKİ İLGİLİ AYETLER.....	64
1. TEBÜK GAZVESİ.....	64
1. 1. Gazvenin Adı.....	64
1. 2. Gazvenin Çıkış Sebebi.....	65
1. 3. Gazve İçin Yapılan Hazırlık.....	71
1. 4. Gazvenin Zamanı ve Yeri/Yol Güzergâhı.....	72
1. 5. Tebük Gazvesini Etkileyen Önemli Olaylar.....	73
1. 5. 1. Hudeybiye.....	73
1. 5. 2. Hayber'in Fethi.....	75
1. 5. 3. Mute Savaşı.....	77
1. 5. 4. Mekke'nin Fethi.....	79
2. TEBÜK GAZVESİ BAĞLAMINDA TEVBE SÜRESİNİN TAHLİLİ.....	80

2. 1. Gazve Hazırlığına İşaret Eden Ayetler.....	82
2. 2. Gazve Sürecine İşaret Eden Ayetler.....	89
2. 3. Gazve Sonucuna İşaret Eden Ayetler.....	90
2. 4. Konuyla İlgili Ayetlerin Değerlendirmesi.....	91
3. TEVBE SÜRESİ BAĞLAMINDA TEBÜK GAZVESİNİN MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ.....	92
3. 1. Müslümanların Can ve Mal Fedakârlığı.....	95
3. 2. Münafıkların Bozgunculuğu.....	98
3. 3. Savaşa Katılmamak İçin İzin isteyenler.....	103
3. 4. Savaşa Katılmadıkları İçin Ağlayanlar (<i>El-Bekkaun</i>).....	104
3. 5. Sonradan Orduya Yetişenler.....	105
3. 6. Savaştan Geride Kalanlar (<i>el-Muhallefun</i>).....	108
3. 6. 1. Münafıkların Savaş Sonunda Durumu.....	108
3. 6. 2. Mazeretliler (<i>el-Mu'tezirun</i>).....	110
3. 6. 3. Erken Pişman Olan Mâzeretsizler.....	110
3. 6. 4. Geç Pişman Olan Mazeretsizler.....	112
3. 6. 5. Ka'b bin Malik Hadisinin Tahlili.....	113
3. 6. 6. Savaşa Katılmayanlarla İlgili Genel Değerlendirme...	116
4. GAZVENİN ÖNEMİ VE SONUÇLARI.....	117
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	122

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: Bin, İbn
Bkz./bkz.	: Bakınız
b. y.	: Baskı yok
C.	:Cilt
c.c	: Celle Celaluhu
Çev.	:Çeviren/Mütercim
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.K.S	: Dini Kavramlar Sözlüğü
Ed.	:Editör
H./h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Md.	: Madde/Maddesi
Mhtsr.	: Muhtasar
M.Ö.	: Milattan Önce
R.A.	: Radiyallahu Anha
SAV/s	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
s.	: Sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarih yok
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
y. y.	: Basım yeri yok

ÖZET

TEVBE SURESİ BAĞLAMINDA TEBÜK SAVAŞININ MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ

Bu çalışmada, Tevbe süresinin ilgili ayetleri bağlamında Tebük Gazvesi ele alınacaktır. Araştırmanın amacı, ilgili ayetler temelinde Tebük savaşının sosyo-psikolojik analizini yapmaktır.

Çalışma sonunda, bazı Müslümanların isteyerek savaşa katıldıkları halde diğerlerinin savaşa katılmamak için bahane ürettikleri tespit edilmiştir. Savaşa katılmayanlardan bazılarının toplumdan dışlanarak yalnızlığa itildiği, bu nedenle psikolojik ve sosyolojik etkilere maruz kaldıkları belirlenmiştir. İlk defa, Arabistan sınırları dışında, Bizans imparatorluğuna karşı çıkılan bu savaşın, Müslümanlar üzerindeki ciddi sosyo-psikolojik etkilerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevbe Suresi, Tebük Gazvesi, Medine, Psikoloji, Sosyoloji

ABSTRACT

THE PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL IMPACTS OF THE BATTLE OF TABUK ON MUSLIMS WITHIN THE CONTEXT OF THE SURAH TAWBAH

This study examines the Battle of Tabuk in the light of the Surah Tawbah. It aims to do socio-psychological analysis of this expedition on the ground of the related verses.

The research has indicated that while some Muslims took part in the battle voluntarily, the others came up with excuses not to participate. It has been found out that some of those who had not participated in the expedition were isolated and excluded from the society and this led them to experience psychological and sociological problems. It has also been underlined that this military expedition against the Byzantine Empire, which was the first outside the Arabia, had some socio-psychological effects on Muslims.

Key words : Surah Tawbah, the Battle of Tabuk, Madina, Psychology, Sociology

GİRİŞ

Karanlıkta bulunan insanı, peygamberleri ve kitaplarıyla aydınlığa çıkaran Allah(c.c)'a hamd, insanların ret ve inkârına rağmen ilahi kitapları tebliğ etmeye çalışan peygamberlere, hususen Hz. Muhammed(SAV)'e al ve ashabına salât ve selâm olsun.

“Kur'an'ı düşünüp ibret alalım diye kolaylaştırdık”¹ ve “Kur'an'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız”² ayetleri mucibince, Allah tarafından kolay kılınmış ve koruma altına alınmıştır.

İslam'ın ilk döneminden günümüze kadar Kur'an'ın tefsiri, daha çok bütün olarak Fatiha'dan Nas suresine kadar tamamı yapılırken özellikle son yüzyılıımızda Kur'an, *mevdui* denilen konu temelli tefsirleri daha yaygınlaşmıştır. Zamanın insan ihtiyacı ve Kur'an'ın geniş kapsamından dolayı böyle bir duruma meyleden ilim adamları konu bazında çalışarak eserler vermeye gayret etmişlerdir.

Tebük Savaşı, Hz. Peygamber'in hicri 9. yılda Şam'da toplanan Bizans ordusuna karşı çarpışmak üzere Medine'den Tebük'e kadar ashabını sevk ettiği askeri bir harekettir. Medine ve Şam arası bir yerde olan Tebük, Hz. Peygamber'in yolculuğunun uç noktası olduğu için bu sefere Tebük Gazvesi denilmiştir.

Seferberlik emrinin verilmesiyle beraber Hz. Peygamber(s), sahabeyi cihada çıkmaya teşvik etmiş, her hutbeye çıkışında orduya fedakârlık yapılması hususunda nasihatlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber(s)'in teşvik ve nasihatleri karşısında sahabe gücü nispetinde, hatta gücünü zorlayarak fedakârlıkta bulunmuşlardır. Hz. Ebu Bekr(r.a), malının tamamını; Hz. Ömer(r.a), malının yarısını; Hz. Osman(r.a), 300 deve, 100 at ve 1000 altın, Abdurrahman bin Avf(r.a), 8.000 dirhem bağışta bulunmuştur.³

¹ Kamer 54/7.

² Hicr 15/9.

³ Vakidî, *Kitabu'l-Megâzi*, 3. Baskı, London, Oxford University Press, 1966, Cilt 3, s. 991; İbnü'l-Esîr Ali bin Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-

Hız. Peygamber(s), o ana kadar hazırlandığı veya sahabeyi hazırladığı bütün gazve ve seriyelerin hedef noktasını gizlerken sahabenin olumsuz bir psikoloji ile karşılaşmaması için Tebük Gazvesinde bu ezberi bozmuştur. Zira Tebük, mesafe itibari ile uzak ve mevsim yaz, harman zamanı, halkın evde, tarlada bulunması gereken bir zaman idi. Hız. Peygamber(s), ordusunu hazırlarken maddi tehzata önem verdiği kadar manevi ve psikolojik hazırlığa da önem vermiştir. Bunun için, “*Kim bugün bir sadaka verirse sadakası kıyamet günü Allah katında onun lehine şahitlikte bulunacaktır*”⁴ sözleri ile yapılacak olan yardımların uhrevi karşılığını söyleyerek Müslümanları motive etmiştir.

Medine’ye hicretinden Tebük Gazvesine kadar Arabistan iç huzur ve birliğini sağlayan Hız. Peygamber(s), İslami tebliğe dahil olmak üzere bu seferle iletmek istediği mesaj, düşmanın saldırmasına fırsat vermeden kendisinin harekete geçmesidir. Ayrıca İslam’a ve Müslümanlara zarar noktasında niyeti olanlara karşı durabileceğinin mesajını da vermiştir.

Bu savaş seferine katılma aşamasında millet olarak adeta ilahi bir imtihandan geçmiş olan Medine halkı bireysel ve toplumsal olarak farklı davranışlarda bulunmuşlardır. Sefere çıkmayı duyanların bir kısmı hemen hazırlanırken bir kısmı katılamamanın bahanelerini uydurmuş, bir kısmı gerçekten imkânı olmadığından dolayı katılamamış, bir kısmı da pişmanlık içerisinde yarı yolda orduya katılacak şekilde yola yalnız başına çıkmıştır.

Tevbe suresinde birçok ayet bu seferle bağlantılı olarak nazil olduğundan adeta sure, bu tarihi olayı ilahi bir metin olarak tevsik etmektedir. Bu sefer sürecinde insanların gerek ferdi ve gerekse toplumsal yapısını, içinde buldukları ruh halini resimlemektedir. İnsanlar iklim ve zamandan dolayı bu sefere katılma noktasında farklı psikolojik hallerde bulunmuşlardır. Münafıklar, ihmal edenler, gitmek isteyip gücü yetmeyenler olmak üzere insanlar çeşitli davranışlarda bulunmuşlardır.

Dolayısıyla Tebük Gazvesi ve bu gazve süreci boyunca nazil olan Tevbe suresi, nüzul halinde olduğu için surenin ve savaşın birbirinden ayrı tutulması

İlmiyye, 1996, Cilt 3, s. 327; Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, 1. Baskı, Kahire, Daru Hicr, 2001, Cilt 10, s. 197; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1995, Cilt 4, s. 75; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 3. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1990, Cilt 4, s. 161.

⁴ Taberî, *Tefsir*, Cilt 10, s. 194-195.

mümkün değildir. Çalışmamızın temel amacı, özelde Tevbe suresi ve genelde de Kur'an-ı Kerim olmak üzere Müslümanların, Tebük Gazvesi'nde çeşitli davranışlarda bulunma süreci ve nedeninin bilimsel bir analizle ortaya konulmasıdır. Tebük Gazvesi süreci, Tevbe suresinde ifade edildiği için özellikle bu sure bağlamında Tebük savaşını değerlendirip ele almayı uygun gördük.

Ayrıca Müslümanların gerek ferdi/bireysel ve gerekse de içtimai/toplumsal olarak adeta ilahi bir süzgeç ve tasniften geçirilmesinin tespiti, araştırmamızın amaç ve önemini ortaya koymaktadır. Bu psikolojik ve sosyolojik durumun yüzyıllar önce yaşanmış olması ve günümüze ışık tutması bakımından Müslümanların da ihtiyaçlarına cevap vereceği inancındayız. Gayemiz, bu savaşın gerek iklim/zaman ve gerekse de maddi beklenti içinde olan Müslümanlara psikolojik ve sosyolojik etkilerini ayetler ışığında ortaya koymaya çalışmaktır.

“Tevbe Suresi Bağlamında Tebük Savaşının Müslümanlara Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri” konulu yüksek lisans tezimizi bir giriş ve iki bölümden oluşturduk.

Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı, plan ve metodu ile ilgili açıklayıcı bilgiler verdik. Akabinde çalışmamızın konusuyla bağlantılı gazve, sefer, seriye, kital, harb ve cihat kavramlarını özellikle ilk dönem Arapça sözlüklere dayanarak detaylı nakillerde bulduk. Çünkü Tebük olayına sefer diyenler olduğu gibi gazve diyenler de olmuştur. Dahası bu kavramlar aracılığıyla İslam'ın savaş konusuna bir açıklık getirmeye de gayret ettik.

Birinci bölümde, Tevbe suresi ve Medine ile ilgili bilgiler vermeye çalıştık. Birinci kısımda surenin ismi, Kur'an'daki yeri, Mekki/Medeni oluşu, besmelesiz olması, nüzul sebebi ve ana konuları gibi başlıklarla Tebük olayını doğru kavramamız için sure ile ilgili konuları ele aldık. İkinci kısımda Medine şehrine ayırdık. Zira gazveye hazırlık, gazve sonrası yaşantılar bu şehirde gerçekleştiği için konuya daha iyi vakıf olmak için şehri oluşturan din, millet ve toplum yapısından bahsetmek gerekir. Bunun için Medine şehrini, hicret öncesi ve sonrası diye toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısıyla ele alıp değerlendirdik.

İkinci bölüm ise Tebük Gazvesi ve Tevbe Suresindeki ilgili ayetlere ayrılmıştır. İlk kısımda Tebük Gazvesi ile ilgili bilgiler vermekle beraber gazveye etki eden Hudeybiye Antlaşması, Mute Savaşı, Hayber ve Mekke Fethi gibi önceki olaylarla bağlantılarına da değindik. İkinci kısımda Tevbe suresinde Tebük

gazvesinin hazırlığına, sürecine ve sonucuna işaret eden ayetlerin tahlilini yaptık. Üçüncü ve son kısım olarak da Tevbe suresi bağlamında Tebük gazvesiyle beraber insanların girmiş olduğu psikolojik ve sosyolojik etkilerine değindik.

Bu çalışmamız ile vahiy sürecinin yaşandığı Hz. Peygamber döneminde meydana gelmiş Tebük olayıyla Medine halkı adeta ilahi bir süzgeçten geçirilerek Kur'an'daki bir sureye konu olmuştur. Müslüman'ın samimiyet ve fedakârlığını sınavan bu olayın yaşanması, sonraki dönem Müslümanlarına örnek teşkil etmesi bakımından örnek bir gazvedir.

Çalışmamızda öncelikle ilk dönem kaynaklarından faydalanmakla beraber daha sonra yapılan çalışmalara da yer verilmiştir. Kaynaklardan alıntı yaptığımız zaman dipnotlarda sayfa içerisindeki ilk geçişinde detaylı bilgiler verdik. Sonraki dipnotlarda aynı yazar ve eser geçmesi durumunda sadece yazarın soyadı veya en meşhur ismini, cilt ve sayfa numarasını zikrettik. Örneğin ilk alıntı/dipnotta, (Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, 5. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, Cilt 1, S. 343.) Sonraki dipnotlarda ise Esed, cilt ve sayfa numarasını verdik. Aynı yazarın farklı eserleri var ise yazar adı, eserin kısaltılmış veya meşhur ismi ile cilt ve sayfa numarasını belirttik. İlk dipnotta Taberi'nin tarih kitabı *Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk* ile tefsir kitabı *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, sonraki dipnotlarda Taberi *Tarih* ve Taberi *Tefsir* diye belirttik.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu

İnsanlar arasındaki ilk savaş, Âdem'in çocukları olan Habil ile Kabil arasındaki bireysel kavgadan başlamıştır. Zira bu iki kardeş arasındaki kavga zamanla büyüyecek, sonraki zamanlarda devletlerin ve milletlerin savaşına dönüşecektir. İnsanlığın ilk savaşı denilebilecek bu kavganın temeli İslam'ın savaş kuralı ve ahlakını ortaya koyar. Çünkü Habil, hakkı ve İslam'ı, Allah'a kul olmayı temsil ederken karşıdaki kardeşi Kabil batılı, haksızlığı ve Allah'a isyan etmeyi temsil eder.

Bu olay esnasındaki Adem peygamber olsun sonra gelen peygamberler olsun insanlara iyi ahlaklı, adaletli ve Allah'a kul olmayı öğütlemiştir. İnsanlar, bu güzel hasletleri reddedince peygamberler, Allah'tan aldıkları yetkiye dayanarak asla haddi aşmamak üzere Allah yolunda cihat/savaş yolunu takip etmişlerdir. Savaşa katılan

her peygamber haksızlık yapmamak, boş yere kan dökmek ve insanlara zulmetmemek üzere cihat faaliyetinde bulunmuşlardır. En ince detayına kadar hayatı bize nakledilmiş olan Hz. Peygamber(s)'in hayatındaki Bedir, Uhud ve Hendek ile diğer savaşlara baktığımızda bu savımızı desteklememiz mümkündür.

Araştırmamızın konusu, “Tevbe Suresi Bağlamında Tebük Savaşının Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri”dir. Tebük Savaşı, Hz. Peygamber(s)'in Mekke'den Medine'ye hicretin 9.yılı/Miladi 630 yılında Şam'da toplandıkları nakledilen Bizans ordusuna karşı çarpışmak üzere Medine'den Tebük'e kadar ashabını sevk ettiği askeri bir harekettir. Medine ve Şam arası bir yer olan Tebük bu yolculuğun uç noktası olduğu için de bu sefere Tebük Gazvesi denilmiştir.

Bu savaşa katılma aşamasında millet olarak adeta ilahi bir imtihandan geçmiş olan Medine halkı birçok çeşitli davranışta bulunmuştur. Sefer emrini duyanların bir kısmı hemen hazırlanırken bir kısmı katılamamanın bahanelerini uydurmuş, bir kısmı gerçekten imkânı olmadığından dolayı katılamamış, bir kısmı da pişmanlık içerisinde girip Hz. Peygamber(s) ordusu daha yolda iken yalnız başına yola çıkmıştır.

Tebük Gazvesi öncesi, gazve süreci ve gazve sonrasına işaret eden ayetler olduğundan Tevbe Suresi, adeta bu tarihi olayı ilahi bir metin olarak bizlere tevsik etmektedir. Surenin birçok ayeti bu sefer sürecinde Müslümanların ve münafıkların iman ve bağlılık derecelerini tahlil eden ayetler içermekte, bireylerin ve toplumun ahlaki yapısından bahsetmektedir. Tevbe Suresi, Tebük Gazvesi sürecinde insanların gerek ferdi ve gerekse toplumsal yapısını, içinde buldukları ruh halini resimlemektedir. İnsanlar iklim ve zamandan dolayı bu gazveye katılma noktasında farklı psikolojik hallerde bulunmuşlardır. Münafıklar, gitmemek için izin isteyenler, ihmalkar davrananlar, gitmek isteyip gücü yetmeyenler olmak üzere toplumsal olarak insanlar farklı durumlara girip gruplara ayrılmışlardır. Dolayısıyla Tebük Gazvesi sürecine işaret eden ayetleri ihtiva eden Tevbe Suresi nüzul halinde olduğu için surenin ve savaşın birbirinden ayrı tutulması mümkün değildir. Çalışmamızın temel problemi, özelde Tevbe suresi ve genelde de Kur'an-ı Kerim olmak üzere Müslümanların çeşitli fırkalara ayrılmalarının süreci ve nedeninin bilimsel bir analizle ortaya konulmasıdır.

Bu araştırmada Allah'ın cihat emri karşısında insanların girdikleri psikolojik ve sosyolojik durumlarını Kur'an açısından incelenmeye çalışıldı. Bu konu Kur'an açısından incelenirken yarattığı kulunun her halini en iyi bilen Allah'ın ayetler ile

insanları nasıl tasnif ettiği ve onları nasıl bir iman ve ahlaki süzgeçten geçirdiği gibi konulara değinilmiştir. Zira ilahi vahyi sıcağı sıcağına yaşıyan sahabenin göstermesi gereken mal ve can fedakârlığındaki ağır davranmaları üzerinde düşünülmesi ve iç hallerine inerek tespit edilip ortaya konulması gerekir.

1.2. Araştırmanın Önemi

İlahi vahyin iniş sürecinde Tebük olayı ile karşılaştın Müslümanların girdikleri psikolojik ve sosyolojik durumlarını tahlil etmeye çalıştığımız bu araştırmamız, bu durumu bir tablo halinde sunmaya çalışması açısından öneme haizdir. Ayrıca, Hz. Peygamber(s)'in ve Müslümanların şimdiye kadar yaptıkları cihat hareketleri Arabistan sınırları içindeki Araplar ve aşına oldukları Yahudiler üzerine iken Tebük Gazvesi ile ilk defa Arabistan dışında ve farklı bir millete karşı olacağından durum, önem arz etmektedir. Yaptığımız araştırma neticesinde Tebük Gazvesinin Tevbe Süresi ile bağlantılı olarak ele alınma noktasında bir çalışmanın olmaması araştırmamızı özgün kılmaktadır. Müslümanların can ve mal fedakârlığını gerektiren bir emir karşısında ortaya koydukları davranışlarının Kur'an'a konu olması, bize çalışmamızda temel kaynak olarak Kur'an'ı ele almamızı gerektirmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel gayesi, Allah ve Resulü tarafından can ve mal fedakârlığını gerektiren bir emir karşısında kişinin imanı ile paralel olarak sergilemesi gereken davranış ve tavrın incelenmesidir. Bu bilimsel çalışma ile yaratıcı-kul ilişkilerinin boyutları da doğru kavranabilecektir.

Kur'an'da dile getirilen konu ve meseleler daha çok ana hatlarıyla ifade edilmiştir. Ama Hz. Peygamber(s)'in ilahi vahyi aldığı süreçte cereyan eden Tebük Savaşı, gerek gazve öncesi, sonrası ve gerekse de gazve sürecinde olay, Tevbe suresinde ifade edildiği için özellikle bu sure bağlamında Tebük Gazvesini değerlendirip ele almayı uygun gördük.

Ayrıca Müslümanların gerek ferdi/bireysel ve gerekse de içtimai/toplumsal olarak adeta ilahi bir süzgeç ve tasniften geçirilmesinin tespiti, araştırmamızın amaç ve önemini ortaya koymaktadır. Bu psikolojik ve sosyolojik durumun yüzyıllar önce yaşanması, günümüz Müslümanlarının da ihtiyaçlarına cevap vereceği inancındayız.

Gayemiz, gerek iklim/zaman ve gerekse de maddi beklenti içinde olan Müslümanlara bu gazvenin psikolojik ve sosyolojik etkilerini ayetler ışığında ortaya

koymaya çalışmaktır. Tezimizin amacı, araştırma konusu olan anlam alanını ortaya çıkarmaktır. Aşırı ve zorlama yorumlardan kaçınmaya çalıştık. Zira Hz. Peygamber(s) hayatında vuku bulan Tebük olayını Kur'an perspektifinden istifade ederek bilimsel bir çalışma ile ortaya koymaya çalıştık. Bu araştırma, Tevbe suresinin birçok ayeti ve Tebük Olayı, mesajları hususunda derinleşmek isteyen sonraki insanlara yardımcı olacaktır. Ayrıca can ve mal fedakârlığı gerektiren ilahi emirler ve bu emirler karşısında insanların davranışları hususunda çalışmak isteyenler için İslâmî referanslara dayalı bir tablo sunacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN PLANI VE METODU

3.1. Araştırmanın Planı

Araştırma, şekil itibariyle belli bir işleniş planına göre hazırlanmıştır. Bu işleniş planı ana hatlarla şu şekilde ifade edilebilir: “Önsöz”, “İçindekiler”, “Kısaltmalar”, “Giriş”, “Kavramsal Çerçeve”, “Tevbe Suresi ve Medine'nin Genel Yapısı” ile “Tebük Gazvesi ve Tevbe Suresindeki İlgili Ayetler” olmak üzere iki bölüm, “Sonuç” ve “Kaynakça”dan oluşmaktadır. Çalışmanın plan detayı içerik olarak şöyle zikredilebilir: “Önsöz” kısmında, araştırmanın ana temasının ne olduğu, bu konunun niçin seçildiği, nasıl işlendiği ve bu konu araştırılırken hangi sıkıntılarla karşılaşıldığı hususları dile getirildi. Tez konusunun seçiminde, kaynakların değerlendirilmesinde ve konular hakkındaki düşüncelerin ilmi bir anlayışla yazılmasında bize yol gösteren ve bizden yardımlarını esirgemeyen hocalarımızın ifadelerine değinildi.

“İçindekiler” kısmında, çalışmamızın içinde değinilen konuların başlıklar itibariyle sistematik olarak dökümü verildi. Böylece bu çalışmanın temel ve tali olarak hangi konulara temas edildiğini kolay bir şekilde öğrenme imkânı vermesi sağlandı.

“Kısaltmalar” kısmında, bu tezin içinde geçen bazı ifadelerin kısaltmalarına yer verildi. Bu kısım da sayfaların içinde ve dipnotlarda bulunan kısa ifadelerin ne anlama geldiğinin öğrenilmesi açısından kolaylık sunmaktadır.

“Giriş” kısmı, Araştırmanın Konusu ve Önemi, Konunun Amacı, Araştırmanın Plan ve Metodu olmak üzere üç temel konudan oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmamızın temel ve asıl teması olan “Tevbe Suresi Bağlamında Tebük Gazvesinin Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri” konusuna

giriş ve hazırlık olması için, “Tevbe Suresi” ve “Medine” konuları hakkında bilgiler verildi. İkinci bölümde ise araştırmanın asıl teması olan “Tevbe Suresi Bağlamında Tebük Gazvesinin Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri” incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde “Tebük Gazvesi”, “Tebük Gazvesi Bağlamında Tevbe Suresinin Tahlili” ve “Tevbe Suresi Bağlamında Tebük Gazvesinin Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri” alt başlıkları olmak üzere üç konu başlığı ele alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızla ilgili konuları hakkında bilgi toplamak için tefsir hadis ve İslam tarihi vb. ilim dallarında yazılmış eserlere ulaştık. Bu eserlerin araştırma konumuz için kaynak olabileceklerin analizini yaptık. Analiz sonucunda kaynak olabilecek eserleri tespit ettik. Bu kaynak eserler birer defa okunarak konumuzla ilgili olan bilgileri fişleyip ilgili yerlere dipnot kaynağıyla beraber yerleştirdik. Akabinde konu ve kaynaklarla ilgili yorum, düşünce ve fikirlerimizi arz ettik. İncelenilen konuyla ilgili diğer kaynaklar da kronolojik bir şekilde dipnotlarda gösterildi. Kaynak olarak faydalandığımız tüm eserlerin tam kimliği önce dipnotlarda ilk geçtiği yerde, sonra da kaynakça kısmında detaylı bir şekilde verdik. Dipnotlarda eğer eser ilk defa geçiyor ise tam kimliğiyle beraber verdik, sonraki geçişlerde ise yazarın soyadı ile cilt ve sayfa numarasını verdik. Birden fazla eseri var ise ilk dipnotta tam kimliğiyle beraber sonraki dipnotlarda soyadı veya meşhur ismi ile eserin ismini verdik. Araştırmamızda Kur’an ayetlerinin Türkçeye aktarılması hususunda en yaygın Türkçe meâller tarandıktan sonra Türkiye Diyanet Vakıf Mealini esas aldık.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İslam dininin savaşa bakış açısını ve felsefesini anlayabilmek için “gazve, sefer, seriye, kıtal, harb ve cihat” kavramlarına bir açıklık getirmek gerekir. Tebük gibi ilk defa bu kadar donanımlı ve kendi sınırlarının dışına çıkılarak yapılmış olan bu olayda İslam’ın savaş kavramları üzerinde durmakta fayda vardır. Zira Tebük Gazvesine kadar yapılmış olan savaşların büyük bir çoğunluğu Arabistan sınırları içerisinde mahalli bir kapsama sahipken Tebük Gazvesinde bu sınırların ötesinde ulusal bir hüviyet kazanmıştır. Bu savaş, Müslümanların bir savaşta bulunması durumunda nasıl davranıp hareket edeceklerini ilahi vahiy doğrultusunda bunun eğitimini almaları gerektiğinden bu olayı yaşamışlardır denilebilir.

Çalışmamızla ilgili olduğu için ilk önce bu kavram/kelimelere bir netlik kazandırmayı uygun gördük. Zira bu kavram/kelimeler, konunun açıklık kazanıp netliğe kavuşması, Resulullah’ın hayatında vuku bulan Tebük olayını anlamamıza fayda sağlar.

1. Gazve

Gazve, غزو fiil kökünden türemiş mastar olup “çalışmak, çabalamak, demek istemek, saldırı düzenlemek, baskın yapmak, yenmek,⁵ istemek, talep etmek,⁶ arzu etmek, kastetmek, niyetlenmek” gibi anlamlarının yanı sıra “düşmanla savaşmak” anlamında da kullanılır.⁷

مغزي الكلام ifadesiyle İbn Manzur, “sözün kastettiği anlam” olarak tarif eder.⁸ Zemahşeri gerçek anlam olarak “düşmana karşı öldürmeyi kastetmek” tarifini kullanır. Mecaz anlamda da kişinin söz ile kastı ve iradesidir demiştir. “Sözümle şöyle gazve ettim.” derken “şunu kastettim” demek istenmiştir.⁹ Ez-Zebidi, “Düşmana karşı öldürmek ve zorla canlarını alıp gasbetmek için savaşmak” olarak

⁵ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, b. y, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995, s. 625, غزو md.

⁶ İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l-Arap*, 3. Baskı, Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, 1999, Cilt 10, s. 66.

⁷ Hüseyin Algül, “Gazve”, *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, Cilt 13, s. 488.

⁸ İbn Manzur, a.g.e., Cilt 10, S. 67.

⁹ ez-Zemahşeri, Carullah Mahmud bin Ömer, *Esasu’l-Belağa*, 1. Baskı, Beyrut, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1998, s. 701.

kaydeder.¹⁰

İstilahta ise, “*kâfirle savaşmak, akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş*” şeklinde tarif edilirken İslami bir kavram olarak, bizzat katılarak sevk ve idare ettiği, asker sayısı az olsun çok olsun, savaş veya başka bir amaçla hareket edilsin çarpışma meydana gelsin veya gelmesin Hz. Peygamber’in bütün seferlerine Gazve denilmiştir.¹¹ Hz. Peygamber’in vefatıyla beraber gazve kelimesinin Müslümanların kâfirlerle yaptığı bütün savaşlara şamil kılındığını müşahede etmekteyiz.

İslam’dan önce gazve kelimesi savaş, akın, hücum ve saldırının her türlü için genel olarak kullanılırken Hz. Peygamber döneminde bu kavramın anlamının daraltıldığına şahit olmaktayız. Zira hadis ve siyer âlimlerinin kabul ettiklerine göre asker sayısı az veya çok olsun, savaş veya başka bir maksatla hareket edilmiş olsun, çarpışma vuku bulsun veya bulmasın Hz. Peygamber’in katıldığı seferlere gazve demişlerdir.¹²

Bazı ilk dönem İslam tarihçileri Hz. Peygamber’in katılmadığı seferler için de gazve adını kullanmışlardır. Örneğin, İbn Hişam Hz. Peygamber’in katılmadığı Mute Seferine gazve¹³ derken Taberi de Resulullah’tan sonraki bazı savaşlar için gazve kelimesini kullanmıştır.¹⁴ Böyle demeleri muhtemelen ya kelimenin sözlük anlamını ele almalarından veya gazve kelimesi, Allah-din uğruna yapılan bir faaliyet olması hasebiyle, umumi bir anlama kaymış olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir.

Arap kültüründe genel olarak savaş ve benzer türevleri için kullanılan Gazve kelimesi, Hz. Muhammed zamanında hususi bir anlama kayarak özelde Resulullah(s)’ın katıldığı savaşlar için kullanılırken Resulullah(s)’tan sonra az da olsa bu özel manasından yine kayarak genel olarak din uğruna yapılmış olan bütün savaşlar için kullanılmıştır. Zira Hz. Peygamber(s)’den sonra genel olarak kâfirlere

¹⁰ Ez-Zebidi, Seyyid Muhammed Murtada el-Huseyni, *Tacu’l-Arus*, 1. Baskı, Kuveyt, et-Turasu’l-Arabi, 2001, Cilt 39, s. 158.

¹¹ Et-Tehanevi, Ali bin Muhammed, *Keşşafu İstilahatu’l-Funun*, b. y, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2006 Cilt 3, s. 401; Mehmet Canbulat, “Gazve”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, b. y, Ankara, DİB Yayınları, 2006, s. 202.

¹² Algül, “Gazve”, *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, Cilt 13, s. 488; Cürcani, Seyyid Şerif, *Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan, 1. Baskı, İstanbul, Bahar Yayınları, 1997, s. 125.

¹³ İbn Hişam, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, 3. Baskı, Beyrut, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1990, Cilt 4, s. 15-30.

¹⁴ et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Tarihu’r-Rusul ve’l-Muluk*, 2. Baskı, Kahire, Daru’l-Maarif, t. y., Cilt 4, s. 288.

karşı yapılan seferlere ve bu maksatla gerçekleştirilen askeri faaliyetlere gaza, İslam'ın ışığından mahrum kalmış ülkelere iman nurunu götürmek gayesiyle kâfirlerle savaşanlara da gazi denilmiştir.¹⁵ Zamanla Hz. Peygamber'in gazvelerini konu edinen eserler kaleme alınmış ve bunlara 'Meğazi' adı verilmiştir.¹⁶

Tezimizin ana konularından biri olan Tebük olayı, ciddi manada bir meydan savaşı olmasa da gerek Hz. Peygamber'in bu olaya katılması ve gerekse de Hz. Peygamberin Tebük'e varmasıyla sahabeyi küçük birlikler halinde çevre hükümdarlara göndermesi adına bu olayı 'Gazve' olarak addedip bu şekilde vasıflandırmayı uygun gördük. Dolayısıyla bundan sonra bu olayın geçmesi durumunda Tebük Gazvesi tanımlamasıyla bahsetmeye gayret göstereceğiz.

Sonuç olarak gazve kelimesinin tarihi seyrine baktığımızda şu tablo ile karşılaşmamız mümkündür: İlk aşamada temel anlam olarak bir şeyi kastetmek, düşmanla savaşmak gibi umumi bir anlama sahipken ikinci aşamada Hz. Peygamber(s)'in katıldığı savaşlarla kısıtlanmış, üçüncü ve son aşamada ise müslümanların kâfirlere karşı yaptığı bütün savaşlar şeklinde bir anlam kayma süreci yaşamıştır.

2. Sefer:

سفر, "mesafe kat etmek, yol almak"¹⁷, yazmak, yolculuk yapmak, uzun çıkış/yolculuk, açmak, kaldırmak"¹⁸ gibi anlamlara gelir. Deve bir yerden gidip yöneldiği zaman **اسفرت الابل** denilir.¹⁹ **سفرت الريح الغيم عن وجه السماء سفرا** "Rüzgâr, göğün yüzünden bulutu açtı, kaldırdı."²⁰ Kelimenin genel bir anlamına baktığımız zaman bir eşya/nesnenin bir mekânda sabit kalmaması ve dış etken aracılığıyla yer/mekân değiştirmeye hazır olmasıdır. Seferin gezip görmek ve ibret almak, Hac ve Umre için Mekke'ye gitmek, İslam'ı anlatmak, cihad etmek, iş bulmak, ticaret yapmak, mukaddes yerleri gezip görmek, dostlarını ve akrabalarını ziyaret

¹⁵ Algül, "Gazve", *DİA*, Cilt 13, s. 489.

¹⁶ Algül, "Gazve", a.g.e, Cilt 13, s. 489.

¹⁷ Cürcani, s. 122.

¹⁸ Ez-Zebidi, Cilt 12, s. 37.

¹⁹ İbn Faris, Ebu Huseyn Ahmed, *Mücmelü'l-Luğa, 2. Baskı*, y. y. Müessesetu'r-Risale, 1986, Cilt 1, s. 464-465.

²⁰ Ez-Zebidi, a.g.e., Cilt 12, S. 37.

etmek, eğitim-öğretim... gibi birçok çeşidi vardır.²¹

Tevbe suresinde Tebük olayıyla ilgili geçen “*kolay bir sefer olsaydı*”²² ifadesindeki *sefer* kelimesi, amacı ne olursa olsun bulunduğu mekândan ayrılıp belli bir mesafe kat etme anlamında kullanılmıştır.

Fıkıh terimi olarak ise “*şer’an aranan şartlar çerçevesinde belirli uzaklıktaki bir yere gitmek, özel/hususi bir mesafeyi kastetmek*²³ ve *gittiği yerde belirli bir süre kalmak üzere yola çıkmaktır.*”²⁴ diye tanımlanmıştır.

Sufilerin “nefsi terbiye etmek ve Hakk’a ermek için bedenle veya kalple yaptıkları yolculuk” anlamında Tasavvufî terim olarak da kullanılır.²⁵

Tebük olayını sefer olarak kitaplarına kaydeden tarihçilerimiz aslında isabetsiz davranmamışlardır. Zira Tebük olayı ile hedeflenen amaç; dini bir tebliğ ve Müslümanlara zarar vermek isteyenlere karşı cihat anlamını kapsar. Sefer kelimesini bu olay için ifade eden âlimlerimiz nihayetinde kavramı genel ele aldıklarından doğru davranmışlardır kanaatindeyiz.

3. Seriyeye

سري, “*gece yolculuğu yapmak, geceleyin yola çıkmak,*²⁶ *gece veya gecenin bir kısmındaki yürüyüş*” demektir. İçki ve zehir insan vücudunda, ağaç kökleri de yeraltında yavaş yavaş ilerlediği zaman سري fiili kullanılır.²⁷

İstilahta ise Seriyeye, Hz. Peygamber’in katılmadığı, bir sahabi komutasında Müslümanların katılmış olduğu savaş birliklerine denmiştir. Sayı olarak da kamus tercümesine göre seriyeye katılanların en az 5, en fazla da 300 veya 400 olarak ifade edilmiştir. Gece yola çıkanlara isra/gece yolculuğundan dolayı seriyeye, gündüz yola çıkanlara da sâriye denmiştir.²⁸

²¹ İsmail Karagöz, ‘Sefer’, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, b. y, Ankara, DİB Yayınları, 2006, s. 584.

²² Tevbe, 9/42.

²³ Fahrettin Atar, “Sefer”, *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, , 2009, Cilt 36, s. 295.

²⁴ Karagöz, a.g.e, s. 584.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Sefer”, *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, , 2009, Cilt 36, s. 298.

²⁶ Mutçalı, s. 387-388, سري mad.

²⁷ el-Kermi, Hasan Said, *El-Hadi ila Lugati l-Arabî*, 1. Baskı, Beyrut, Daru Lübnan, 1992, Cilt 2, s. 342.

²⁸ Cürçani, s. 125; Algül, “Gazve”, *DİA*, Cilt 13, s. 488.

Yukarda geçmiş olan gazve, sefer ve seriye kavramlarını bir sonuca bağlamak istediğimiz zaman, sefer ve seriye kelimelerinin orijinal anlamlarını muhafaza ettiklerini, gazve kelimesinin ise Resulullah zamanında bir anlam kaymasına maruz kaldığına şahit olmaktayız. Gazve, genel olarak savaş/mücadele ve türevleri anlamında kullanılırken Resulullah zamanında yine savaş/mücadele anlamında kullanılmakla beraber özellikle Resulullah'ın katıldığı savaşları kapsamaktadır. Hz Muhammed'in katılmadığı ve bir sahabelinin komutasında gönderdiği askeri birliğe seriye denirken, bu ezber 'Mute' savaşında bozulmuştur. Zira Resulullah katılmadığı halde bu savaş, 'Mute Gazvesi' diye siyer/tarih sayfalarına geçmiştir. Resulullah'tan sonra ise gazve kelimesinin İslam dini uğrunda yapılan tüm savaşlar için kullanılan genel/umum bir anlama kaydığına şahit olmaktayız. Normalde savaş yapılan durumlarda kullanılan gazve kelimesi, Tebük'te savaş olmamasına rağmen yine de bu savaş siyer/tarih kitaplarında 'Tebük Gazvesi' olarak kayda geçmiştir.

4. Kital

"*Vurma veya yaralama ile insanı, hayvanı öldürmek,*²⁹ *bastırmak, yatıştırmak*" gibi temel anlamlarında kullanılan Kital kelimesi, sözlük anlamı olarak "*hayatın yok olması*³⁰, *bir şeyin etkisinin düşürülmesi veya etkisinin kaldırılması*" gibi anlamlarda kullanılan **قتل** fiil kökünden gelir. Zira **قلب مقتل** derken kalbin aşk tarafından yok edilmesi, katledilmesi demektir.³¹ Ayrıca "*Adam, hafifletmek için içkiyi su ile öldürdü.*"³² cümlesinde görüldüğü üzere içkinin keskin, yüksek dozunu düşürmek için burada eylem olarak **قتل** fiilini kullanmıştır.

Genel anlamda bir şeyi yok etmek veya etkisini düşürmek için kullanılan Kital, insani ilişkilerde iki kişinin, topluluğun veya ordunun karşı tarafı yok etmek niyetiyle öldürmesidir. Bu, iki kişinin, topluluğun veya ordunun tuzağıyla olabileceği gibi meydana bir hazırlıkla da olabilir. Nihayetinde öldürme ve yok etme vardır.

²⁹ el-Ferahidi, Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, Cilt 5, s. 127.

³⁰ El-İsfehani, Rağıb, *El-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, 6. Baskı, Beyrut, Daru'l-Marife, 2010, s. 394, **قتل** md.

³¹ İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyad, Muhammed Ali en-Neccar, *Mu'cemu'l-Vasit*, 4. Baskı, Mısır, Mektebetu's-Şuruki'd-Devliyye, 2004, s. 715.

³² El-Kermi, Cilt 3, s. 473.

Kur'an-ı Kerim'de **قتل** ve türevleri çoğunlukla öldürme³³ ve savaş,³⁴ kısmen de olsa beddua³⁵ anlamında kullanılmıştır.

5. Harb

Harb kavramı ise **حرب** “zorla alıp gasp etmek, talan etmek, ganimet almak, adama hiçbir şey bırakmama adına bütün malını soymak,³⁶ delmek, yaralamak, incitmek, nüfuz/tesir etmek, zorla almak, iki topluluk arasındaki savaş”³⁷ gibi anlamları ihtiva eder. “sinirlenmek kızmak”³⁸ ağırlıklı olarak ganimet anlamındaki **حرب** kelimesinden alınmıştır. Zira savaş, mana yönünden ganimetten alınmıştır. **فعله** kalıbında gelen **حربة** veya **حرب** “savaşta kullanılan bir silah gibi iş gören kişi” demektir. **محراب المسجد** denmesinin sebebi şeytan ve heva ile savaşmanın yeri olduğu içindir.³⁹

Genel anlamına baktığımız zaman barışın zıddı olarak kullanılan harb kavramı, fiili çatışma ve kavgayı da kapsamakla beraber savaşın silahsız yönü diyebileceğimiz psikolojik yönünü de kapsar. “Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan”⁴⁰ ve “Allah ve Resûlüne karşı savaşanların”⁴¹ ayetlerinde geçen harb kelimesinin sıcak savaş dediğimiz çatışma ve karşılıklı kavgayla birlikte karşı tarafı zihnen ve aklen alt etme, üstün gelme gibi savaşın psikolojik boyutunu da içine alır. Zira ayet öncesi, “(müminlere) zarar vermek, (hakı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak” gibi savaş ve çatışmayı gerektirmeyen psikolojik öğelerden bahseder. Buna değinen Razi, aynı zamanda münafıkların ‘Dirar Mescidi’ni zarar vermek için kurduklarından dolayı bu ismi aldığını yorumlar.⁴²

³³ Al-i İmran, 3/144; Enfal, 8/17; Nisa, 4/29, 74, 157; Enam, 6/151; Maide, 5/95.

³⁴ Hucurat, 49/9; Haşr, 59/12; Tevbe, 9/123; Bakara, 2/193.

³⁵ Abese, 80/17; Zariyat, 5110.

³⁶ El-Kermi, Cilt 1, s. 435.

³⁷ Muhammed Ali En-Neccar, ve Heyet, *Mucemu'l-Vasit*, Cilt 4, s. 163.

³⁸ El-Kermi, Cilt 1, s. 435; Mutçalı, s. 158, **حرب** md.

³⁹ El-İsfehani, Rağib, s. 119, **حرب** md.

⁴⁰ Tevbe, 9/107.

⁴¹ Maide, 5/33.

⁴² Er-Râzî, Fahrud-din Muhammed b. Ziyâuddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1991, Cilt 16, s. 198.

Müslümanlar ile müslüman olmayanlar arasında barışın olmadığı memleket anlamında “*Daru’l-Harb*” ifadesi kullanılır.⁴³

6. Cihad

Cihad, جهاد fiil kökünden gelip gayret etmek çaba sarf etmek, yıpratmak, çok çalışmak, zahmet çekmek, فى سبيل تاملamasıyla kullanıldığında “*canını ve malını ortaya koymak*,”⁴⁴ *güçlük ve zorluk*” anlamlarına gelip terim olarak ise “*dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek*”⁴⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Rağib el-İsfehani, “*düşmana karşı, şeytana karşı ve nefse karşı*” olmak üzere üç çeşit cihattan bahseder.⁴⁶

Bütün bu kavramlara konumuz itibari ile baktığımız zaman, Hz. Peygamber devrinde cereyan eden Tebük Olayı; hangi amaçla olursa olsun bir yolculuğa çıkıldığı için *sefer*dir, ama sahabe komutasında olmadığı için *seriye* değildir. Hz. Peygamber’in katılmasından dolayı gazvedir; soyma, yağmalama ve ganimet güdülmediği için *harb* da değildir. İslam’ın genel ahlakında öldürme ve katletme olmadığından dolayı Tebük Olayı *Kital* değil, daha çok İslami tebliğ ve Müslümanlara zarar vermek isteyenlere önceden erken davranmak adına alınan bir tedbir ve hamle olmasından dolayı *cihattır*.

Sonuç olarak geçmiş İslam kültürü, siyer ve tarih âlimleri sefer ve gazve kelimelerinde ittifak etmiş olup iki kelimeyi de kullanmışlardır.⁴⁷ Çoğunluk gazve olmak üzere anlamı itibariyle ilgili yerlerde sefer kelimesini de kullanmayı uygun gördük.

7. İslam’da Savaş

İslam’da asıl olan barıştır. Hiçbir zaman İslam keyfi olarak savaşı başlatıp insanların öldürülmesi hususunda teşvik ve emirde bulunmamıştır. Ancak İslam’ın insanlara ulaşması ve insanların doğru/hakkı öğrenip yaşaması için önüne çıkan engelleri aşmaya çalışır. Ki bu engel savaş olursa o zaman İslam savaşmayı da

⁴³ El-Ferahidi, Cilt 1, s. 299.

⁴⁴ Mutçalı, s. 135, ﷻ md.

⁴⁵ Ahmet ÖZEL, “Cihad”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 7, S 527.

⁴⁶ El-İsfehani, Rağib, s. 108, ﷻ md.

⁴⁷ el-Vakıdi, *Kitabu’l-Meğazi*, Cilt 3, s. 989-1078; İbn Sa’d, *Kitabu’t-Tabakatu’l-Kübra*, 1. Baskı, Kahire, Mektebetu’l-Hanci, 2001, Cilt 2, s. 150-154.

tavsiye etmek durumunda kalır.

Hız. Peygamber zamanında savaş ve cihat emri faaliyeti tedrici olarak cereyan etmiştir. Çünkü İslam'daki savaşın gayesi ilahi emrin toplumlara ulaştırılmasıdır. İmkân yok iken son merhaleyi ilk merhale olarak uygulamak hem İslam'ı temsil eden topluma ve hem de İslam'ın ulaştırılmak istendiği topluma zarar vermektir.

İnsanlığın kurtuluşu için gönderilmiş olan ilahi vahiy doğrultusunda İslam'ın savaş-cihat emrini Hız. Peygamber(s) döneminde dört merhalede ele almak mümkündür:

1. Hız. Peygamber'in İslam'ı tebliği ve müşriklere aldırış etmemekle emrolunmuştur. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

*“Ey Muhammed! Artık sana emredilenleri açıkça ortaya koy, müşriklere aldırış etme.”*⁴⁸

*“O halde yumuşak ve iyi davran.”*⁴⁹

2. Bu merhalede hikmet ve güzel öğütle İslam'a çağırmaı emretmenin yanında İslam ve İslam dışı topluma zarar vermeyecek bir usul ile tartışmaya da izin verilmiştir:

*“Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış.”*⁵⁰, *“Kitap ehli ile en güzel şekilde mücadele edin.”*⁵¹

Yukarıdaki iki maddede geçen ayetlere baktığımızda bu ayetlerin daha çok Mekke dönemini kapsadığını söyleyebiliriz. Zira bu dönemde yaşayan Müslümanların cihat adına sıcak çatışma yaşamaları gereken bir aşamada olmadıklarına şahit olmaktadır. Çünkü Müslümanların böyle bir gücü mevcut olmadığından cihada girmeleri durumunda kendilerine zarar vermekten başka bir şey yapmamış olacaktırlar. Mücadele emri vardır. Fakat silah değil, hitap ve iknayı kapsamaktadır.

3. Medine döneminde hicretin akabinde devletleşip kendilerini toparlayan Müslümanlara savaş izni verilmiştir:

“Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselerin karşı koyup

⁴⁸ Hicr, 15/94.

⁴⁹ Hicr, 15/85.

⁵⁰ Nahl, 16/125.

⁵¹ Ankebut, 29/46.

*savaşmasına izin verilmiştir.*⁵²

4. Sonra gelen ayetlerle, müşrikler savaşı başlatınca onlara karşı savaşma emredildi. *“Onlar sizinle savaşarlarsa onları öldürün.*⁵³

*“Topyekûn sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekûn savaşın.”*⁵⁴

Müslümanların güç-kuvvet sahibi olduğu cihat ve savaş meydanlarında kendilerini ifade edebilecekleri bir imkâna sahip olmaları demektir. Son iki madde de geçen ayetlerin Medine şehri dönemini kapsadığını söyleyebiliriz. Zira Müslümanların bir güç-kuvvet haline gelip devlet olarak kendilerini ifade edebildikleri dönemdir. Müslümanlar pasif durumdan çıkıp Arabistan kıtasında etkin bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır ki *Tebük Gazvesi*, artık Müslümanların pasif savunmadan geçip karşı atağa geçtiklerini ifade eden bir olaydır.

⁵² Hac, 22/39.

⁵³ Bakara, 2/191.

⁵⁴ Tevbe, 9/36.

1. BÖLÜM

TEVBE SURESİ VE MEDİNE'NİN GENEL YAPISI

1. TEVBE SURESİ

1. 1. Surenin İsmi

Tevbe Suresi ismini, Tebuk Gazvesi sırasında Hz. Peygamber(s)'in ordusuna bilerek katılmama hatasında bulunan, fakat bu hatalarını katışıksız bir saflıkta açıkça dile getiren, hatalarını itirafta bulunup tevbe eden üç sahabenin tevbelerinin kabulüne ilişkin geçen “*Tevbe*” kelimesinden almaktadır. Bazı sahabeler, sureyi ilk sözcüğünden yola çıkarak “*Beraet*” diye de adlandırmışlardır.⁵⁵

Fakat surenin bu iki isminin haricinde farklı isimleri de bulunmaktadır. Neseî ve Razi bu isimleri gerekçe/açıklamalarıyla beraber sıralamaktadır: Müminlerin tevbesinin kabulünden dolayı “*Tevbe*”, müminleri nifaktan uzaklaştırdığı için “*Beraet*” ve “*Mukaşkaşe*”, münafıkların sırlarını dağıttığı için “*Muba'sira*”, münafıkların sırlarını kazıdığı için “*Hafira*”, münafıkların ayıp/kusurlarını ortaya çıkardığı için “*Fadiha*”, cezalandırmaktan dolayı “*Münkile*”, kovup telaşa düşürmekten dolayı “*Müşerrede*”, utandırıp mahcup/rezil etmekten dolayı “*Muğziye*”, münafıkların mırıldanma/fısıldanmalarından dolayı “*Müdemdime*” ve *Suretu'l-Azab* da denilmiştir.⁵⁶ Ayrıca ikiyüzlülerin gerçek yüzünü araştırdığı için “*Behus*”⁵⁷ diye adlandırılan surenin isim sayısı 10'u geçer.

⁵⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 343.

⁵⁶ en-Neseî, Abdullah bin Ahmed bin Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tenzil*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995, Cilt 1, s. 483; Râzî, Fahrudin Muhammed b. Ziyâuddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1991, Cilt 15, s. 223; Ebu Suud, *İrşadı Akl-ı Selim ila Mezaya Kitabı'l-Kerim*, Matbaatu's-Saade, b. y. y. y., t. y., Cilt 2, s. 512.

⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, 31. Baskı, İstanbul, Akabe Vakfı Yayınları, 2012, s. 132.

1. 2. Surenin Mushaf'taki Yeri

Surenin Kur'an-ı Kerim sıralamasını, tertip ve nüzule göre olmak üzere iki yönden incelemek mümkündür. Tevbe Suresi Kur'an-ı Kerim'de şu an elimizde mevcut olan Mushafta, Enfal suresinden sonra, Yunus suresinden önce 9. sırada yer alır. Fakat nüzul sırasına baktığımızda Tevbe Suresi, Tebük Gazvesiyle bağlantılı olarak nazil olduğu için ve Tebük Gazvesi de Hz. Peygamber(s)'in hayatının son demlerinde katıldığı savaş olmasından dolayı bu surenin son inen surelerden olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Hz. Osman ve İbn Abbas mushafına göre Maide suresinden sonra ve son olarak inen 114. sure Nasr suresinden önce nazil olmuştur.⁵⁸ Kur'an'ın en son inen suresi olduğu hususunda Şevkani'nin rivayeti ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın da görüşü mevcuttur.⁵⁹ İslam alimleri, surelerin içindeki ayetlerin tevkifi, yani ilahi irşat ve Hz. Peygamber(s)'in emriyle olduğunu icma ederken surelerin tertibinde ise ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı alimler *tevkifi* derken bazı alimler de *ictihadi* yani ashab tarafından tanzim edilmiş olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰

1. 3. Surenin Mekki/Medeni Oluşu

Beğavi, tefsirinde Mukatil'den rivayetle surenin son iki ayetinin *Mekki*, kalan ayetlerin ise *Medeni* olduğunu söyler.⁶¹ Müfessirler arasındaki hâkim kanaat de bu minvaldedir.⁶² Surenin ihtiva ettiği konular itibariyle olsun, Hz. Peygamber(s)'in hayatının son demindeki Tebük Gazvesiyle bağlantılı olarak nüzülü olsun surenin, Resulullah'ın yaşadığı Medine dönemi *bi'setin* sonlarına doğru indiğini ortaya koymaktadır. Zira surenin ihtiva ettiği konuların, Tebük Gazvesi bağlamında ele alındığını ve konuların çoğunluğunun Gazveye işaret ettiğini göz önünde

⁵⁸ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, 3. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 1998, s. 857.

⁵⁹ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez ve Sadreddin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3. Baskı, Ankara, DİB Yayınları, 2007, Cilt 2, s. 716.

⁶⁰ İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, b. y, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, Cilt 3, s. 507-508.

⁶¹ el-Beğavi, Ebu Muhammed Hüseyin bin Mesud, *Mealimu't-Tenzil*, b. y, Riyad, Daru Teybe, hicri 1411, Cilt 4, s. 7; Mukatil bin Süleyman, Ebu'l-Hasan, *Tefsiru Mukatil bin Süleyman*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, Cilt 2, s. 33.

⁶² H. Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt 2, s. 716; Bukai, *Nazmu'd-Durer fi Tenasubi'l-Ayati ve's-Suver*, b. y, Kahire, Daru'l-Kutubi'l-İslamiyye, 1984, Cilt 8, s. 350.

bulundurduğumuzda bu kanaate varmak mümkündür. Tebük Gazvesi de Resulullah(s)'ın peygamberliğinin ve hayatının son yıllarına rast geldiğinden bu surenin miladi ortalama 630 yıllarına denk geldiğini, Medine'de indiğini söyleyebiliriz.

1. 4. Surenin *Besmelesiz* Başlaması

Kur'an-ı Kerim'in bütün sureleri *Besmele* ile başlar. Bundan Tevbe suresi hariçtir. *Tevbe/Berae* suresinin başına neden *Besmele* konulmadığıyla ilgili ihtilafli görüşler ve teviller ta bidayetten beri mevcut olup farklı görüşlerle konuya bir açıklık getirmeye çalışacağız.

Übey bin Ka'b'a *Tevbe/Berae* suresinin *Besmelesiz* başlamasıyla ilgili soruldu. Cevap olarak: “*Kur'an'da son inenlerdendir. Resulullah(s), bütün surelerin başına Bismelenin yazılmasını emrederdi. Tevbe suresi için bunu demedi. Benzerliğinden dolayı da Enfal süresi ile birleştirildi.*” dedi.⁶³

Sure başlarındaki *Besmele*'nin vahiy olup olmadığı da tartışılmıştır. Aslında *Besmele*, Neml suresinin bir ayeti olarak Kur'an-ı Kerim metninde bir defa geçer. Umumiyetle sure başlarındaki *Besmele*'lerin vahiy olmadığı kabul edilmiştir. Nihayet, ayetler numaralanırken besmeleler numara dışı tutulmuştur.⁶⁴

Kanaatimize göre, *Besmele* vahyin içinde bir seferde olsa geçtiği için bir vahiy ibaresidir, ama her sureden bir cüz/parça değildir. İfade ettiği anlam itibariyle Kur'an'daki ayetlerin içinde Kur'an okumaya başlama veya herhangi bir işe başlamaya en layık ve anlamlı ayet bu olduğu için her sureye teberrüken bununla başlanmıştır.

“*Allah, bazı kimselerin, bismelenin Kur'an'dan olduğu hususunda münakaşa edeceklerini bildiği için, bismelenin her surenin başında bir ayet olduğuna ve onun, bu surenin başında bir ayet olmadığına, bu sebeple yazılmaması gerektiğine dikkat çekmek için pek yerinde olarak yazılmamasını emretmiştir. Bu da, bismelenin diğer surelerin başına yazıldığı için onun her sureden bir ayet olması gerektiğine delâlet eder.*”⁶⁵ ifadeleriyle Razi *Besmeleyi* her sureden bir ayet olarak ve vahiyden sayar.

Tebük Gazvesiyle ilgili inen bu sure, şirk ve nifak ehline korku, tehdit

⁶³ Ez-Zeccac, Ebu İshak İbrahim bin es-Seri, *Meani'l-Kur'an ve İ'rabuhu*, 1. Baskı, Beyrut, Alemu'l-Kutub, 1988, Cilt 2, s. 427.

⁶⁴ Canan, Cilt 3, s. 508.

⁶⁵ Fahr'ur-Razi, Cilt 15, s. 225.

azarlayıp paylamadan bahsettiği ve bu sure bir ‘*ülmatom*/kesin uyarı’ olduğu için *Besmelesiz* başlamıştır. Zira *Besmele*, Allah’tan bir eman ve rahmettir. Sure ise korkutma ve azaptan bahsetmiştir. Azap ile rahmet arasında bir uyum yoktur.⁶⁶

Yani özellikle korkutma ve azaptan bahseden surenin eman ve rahmet işareti olan *Besmele* ile başlaması uyumsuzluk göstereceğinden sure, *Besmelesiz* başlamaya daha müsait görülmektedir. Bu surenin *Besmelesiz* başlamış olmasını Kurtubi 5, Razi ise 6 sebep olarak sıralar.⁶⁷ Önemine binaen birkaç tanesini zikretmeyi uygun gördük:

a) Cahiliye döneminde Araplar, bir kabile ile olan anlaşmalarının bozulmasını istediklerinde konuşma veya metinlerine *Besmelesiz* başlardı. Surenin giriş bölümünde de Müslümanların Mekke müşrikleriyle yapmış olduğu anlaşmanın bozulmasına işaret olduğu için sure *Besmelesiz* başlamıştır. Yalnız Müslümanlar ile müşrikler arasındaki anlaşmanın bozulması tek taraflı olarak değil, verilmiş olan antlaşma müddetine riayet şartıyla bozgunculuk ve fitne/fesat yapmamaları halinde kurallara uyulacağı belirtilmiştir.

b) Nesai’den rivayetle İbn Abbas anlatıyor: “Hz. Osman’a dedim ki ‘Siz niçin *Mesani*⁶⁸ grubuna giren *Enfal* suresini *Miun*⁶⁹ grubuna giren *Beraet* suresine yaklaştırdınız ve aralarında *Besmeleyi* yazmadınız.” Hz Osman şu cevabı verdi: “Resulullah’a vahiy sırasında birçok sure birlikte gelirdi. Bu durumda herhangi bir vahiy geldi mi vahiy kâtiplerini çağırır, onlara: “Şu ayetleri şu şu meselelerin zikredildiği sureye koyun.” denirdi. *Enfal* suresi Medine’de ilk nazil olan surelerdendi. *Beraet* suresi ise iniş itibariyle Kur’an’ın sonuncusuydu. Bunun kıssasında *Enfal* kıssasına benzemekte idi. Bu sebeple *Berae* suresini de öbüründen

⁶⁶ Es-Sabuni, Muhammed Ali, *et-Tefsiru’l-Vadiha’l-Muyessere*, 11. Baskı, Beyrut,el-Mektebetu’l-Asriyye, 2010, s. 450.

⁶⁷ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebu Bekr, *El-Cami’ Li Ahkami’l-Kur’an*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetu’r-Risale, 2006, Cilt 10, s. 94-96; Fahr’ur-Razi, Cilt 15, s. 223-225.

⁶⁸ *Mesani*: Kur’an-ı Kerim’de ayet sayısı 100’den aşağı olan surelere verilen isimdir. Ahzab (73 ayet), Neml (93 ayet), Kasas (88 ayet) gibi. Bkz. İsmail Karagöz, “*Mesani*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 427.

⁶⁹ *Miun*: Kur’an-ı Kerim’de es-Sebu’t-Tival dışında ayet sayısı yüzün üzerinde olan surelere verilen ad. Bkz. Abdülhamit Birişik, “*Sure*”, *DİA*, b. y, Ankara, TDV Yayınları, 2009, Cilt 37, s. 538. *Tevbe* (129 ayet), *Yunus* (109 ayet), *Hud* (123 ayet), *Yusuf* (111 ayet), *Nahl* (128 ayet), *İsra* (111 ayet), *Kehf* (110 ayet), *Enbiya* (112 ayet), *Mü’minun* (118 ayet), *Ta-ha* (135 ayet).

zannettim. Resulullah(s), bu surenin öncekinden olduğunu belirtmeden vefat etti. Bu sebeple ben bunların arasını yakın tuttum ve ikisinin arasına 'Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim' satırını koymadım. Böylece onu سبع الطوال (yedi uzunlar)⁷⁰ in arasına koydum.⁷¹

c) Bu surenin baş tarafları (vahiyle) kaldırılınca, *Besmele* de onlarla birlikte kaldırıldı. Bu görüş, ayrıca İbn Aclân'dan rivayet edilmiştir. Ona göre Tevbe Suresi, Bakara Suresi kadar veya ona yakındı. Onun bir bölümü gittiğinden dolayı, her iki sure arasına *Besmele* yazılmadı. Said b. Cübeyr der ki: “*Tevbe Suresi, Bakara Suresi gibi idi.*”⁷²

Bu rivayetlere katılmak istemediğimizi belirtmek isteriz. Zira surenin baş tarafı kaldırıldı diye *Besmele* de onunla birlikte kaldırıldı demek, vahiyde *sehven* kavramını ortaya çıkarır. Surenin öncesini *nesih-mensuh* ile kaldıran Allah, herhalde kaldırılan ayetlerle beraber *sehven* *Besmele*yi de kaldırmış değildir.

d) Hz. Osman'ın halifeliği döneminde *Mushaf*ı yazdıklarında Rasûlullah(sav)'ın ashabı arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Kimileri, “*Berae ve Enfal tek bir suredir.*” derken, kimileri “*Bunlar iki ayrı suredir.*” dedi. “*Bunlar iki ayrı suredir.*” diyenlerin görüşü, dolayısıyla iki sure arasında bir boşluk bırakıldı ve “*Bunlar tek bir suredir.*” diyenlerin görüşü, dolayısıyla da *Besmele* yazılmadı. Böylelikle her iki kesim de buna razı oldu ve her iki kesimin de *Mushaf*'ta delilleri tespit edilmiş oldu.⁷³

e) Abdullah b. Abbas dedi ki: “*Ali b. Ebi Talib'e: Niçin Tevbe Suresi'nde Besmele yazılmadı diye sordum, şu cevabı verdi: Çünkü Besmele, bir emandır. Tevbe ise kılıç (savaş emri) ile nazil olmuştur. Onda eman diye bir şey yoktur.*” Bu manada bir açıklama el-Müberred'den rivayet edilmiştir. O da şöyle der: “*İkisi bir arada olmaz, Çünkü Besmele bir rahmettir. Tevbe Sûresi ise gazab olarak nazil olmuştur.*” Süfyan'dan da benzeri bir görüş rivayet edilmiştir. Süfyan b. Uyeyne der ki: “*Bu surenin baş tarafına Besmele 'in yazılmayış sebebi, Besmele'nin rahmet oluşundan*

⁷⁰ Seb'u't-Tival: Bakara suresiyle beraber Kur'an'daki ilk yedi sureye denir. Bkz. Birişik, “*Sure*”, DİA, Cilt 37, s. 538. Bu sureler; Bakara (286 ayet), Al-i İmran (200 ayet), Nisa (176 ayet), Maide (120 ayet), En'am (165 ayet), A'raf (206 ayet), Tevbe (129 ayet).

⁷¹ Kurtubi, Cilt 10, s. 94; Canan, Cilt 3, s. 506-507.

⁷² Kurtubi, Cilt 10, s. 94-95.

⁷³ Kurtubi, Cilt 10, s. 95.

dolayıdır. Rahmet ise bir emandır. Bu sure ise münafiklar hakkında ve kılıç ile inmiştir. Münafikların ise emanı yoktur.”⁷⁴

Besmelenin yazılmama sebebi hususunda sahih olan, Cebrail'in bu sure ile birlikte Besmele'yi indirmemiş olmasıdır. Bunu da el-Kuşeyrî söylemiştir. Hz. Osman'ın, “Rasûlullah (sav) bize, bunun ondan olduğunu beyan etmeden vefat etti” sözleri ise, bütün surelerin Hz. Peygamberin(s) sözleri ve açıklamaları ile düzenlenmiş olduğunu, sadece Berae(Tevbe) Suresi'nin ise, Peygamber(sav)'ın bu husustaki açık buyruğu olmaksızın Enfal Suresine katıldığını göstermektedir. Buna sebep ise bu hususu açıklayamadan vefat etmesidir. Ayrıca bu iki sure, iki yakın arkadaş diye adlandırılırdı. O bakımdan, bu iki surenin bir arada zikredilmeleri ve birinin diğerinden sonra gelmesi icabetmektedir. Çünkü Rasûlullah(s), daha ayakta iken bu iki sure bir arada ve birbirinden ayrılmamak niteliğine sahipti.”⁷⁵

Razi, Kurtubi'den farklı olarak şunları kaydeder:

a) Ubeyy İbn Ka'b'den rivayet edilen şu husustur: O şöyle demiştir: “*Ashâb, şundan ötürü bu zanna kapılmıştı: Enfâl Suresinde ahidler zikredilmiş, Berâ'e suresinde ise ahitlerin geri alınması meselesi bulunmaktadır. İşte bu yüzden, o sureler yan yana konulmuştur.*”⁷⁶

b) Sahabe, Enfâl ve Tevbe surelerinin, tek sure mi, yoksa iki ayrı sure mi olduğu hususunda ihtilâf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: “*Bu iki sure, tek bir suredir. Zira her iki sure de savaş hakkında nazil olmuş olup, bu iki surenin toplamı da, yedi uzun surelerden olmuş olur ki, bunların sayısı da böylece yediye balığ olmuş olur. Bunlardan sonra da, Mîunlar gelirler.*” Bu görüş açıktır. Zira bu iki sure beraberce, 206 (iki yüz altı) ayet olup, her ikisi de tek bir sure durumundadır. Ashab'tan bazıları da bu iki surenin, ayrı ayrı iki sure olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh, sahabe arasında bu konuda bir ihtilâf zuhur edince onlar, “*Bu iki sure, ayrı ayrı iki suredir*” diyenlerin görüşüne dikkat çekmek için, aralarında bir boşluk bırakmışlar; “*bu iki sure, tek bir suredir*” diyenlerin görüşüne de dikkat çekmek için, bu iki sure arasına *Besmele*'yi yazmamışlardır. Bu görüşe göre de bizim, İmamiyye'nin mezhebini caiz görmemiz gerekmemiş olur. Bu böyledir, zira sahabe arasında bu hususta bir karışıklık, bir kapalılık meydana

⁷⁴ Kurtubi, Cilt 10. s. 95-96.

⁷⁵ Kurtubi, Cilt 10, s. 95-96.

⁷⁶ Fahr'ur-Razi, Cilt 15, s. 224.

gelince, onlar bu iki görüşten birisine kesinlikle hüküm vermeyip, bu kapalılığın her zaman söz konusu olduğuna delâlet edecek bir şekilde muamelede bulunmuşlardır. Onlar, bu kadarlık bir şüphede müsamahalı davranmayınca bu, onların Kur'an'ı tahrif ve tağyirden koruma hususunda ne kadar titiz olduklarına ve ne kadar şedîd, müsamahasız olduklarına delâlet eder ki, bu da İmâmiyye'nin görüşünü iptal eder.⁷⁷

1. 5. Surenin Nüzul Sebebi

Tevbe suresinin nüzülü hususunda İbn Keysan, hicri 9. yıl, şevval ayı Medine dönemi olarak rivayet eder.⁷⁸ İçeriği ve konusuna ilişkin tarihi bilgiler, surenin *Tebük Gazvesi*'nden az bir zaman önce inmeye başlayıp Gazve'den sonraki günlerde de inmeye devam ettiğini, ayetlerin büyük çoğunluğunun ise Medine-Tebük arası yapılan uzun yürüyüş sırasında indiğini göstermektedir.⁷⁹ Surenin baş kısmı, Tebük seferini takiben yani kronolojik sıra itibarıyla diğer kısımlarından sonra inmiştir.⁸⁰

Surenin ilk 30 veya 40 ayeti, Hz. Peygamber(s), Tebük Gazvesi dönüşü, hacca gitmeye niyetlendiği fakat o sene müşriklerin de hacca eski âdetlerine göre katılacağını göz önünde bulundurarak o sene hacca gitmekten vazgeçerek insanlara hac *menâsikini* eda ettirmek üzere (hac emiri olarak) Hz. Ebu Bekr'i görevlendirerek yola çıkarmış olduğu bir sırada nazil olmuştur.⁸¹

Surede ilk nazil olan ayet veya ayetlerin hangisi olduğu hususu da ihtilafli olup Mucahit 25. ayetin, Ebu'd-Duha ve Ebu Malik 41. ayetin, Mukatil ise 40. ayetin ilk nazil olan ayet olduğunu söylemişlerdir.⁸² İbnu'l-Feres'in son iki ayetinin Mekke'de nazil olduğuna dair sözü hiç kabul görülmemiştir. Bazıları da Hz. Peygamber(s)'in, amcası Ebu Tâlib'e: “*Nehyolunmadıkça elbette senin için istiğfarda bulunmaya devam edeceğim.*” demesi üzerine “*Cehennem ashâbı oldukları kesin olarak ortaya çıktıktan sonra akraba bile olsalar müşrikler için*

⁷⁷ Fahr'ur-Razi, Cilt 15, s. 224.

⁷⁸ Alusi, Şihabuddin Mahmud el-Bağdadi, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kurani'l-Azim ve's-Sebu'l-Mesani*, b. y, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, t. y., Cilt 10, s. 40.

⁷⁹ Esed, c. 1, s. 343.

⁸⁰ Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Cilt 2, s. 716.

⁸¹ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail bin Ömer, (Mhtsr) *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1996, Cilt 4, s. 45.

⁸² el-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Cemaluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, 3. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslami, 1984, Cilt 3, s. 388-389.

mağfiret dilemek O Peygamber'e ve iman etmiş olanlara yaraşmaz."⁸³ ayetinin Mekke'de nazil olduğunu söylemiştir.

Tevbe suresi, 129 ayet ve 20 sayfa/1 cüz gibi rakamsal bir değere sahip, uzun bir sure olmasından dolayı surenin tamamının sebab-i nuzulünü dile getirmek konumuzun dışına çıkmamıza neden olacağından biz sadece Tebük Gazvesi ile ilgili olan ayetlerin sebab-i nuzulünü arz etmeyi uygun gördük. Bu Gazve ile ilgili olan ayetlerin tamamının esbab-ı nuzulünü verdik ki sefer atmosferini daha iyi teneffüs edip Müslümanların vahiy inme sürecinde böyle bir imtihandan geçme durumlarını ilahi pencereden bakıp algılamayı sağlamaya çalıştık.

*"Ey inananlar! Size ne oldu ki Allah yolunda savaşa çıkın dediği zaman yere çöküp kaldınız. Oysa dünya hayatının geçimi ahirete göre pek azdır."*⁸⁴

Bu ayet Tebük Gazvesi'ne teşvik hususunda inmiştir. Resulullah(s), Taif ve Huneyn Gazve'lerinden dönünce Rum Seferi için cihada çıkmakla emrolundu. Bu cihad, insanların zor, sıkıntılı bir zamanında, şehirlerin kıtlık çektiği bir dönemde, sıcağın şiddetli olduğu, hurmaların devşirildiği, meyvelerin yetişip güzelleştiği bir vakitte ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Rumlarla savaşmak insanlara ağır geldi. Özellikle bu dönemde insanlar gölgeliklerde, evlerde ve dünyalık işlerde uğraşmayı seviyorlardı. Savaşa çıkmak onlara pek zor geliyordu. Böylece Allah, insanların bu ağırlaşmış miskinleşmeleri üzerine ayeti indirdi.⁸⁵

*"Kendilerine Kitap verilenlerden oldukları halde, Allaha da, ahiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığını haram tanımayan, hak dini din olarak benimsemeyen kimselerle zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın."*⁸⁶

Ayeti kerimenin Hz. Peygamber(s)'e Rumlarla savaşmasını emretme sadedinde nazil olduğu ve bu ayetin inmesi üzerine onun Tebük Gazvesine çıktığı söylenmiş olup bu görüş Mucahid'den rivayet edilmiştir.⁸⁷

⁸³ Tevbe, 9/113.

⁸⁴ Tevbe, 9/38.

⁸⁵ El-Vahidi, İmam Ebu'l-Hasen Ali bin Ahmed, *Esbâbı'n-Nüzul*, b. y, Beyrut, Alemu'l-Kutub, 1985, s. 201; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, b. y, İstanbul, Çağrı Yayınları, t. y, Cilt 1, s. 448.

⁸⁶ Tevbe, 9/29.

⁸⁷ Çetiner, a.g.e, Cilt 1, s. 446.

“Ey müminler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak hep birlikte seferber olunuz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer anlıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur.”⁸⁸

Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebinde başlıca üç rivayet vardır:

1. Mücâhid der ki: “Mekke Fethi, Huneyn ve Taif Gazvelerinden sonra yaz mevsiminde Tebük Gazvesine çıkmak üzere seferber olmakla emrolunmuşlardı. O sırada sıcaklar şiddetliydi, hurmalar toplanmıştı, meyveler olgunlaşmıştı. Sıcaklar sebebiyle herkes gölgelere çekilmiş, nefisler gölgeyi ister olmuştu. İşte bütün bunlardan dolayı yeni bir sefere çıkmak insanlara zor geliyor ve: ‘Bizden ağır olanlar var, ihtiyaçlı olan var, yoksul olan var, işi olan var, işi dağınık ve çok olan var.’ diyorlardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: “Gerek hafif, gerekse ağırlıklı olarak elbirliğiyle savaşa çıkın...” âyet-i kerimesini indirdi.

2. Hadramî'den rivayete göre ise insanlardan bazılarının hasta veya yaşlı olması dolayısıyla “Eğer ben bu sefere katılmazsam herhalde günahkâr olmam.” demesi üzerine bu âyet-i kerime inmiştir.

3. Suddî der ki: “İri ve şişman olan Mikdâd, Hz. Peygamber(s)'e gelmiş ve bu durumundan şikâyetle Tebük Gazvesine katılamamasına izin vermesini istemişti. İşte bu âyet-i kerime bunun üzerine nazil oldu. Ayet-i kerimenin “Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak savaşa çıkın” ifadesi de bu duruma uygun düşmektedir.”⁸⁹

“Eğer kolay bir kazanç ve orta (uzaklıkta) bir sefer olsaydı elbette senin arkana düşerlerdi. Fakat zorluk onlara uzak geldi. Kendilerini helak edercesine ‘Gücümüz yetseydi herhalde biz de sizinle birlikte çıkardık.’ diye yemin edeceklerdir. Allah biliyor ki onlar muhakkak yalancılarıdır.”⁹⁰

Müfessirler bu ayetin, Tebük Gazvesine katılmayarak geride kalan münafıklar hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir ki Allah Teâlâ bu ayetle Resulü(s)'ne bu münafıkların nifakını haber vermiş oluyor.⁹¹

“Allah seni affetsin! Doğrular sana besbelli olup yalancıları bilmeden Önce neden onlara izin verdin?”⁹²

⁸⁸ Tevbe, 9/41.

⁸⁹ el-Vahidi, s. 202; Çetiner, Cilt 1, s. 449.

⁹⁰ Tevbe, 9/42.

⁹¹ Kurtubi, Cilt 10, s. 225.

⁹² Tevbe, 9/43.

Mücâhid der ki: “Bu âyet-i kerime, “*Rasûlullah(s)'tan (Tebük Gazvesine katılmamak için) izin isteyin. Eğer size bu sefere katılmama izni verirse oturun, sefere katılmayın; izin vermezse yine oturun ve sefere katılmayın.*” diyen kimseler hakkında inmiştir.”⁹³

“*Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar ve kalpleri şüpheye düşüp şüphelerinde bocalayanlar izin isterler.*”⁹⁴

İbn Abbas'tan rivayete göre bu âyet-i kerime de herhangi bir özrü olmaksızın Tebük'e katılmamak üzere izin isteyen münafıklar hakkında nazil olan âyetler cümlesinden olup bazı rivayetlerde bunların 39 kişi oldukları da kaydedilmiştir.⁹⁵

“*Eğer onlar da aranızda (savaşa) çıkmış olsalardı size şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlar ve aranıza muhakkak bir fitne sokmak isteyerek koşarlardı. İçinizde onlara iyice kulak verenler de var. Allah, zalimleri çok iyi bilendir.*”⁹⁶

Bu ayetler de Tebük Gazvesi hakkında nazil olan âyetlerdendir. İbn İshak(ö. Miladi 768)'tan rivayete göre Hz. Peygamber(s)'den, Tebük Gazvesine çıkmamak için mazeret bildirerek izin isteyenler şerefli kimselerdendir, Abdullah bin Übeyy bin Selûl ve Cedd bin Kays'da onlardan olup kavimleri içinde şerefli kimselerdi.⁹⁷

Suddî der ki: “*Mikdâd bin Esved, çok iri ve şişman birisiydi. Rasûlullah (sav)'a geldi ve bu durumundan şikâyetle kendisine gazveye katılmama konusunda izin vermesini istedi ve onun hakkında bu âyet-i kerime nazil oldu. Ancak bu âyet-i kerime insanlara ağır geldi de Allah Teâlâ bunu neshederek (Tevbe, 9/91) âyet-i kerimesini indirdi. Bundan sonra da Tebük gazvesinden geriye kalan (ve bu gazveye katılmayanlar) hakkında da Allah Teâlâ (Tevbe, 9/42) ve (Tevbe, 9/47) âyetlerini indirdi.*”⁹⁸

Rasûlullah(s), Tebük Gazvesi için Medine çıkışında ordugâhını *Seniyyetu'l-Vedâ'*da kurdu. Abdullah bin Ubeyy'de *Seniyyetu'l-Vedâ'*dan aşağıda *Zil-Hidde*'de

⁹³ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 1. Baskı, Kahire, Müessesetü Kurtuba, 2000, Cilt 7, s. 210-211.

⁹⁴ Tevbe, 9/45.

⁹⁵ Çetiner, Cilt 1, s. 450.

⁹⁶ Tevbe, 9/46-47.

⁹⁷ et-Taberi, Tefsir, Cilt 11, s. 482.

⁹⁸ El-Vahidi, s. 171.

ordugâh kurdu. Onun ordugâhındaki insan sayısı, Hz. Peygamber(s)'in ordusundaki insan sayısı ile kıyaslanırsa iki ordugâhın az olanı değildi. Rasûlullah(s), hareket edip Tebük'e doğru yürüyünce Abdullah bin Ubeyy beraberindeki münafıklar ve şüphe ehli ile birlikte geride kaldı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ Peygamber(s)'ini teselli etmek üzere *“Şayet sizinle birlikte çıkmış olsalardı sizin kaybınızı artırmaktan baka bir işe yaramazlardı.”* âyet-i kerimesini indirdi.⁹⁹

*“Andolsun ki onlar daha önce de fitne aramışlar ve sana karşı bir takım işler çevirmişlerdi. Nihayet hak ortaya çıktı ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri galip geldi.”*¹⁰⁰

İbn İshak'ın Zuhrî, Yezîd bin Rûmân, Abdullah bin Ebî Bekr, Asım bin Ömer bin Katâde ve başkalarından rivayetine göre Hz. Peygamber(s), Müslümanlara, Rumlarla savaşa çıkmak üzere hazırlanmalarını emretti. Bunu öyle bir zamanda emretti ki insanlar için savaşa çıkmak zordu; sıcaklar şiddetli, havalar kurak, meyveler olgunlaşmış, gölgeler daha çok sevilir, insanlar gölgelerde meyveleriyle kalmayı sever, içinde buldukları rahat halden dışarı çıkmaktan hoşlanmazdı. Hâlbuki daha önce Allah Rasûlü(s), bir gazveye çıkarken çıkacağı yeri ya söylemez, ya da kinaye yollu söyler, söylediğinden başka bir yere yönelir, gazveye çıkacağı hedefi gizlerdi. Bu sefer ise öyle yapmayı tam tersine hedefi açıkladı. Çünkü mesafe uzaktı, sefere çıkmak için en uygun olmayan zamandı, düşman kuvvetli ve çoktu. Savaşa çıkılacak yeri açıkladı ki insanlar kendilerini ona göre hazırlasınlar, hazırlıklarını ona göre yapsınlar. Dolayısıyla insanlara cihadı emredip, Rum üzerine sefere çıkmakta olduklarını onlara haber verdi. İnsanlar, savaşa gidilenler Rumlar olduğu ve onları da kuvvetli ve kalabalık gördükleri için istemeye istemeye hazırlandılar. Rasûlullah(s), bu seferde işi sıkı tuttu, insanlara acele etmelerine emretti, zenginleri, Allah yolunda harcamada bulunmaya, gazilerin masraflarını üstlenmeye teşvik etti.

Sefere çıkılınca Rasûlullah(s) ordugâhını Veda tepeleri üzerine, Abdullah bin Übeyy bin Selûl de ordugâhını ondan aşağıda Zi'l-Hidde'de, Cebâne dağı eteklerinde kurdu. Onun ordugâhı kalabalık olması bakımından iki ordugâhın az olanı değildi. Allah'ın Rasûlü(s), ordugâhından hareketle yola çıkınca Abdullah bin Übeyy bin Selûl, münafık ve şüphe ehliyle birlikte geride kaldı. Abdullah bin Übeyy bin Selûl,

⁹⁹ Çetiner, Cilt 1 s 451.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/48.

Avf bin Hazrec oğulları kardeşi; Abdullah bin Nebtel, Amr bin Avf oğulları kardeşi; Rifâa bin Yezîd bin Tâbut ise Kaynukâ oğulları kardeşi olup her üçü de münafıkların büyüklerinden, İslâm'a ve Müslümanlara tuzak kurmaya çalışan kimselerden idiler. İşte onlar hakkında Allah Teâlâ: *“Andolsun ki onlar daha önce de fitne aramışlar ve sana karşı bir takım işler çevirmişlerdi.”* âyet-i kerimesini indirdi. Saîd bin Cubeyr ve İbn Cureyc'den bu âyetin Akabe gecesini Hz. Peygamber(s)'e suikast hazırlayan 12 münafık kastedildiği rivayet edilmişse de biraz ilerde geleceği üzere sahih olan, bunlar hakkında bu surenin 74. ayeti olan *“Onlar, başaramayacakları bir şeye yeltendiler.”* ayetinin nazil olduğudur.¹⁰¹

*“Onlardan kimi de vardır ki: ‘Bana izin ver, beni fitneye düşürme.’ der. İyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Şurası muhakkak ki cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.”*¹⁰²

Cedd bin Kays hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber(s), Tebuk Gazvesi için hazırlıklarını sürdürürken ona: *“Ey Ebu Vehb, Asfar oğullarından (Rumlar) köle ve hizmetkârların olsun istemez misin?”* buyurmuş. O da: *“Ey Allah'ın elçisi, kavmim beni bilir ki ben kadınlara düşkün bir adamım. Korkarım ki Asfar oğulları kızlarını görünce onlara sabredemem. Beni onlarla fitneye düşürme. Bana savaşa katılmama konusunda izin ver, ben sana malımla yardım edeyim”* demiş. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirmiştir.¹⁰³

*“Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musibet gelirse, ‘İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız’ derler ve böbürlenerek dönüp giderler.”*¹⁰⁴

İbn Ebî Hatim'in Câbir bin Abdullah'tan rivayetinde o şöyle anlatıyor: Tebuk Gazvesine katılmayarak Medine'de geri kalan münafıklar, Hz. Peygamber(s) ve beraberindeki müminler ordusu hakkında *“Muhammed ve ashabı büyük sıkıntıya uğradılar, helak oldular.”* gibi aslı astarı olmayan kötü haberler yaymaya başlamışlar. Daha sonra Hz. Peygamber(s) ve ordusunun selâmette oldukları mealinde onları yalanlayan haberler gelince bu münafıkları üzmüş, onların fenasına gitmiş. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ *“Eğer sana bir iyilik erişirse bu onları*

¹⁰¹ Çetiner, Cilt 1, s. 451-452.

¹⁰² Tevbe, 9/49.

¹⁰³ Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 491-492.

¹⁰⁴ Tevbe, 9/50.

fenalaştır.” âyet-i kerimesini indirmiştir¹⁰⁵

“De ki: 'Gerek istekli, gerek isteksiz olarak infak edin, nasıl olsa kabul edilmeyecektir. Çünkü siz gerçekten fâsıklar topluluğu oldunuz. Verdiklerinin onlardan kabul edilmesini engelleyen şudur: Onlar, Allah'a ve Rasûlü'ne küfretmişlerdir. Namaza tembel tembel gelirler ve mallarını da istemeye istemeye infak ederler.’”¹⁰⁶

Bu âyet-i kerimeler de yukarda bahsi geçen Cedd bin Kays hakkında nazil olmuştur. Tebuk Gazvesi için hazırlıklarını sürdürürken kendisini sefere katılmaya teşvik eden Hz. Peygamber(s)'e: “*Bana savaşa katılmama konusunda izin ver, ben sana malımla yardım edeyim.*” demiş ve işte onun bu sözü hakkında âyet-i kerimeler nazil olmuştur.¹⁰⁷

“*Münafıklar, üzerlerine kalplerinde olanı haber verecek bir surenin indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: Siz alay edin bakalım, Allah elbette çekinmekte olduğunuzu ortaya çıkarandır.*”¹⁰⁸

Bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında birkaç rivayet olmakla beraber biz Tebuk Gazvesi ile bağlantılı olan rivayeti tercih ettik: İbn Keysan'da münafıklardan bir grubun, Hz. Peygamber(s)'in Tebuk'ten dönüşü sırasında karanlık bir gecede Hz. Peygamber(s)'e suikast hazırladıklarını, Cibril'in de gelerek Rasûlullah(s)'a bunu haber verdiğini ve işte böylece bu âyet-i kerimenin inmiş olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹

“*Şayet onlara soracak olursan mutlaka 'Andolsun ki biz, dalmış oyalanıyorduk.' diyeceklerdir. De ki: "Allah ile O'nun ayetleri ile ve O'nun Rasûlü ile mi alay etmekteydiniz? Mazeret beyan etmeyin. Gerçekten siz, imanınızdan sonra kâfirler oldunuz. İçinizden bir topluluğu affetsek bile mücrimler oldukları için bir topluluğa da azâb ederiz.*”¹¹⁰

Ayet-i kerimeler, Tebuk Gazvesi'nde nazil olan ayetlerdendir. Zeyd b. Eşlem ve Muhammed b. Vehb anlatıyorlar: “Tebuk seferinde münafıklardan birisi

¹⁰⁵ es-Suyuti, İmam Celaledin, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabı'n-Nuzul*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 2002, Cilt 1, s. 192.

¹⁰⁶ Tevbe, 9/53-54.

¹⁰⁷ Çetiner, Cilt 1, s. 454.

¹⁰⁸ Tevbe, 9/64.

¹⁰⁹ Çetiner, Cilt 1, s. 458.

¹¹⁰ Tevbe, 9/65-66.

Rasûlullah(s) ve ashabını kastederek: “*Şu bizim kurramız gibi midesine düşkün, dili yalancı, düşmanla karşılaşma esnasında korkak olanını görmedim.*” demişti. Ashab’dan Avf b. Malik: “*Yalan söyledin, fakat sen bir münafıksın ve hiç şüphelen olmasın bu söylediklerini Rasûlullah(sav)’a haber vereceğim.*” deyip olanları anlatmak üzere Allah'ın Rasûlü(s)'ne geldi ve gördü ki Kur'ân, ondan önce haber vermiş. O adam Rasûlullah(s)'a geldi. Yerinden ayrılmış, devesine binmişti. “*Ey Allah'ın Rasûlü, biz eğleniyor, yolcuların yolculuktan sıkılmasını önlemek üzere anlattığı sözler kabilinden konuşuyorduk.*” dedi.

Katâde de yine Tebük Gazvesinde bir münafığın Hz. Peygamber(s) ve Müslüman ordusuyla alay etmesi üzerine bu ayetlerin indiğini şöyle anlatır: “Allah'ın Rasûlü(s) Tebük Gazvesinde iken önünde bir grup münafık yürüyormuş. İçlerinden birisi: ‘*Bu adam Şam'ın kalelerini ve saraylarını fethedeceğini sanıyor, heyhat ki heyhat!*’ demiş. Allah, Rasûlü(s)'nü onun bu sözüne muttali kılmış da yanındakilere ‘*Binitleğiniz üzerinde durun.*’ buyurup o münafıklara gelmiş ve: “*Şöyle şöyle söylediniz değil mi?*” buyurmuş. “*Ey Allah'ın elçisi, biz konuşmaya dalmış eğleniyorduk.*” demişler de Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeleri indirmiş.¹¹¹

Yukarda ki iki ayetle ilgili yaptığımız araştırmada birbirinden yer, olay ve kişi farklılığı olmak üzere 11 farklı rivayetin tespitini yaptık. İki örneği vermeye çalışmakla beraber tefsirinde bu konuya geniş yer veren Razi'nin bu ayetle ilgili “*Ayeti anlamak için, bu rivayetlere ihtiyaç yoktur. Çünkü ayet onların tenkit ve istihza yolu ile fasit bir söz söylediklerini anlatmaktadır.*”¹¹² sözünü tercih ettiğimizi belirtmek isteriz.

“*Allah adına yemin ederler ki bir şey söylemediler. Hâlbuki onlar küfür sözünü söylemişler ve Müslümanlıklarından sonra kâfir olmuşlardır. Onlar, başaramayacakları bir şeye yeltendiler. Hâlbuki öç almaya yeltenmeleri için Allah ve Rasûlü'nün onları zenginleştirmesinden başka bir sebep de yoktur. Eğer tevbe ederlerse onlar için hayırlı olur. Şayet yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de pek elim bir azaba uğratar. Onlar için yeryüzünde bir dost ve yardımcı da yoktur.*”¹¹³

¹¹¹ El-Vahidi, s. 205-206.

¹¹² er-Razi, Cilt 16, s. 124-128.

¹¹³ Tevbe, 9/74.

Bu âyet-i kerimenin nüzulü hususunda birbirinden farklı olmak üzere 6 rivayet mevcuttur.¹¹⁴ Ayetin anlam ve önemi, ifadesi bizi bu ayeti Tebük gazvesiyle bağlantı kuran rivayete götürmektedir. Dahhâk'in bu ayetin nüzul sebebinde anlattıkları daha geniş olup Tebük Gazvesine katılan münafıklar hakkında nazil olduğunu söylemektedir. Buna göre Tebük Gazvesinde münafıklar kendi aralarında baş başa kaldıklarında Rasûlullah(s)'a ve ashabına söver, dine hücum ederlermiş. Onların bu tavırlarını Hz. Peygamber'e Huzeyfe'nin nakletmesi üzerine Efendimiz münafıkları çağırıp: *"Sizden bana ulaşan bu sözler de nedir?"* diye sormuş. Bunların hiçbirini söylemediklerine dair yemin edince onları yalanlama adına bu âyet-i kerimeler nazil olmuştur.¹¹⁵

*"Allah'ın Rasûlü'ne muhalefet için savaştan geri kalanlar oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmek hoşlarına gitmedi ve: 'Bu sıcakta savaşa çıkmayın.' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır.' Keşke bilselerdi."*¹¹⁶

Muhammed bin Ka'b el-Kurazî ve başkalarından rivayette şöyle diyorlar: Allah'ın Rasûlü(s), sıcakların çok şiddetli olduğu bir zamanda Tebük Gazvesine çıktı. Seleme oğullarından bir adam: *"Bu sıcakta sefere çıkmayın."* dedi de onun bu sözü üzerine Allah Teâlâ: *"De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır, daha şiddetlidir."* âyet-i kerimesini indirdi.¹¹⁷

*"Bedevilerden özür beyan edenler, 'kendilerine izin verilsin' diye geldiler. Allah'a ve Rasûlü'ne yalan söyleyenler ise oturup kaldılar. Onlardan, küfretmiş olanlara elim bir azâb isabet edecektir."*¹¹⁸

İbn Abbas, bunların Hz. Peygamber(s)'e gelerek özür beyan eden ve özürleri kabul buyrulup kendilerine izin verilen bedeviler olduğunu söyler. Bunların Amir bin Tufeyl'den gelen bir grup olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber(s)'e gelip *"Ey Allah'ın elçisi, seninle birlikte gazveye çıkarsak Tay bedevileri gelir kadınlarımıza, çocuklarımıza ve hayvanlarımıza saldırırlar."* demişler, Hz. Peygamber(s)'de: *"Allah bana sizin haberlerinizi bildirdi ve bizi sizden müstağni kıldı (sizin bu sefere*

¹¹⁴ Çetiner, Cilt 1, s. 460.

¹¹⁵ El-Vahidi, s. 206-207.

¹¹⁶ Tevbe, 9/81.

¹¹⁷ Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 604.

¹¹⁸ Tevbe, 9/90.

katılmanıza ihtiyacımız yoktur).” buyurmuş, onların bu özürlerini kabul ederek kendilerine sefere katılmama hususunda izin vermişti.¹¹⁹

*“Zayıflara, hastalara ve harcayacak şeyleri bulunmayanlara, Allah'a ve Rasûlü'ne sadık kaldıkları müddetçe bir sorumluluk yoktur. Muhsinleri hesaba çekmeye de bir yol yoktur. Allah Ğafûr'dur, Rahim'dir. Kendilerine binek vermen için sana geldiklerinde 'Size bir binek bulamıyorum.' dediğin zaman infak edecek bir şey bulamadıkları için üzüntüden gözlerinden yaşlar akarak geri dönenlere de bir sorumluluk yoktur.”*¹²⁰

Bu iki ayetin nüzulüne sebep olanlarla ilgili gerek İbn Abbas'tan ve Katade'den olsun gerekse Mücahid ve İbn İshak'dan olsun farklı rivayet ve görüşler mevcuttur.¹²¹ Çok detaylara inip de maksadımızın dışına çıkmaktan ziyade ayetin önem ve anlamına binaen şunu söyleyebiliriz: Bu görüş ve rivayetlerin ortak noktası, ayetin inmesine sebep olanların, Tebuk Gazvesine katılmak isteyip de maddi imkânsızlıkları nedeniyle Hz. Peygamber(s)'den bu savaşa katılmalarını temin edecek vasıta isteyen ve bu imkân da kendilerine sağlanamayınca, Hz. Peygamber'le beraber savaşa katılamamanın üzüntüsüyle ağlayarak geri dönen yoksul/fakir, ama bir o kadar da bağlılıklarında samimi ve ihlâslı Müslümanlar hakkında inmiş olmasıdır.

*“Size yemin ederler ki kendilerinden hoşnut olabilirsiniz. Siz onlardan hoşnut olsanız da hiç şüphesiz Allah, fâsıklar güruhundan asla hoşnut olmaz.”*¹²²

İbn Abbas'tan rivayete göre Ced b. Kays, Muattib bin Kuşeyr ve münafık olan arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Sayıları seksen küsur olup Hz. Peygamber(s), Tebuk Gazvesi dönüşü ashabına, onlarla oturup kalkmamalarını, onlarla konuşmamalarını emretmiş, ashabı da bu emre uymuşlardı. Mukatil'den rivayete göre ise yine Tebuk Gazvesi dönüşü Hz. Peygamber(s)'e gelerek, bir daha asla O'nunla hiçbir gazveden geri kalmayacağına yemin ederek kendisinden hoşnut olmasını isteyen Abdullah ibn Übeyy hakkında nazil olmuştur.¹²³

¹¹⁹ Kurtubi, Cilt 10, s. 330.

¹²⁰ Tevbe, 9/91-92.

¹²¹ Taberî, *Tefsir*, Cilt 10, s. 145-146; El-Vahidi, s.179; Kurtubî, Cilt 10, s. 333-336; İbn Hişam, *“es-Siretu'n-Nevebiyye”*, Cilt 4, s. 161; Çetiner, Cilt 1, s. 474-475.

¹²² Tevbe, 9/96.

¹²³ Çetiner, Cilt 1, s. 476.

“Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar, iyi ameli kötü ile karıştırdılar, işle Allah'ın onların tevbelerini kabul buyurması umulur. Hiç şüphesiz Allah Gafur dur. Rahîm 'dir.”¹²⁴

Taberi, Zuhrî'den şu rivayeti yapar: “Ebu Lübâbe, Hz. Peygamber(s)'le Tebük Gazvesine katılmayarak geri kalanlardan idi. Kendini Mescid-i Nebevî'de bir direğe bağladı ve: *“Allah'a yemin ederim ki ölünceye veya Allah tevbeni kabul edinceye kadar kendimi direktten çözmeyeceğim, yemeyeceğim, içmeyeceğim.”* dedi. Direğe bağlı olarak yemeden, içmeden üzerinden yedi gün geçti ve sonunda bayılarak yere yığıldı. Ravi der ki: Sonra Allah Teâlâ onun tevbesini kabul buyurdu da gelip kendisine: *“Ey Ebu Lübâbe tevben kabul edildi.”* dediler. *“Allah'a yemin ederim ki bizzat Allah'ın Rasûlü gelip beni elleriyle çözmedikçe kendimi çözmeyeceğim.”* dedi. Hz. Peygamber(s) geldiler ve elleriyle Ebu Lübâbe'yi direktten çözdüler. Ebu Lübâbe: *“Ey Allah'ın elçisi, tevbenin tamamından olarak bu günahı işlediğim kavminin yurdunu terk edeceğim, kendisi sebebiyle bu günahı işlediğim malımın tamamı da Allah ve Rasûlü yolunda sadakadır.”* dedi. Hz. Peygamber(s): *“Üçte birini sadaka olarak vermen sana yeter ey Ebu Lübâbe.”*¹²⁵ buyurdular.”

“Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyip arıtmuş olasın. Ve onlara dua et; hiç şüphesiz senin duan onlar için bir sükûnet ve bir rahmettir. Allah Semi'dir, Âlim'dir.”¹²⁶

İbn Abbas'tan rivayette o şöyle anlatıyor: “Tebük Gazvesinden geri kalmaları, sonra pişman olarak tevbe edip kendilerini Mescid-i Nebevî'nin direklerine bağlamaları ve haklarında bundan önceki âyet-i kerime inerek bağışlanmaları üzerine Ebu Lübâbe ve iki arkadaşı gidip mallarını Hz. Peygamber(s)'e getirdiler ve: *“Ey Allah'ın elçisi, bu mallar bizi seninle birlikte gazveye çıkmaktan geri bıraktı. Bizim için bu mallan sadaka olarak dağıt, bizim mağfiret olunmamız ve bu günahtan temizlenmemiz için dua et.”* dediler. Hz. Peygamber(s): *“Emrolunmadıkça onlardan bir şey alıp da sadaka olarak dağıtmam.”* buyurdular da bunun üzerine Allah Teâlâ: *“Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyip arıtmuş olasın. Ve onlara dua et; hiç şüphesiz senin duan onlar için bir sükûnet ve bir rahmettir.”* âyet-i

¹²⁴ Tевbe, 9/102.

¹²⁵ Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 657.

¹²⁶ Tевbe, 9/103.

kerimesini indirdi ve Allah'ın Rasûlü ondan sonra onların mallarından alıp sadaka olarak dağıttı.¹²⁷

*“Bilmezler mi ki Allah muhakkak kullarından tevbe kabul edecek ve sadakaları alacak olanın kendisidir. Ve muhakkak ki Allah Tevvâb 'dır, Rahîm 'dir.”*¹²⁸

Bu âyet-i kerime, hem Tebük Gazvesinden geri kalan ve hem de tevbe etmeyenlerin, Tebük Gazvesinden geri kalmaları, sonra pişman olarak tevbe edip kendilerini Mescid-i Nebevi'nin direklerine bağlamaları üzerine haklarında bundan önceki ayetler inerek bağışlanan Ebu Lübâbe ve arkadaşları hakkında “Bunlar da dün bizimle birlikteydiler, onlarla da kimse konuşmuyor ve kendileriyle kimse oturup kalkmıyordu. Bizim dışımızda böyle bağışlanmalarını gerektiren özellikleri nedir ki?” demeleri üzerine bu âyet-i kerime inmiştir.¹²⁹ *“Diğer bir kısmı da Allah'ın emrine bırakılmışlardır; ya onlara azâb eder ya da tevbelerini kabul buyurur. Allah(c.c) Âlim 'dir, Hakîm'dİR.”*¹³⁰

Mücâhid ve Katade'den rivayete göre bunlar, hepsi de Evs ve Hazreç kabilelerinden oluşan Ensar'dan olmak üzere daha sonra *“Geri bırakılan üç kişiye de yeryüzü bütün genişliğine rağmen dar gelmiş ve nefisleri de kendilerini sıkıştırmıştı da.”* ayetinde kıssaları anlatılacak olan Tebük Gazvesinden geri kalan üç kişi olup *Ka'b ibn Malik, Hilâl ibn Ümeyye ve Mürâre bin Rabî'dirler*¹³¹

*“Andolsun ki Allah, O Peygamber'in ve güçlük anında ona uyan Muhacir ve Ensar'ın tevbelerini kabul etti. İçlerinden bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken yine de onların tevbesini kabul buyurdu. Hiç şüphesiz O, onlara Rauf ve Rahim 'dir. Geri bırakılan üç kişiye de bütün genişliğine rağmen yeryüzü dar gelmiş ve nefisleri de kendilerini sıkıştırmıştı da Allah'tan başka sığınacak hiçbir şey olmadığını anlamışlardı. Sonra onları da eski hallerine dönsünler diye tevbeye muvaffak kıldı. Muhakkak ki Allah Tevvâb'dır, Rahim'dir. Ey iman edenler, Allah 'tan takva üzere ve sadıklarla da beraber olun.”*¹³²

¹²⁷ Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 659.

¹²⁸ Tevbe, 9/104.

¹²⁹ Çetiner, c. 1, s. 478; Kurtubi, Cilt 10, s. 366.

¹³⁰ Tevbe, 9/106.

¹³¹ Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 670.

¹³² Tevbe, 9/117-119.

Cabir'den rivayette o şöyle demiştir: “Hepsi de Ensar’dan olan Ka'b bin Malik, Hilâl bin Ümeyye ve Mürâre bin Rebîl hakkında nazil olmuştur.”¹³³ İmanlarından şüphe edilmeyen ve kesinlikle münafıklardan olmayan bu üç sahabi, ihmalkârlıkları yüzünden Tebük Gazvesine katılamamışlardır. Ayet pasajı, “*kalpleri kaymak üzere iken*”, “*bütün genişliğine rağmen yeryüzü dar gelmiş*”, “*nefisleri kendilerini sıkıştırmıştı*” ve “*Allah’tan başka sığınacak hiçbir şey olmadığını anlamışlardı*” ifadeleri ile bu üç sahabinin psikolojik halini net bir şekilde arz etmektedir. Bu halleri dahi onların imanlarındaki samimiyeti dile getirmektedir. Zira imanları zayıf ve münafıklardan olmaları durumunda böyle bir ruh halini yaşamazlardı.

1. 6. Enfal ve Yunus Sureleriyle İlişkisi

Tevbe suresinin *siyak-sibak* usulü açısından değerlendirirken mevcut Mushaf sıralaması ve nüzul sıralamasına göre ele almayı uygun gördük. Zira surenin Mushaf sıralamasında Enfal suresinden hemen sonra gelmesi bazı müfessirler tarafından sıkı ilişkisinden dolayı Enfal suresinin devamı olarak görülmüştür.¹³⁴ Nüzul sırası olarak ise kendisinin Maide suresinden sonra inmesi ve Nasr suresinden hemen önce nazil olması suremizi ismi geçen surelerle bağlantılı olarak değerlendirip ele almamızı gerektirmektedir.

Şu an elimizde mevcut olan Mushaf, kıraat imamları olan Asım’ın Hafs rivayetidir. Bu Mushaf sıralamasında Tevbe süresi Enfal suresinden sonra Yunus suresinden önce bulunmaktadır. Tevbe suresinin Enfal suresiyle konuları itibariyle sıkı bir ilişkisi vardır. Zaten Tevbe suresinin Enfal suresinin bir devamı niteliğinde olduğu yönünde rivayetler de mevcuttur. Enfal suresi, Büyük Bedir olarak addedilen Bedir Savaşının hemen akabinde nazil olduğu¹³⁵ için surenin hemen hemen tamamı savaş unsurlarından bahsetmektedir.¹³⁶ Gerek savaşa hazırlık ve manevi/ilahi destek¹³⁷ gerek savaş sonrasında ganimetlerin paylaşımı ve çıkarılacak

¹³³ Çetiner, Cilt 1, s. 489.

¹³⁴ El-Endelusi, İbn Atiye, *El-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabi'l-Aziz*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, Cilt 3, s. 3.

¹³⁵ Esed, Cilt 1, s. 317.

¹³⁶ Esed, Cilt 1, s. 317.

¹³⁷ Enfal, 9/5-19; 39-48.

ders/ibretler¹³⁸ ile Allah ve Resulü(s)'ne itaat/isyan,¹³⁹ kâfirlerin söz ve davranışları,¹⁴⁰ ikiyüzlüler ve akıbetleri,¹⁴¹ küffara karşı tavır/davranış¹⁴² ve müminlerin durumu¹⁴³ surenin ana temalarıdır.

“Eğer savaşa çıkmazsanız sizi can yakıcı bir azapla cezalandıracaktır ve sizin yerinize başka bir topluluk getirecektir. Ve siz ona hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.”¹⁴⁴

“Ey iman edenler Allah'a ve O'nun Resulü'ne itaat edin. İştittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin.”¹⁴⁵

“Rabbinizden yardım istiyordunuz o da bunun üzerine 'ben birbiri ardınca bin melek ile size elbette yardım edeceğim' diye duanızı kabul etmişti.”¹⁴⁶

“Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine Onun ayetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rablerine güvenip dayanırlar Namazı hakkiyle ifa edip kendilerine nasip ettiğimiz mallardan hayırlı işlerde harcarlar. İşte onlardır gerçek müminler. Onlara Rablerinin nezdinde, cennette yüksek dereceler, bir mağfiret ve kıymetli bir nasip vardır.”¹⁴⁷

“İnkâr edenler de birbirlerinin dostlarıdır.”¹⁴⁸

Yukarda Enfal suresinde geçen ayetler aşağıda Tevbe suresinde geçen ayetlerle anlam ve önem itibariyle çakışmakta olup iki surenin bir bütün oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Her iki sure cihat, Allah ve Resulü'ne itaat, ilahi yardım, müminlerin ve kâfirlerin durum/özellikleri gibi konularda hem fikir olduklarını göstermektedirler. Her iki sure konu ve anlam itibariyle birbirine yakın olmasından olsa gerektir iki surenin arasına besmele konulmamış ve iki sure

¹³⁸ Enfal, 8/1-4.

¹³⁹ Enfal, 8/20-29.

¹⁴⁰ Enfal, 8/31-38.

¹⁴¹ Enfal, 8/49-54.

¹⁴² Enfal, 8/55-63.

¹⁴³ Enfal, 8/64-72.

¹⁴⁴ Enfal, 8/39.

¹⁴⁵ Enfal, 8/20.

¹⁴⁶ Enfal, 8/9.

¹⁴⁷ Enfal, 8/2-4.

¹⁴⁸ Enfal, 8/73.

birbirinin devamı olarak da addedilmiştir.

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki ‘Allah yolunda seferber olunuz!’ emri verilince bulunduğunuz yere yığılıp kaldınız?”¹⁴⁹

“Allah’a iman edin ve Resulü ile birlikte cihada gidin.” diye bir sure indiği zaman, onlardan servet ve imkân sahibi kimseler senden sefere katılmamak için izin istediler ve ‘Bırak, biz de evlerinde oturan kadınlar ve özürllülerle birlikte oturalım’ dediler.”¹⁵⁰

“Ey iman edenler! Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve dürüst insanlarla beraber olun. Ne Medine halkının, ne de etrafındaki bedevilerin, Allah’ın Resulü’nden geri kalmaları ve ona ihtimam göstermeyip kendi canlarının derdine düşmeleri olacak şey değildir.”¹⁵¹

“Şu kesindir ki Allah size birçok savaş yerlerinde yardım etti, Huneyn günü de... O gün ki sayıca çokluğunuz sizi böbürlendirmiş ama bu, size fayda etmemişti. Olanca genişliğine rağmen, dünya başınıza dar gelmişti. Sonra da bozguna uğrayarak düşmana arka çevirip kaçmaya başlamıştınız. Sonra Allah, Resulü’nün ve müminlerin üzerlerine sekinetini, güven veren rahmetini indirmiş, sizin göremediğiniz ordular göndermişti de kendisini tanımayan o kâfirleri azaba uğratmıştı. İşte kâfirlerin cezası budur! Sonra Allah, bu savaşın peşinden, onlardan dilediği kimseleri küfürden dönüş yapmaya muvaffak eder. Zira Allah Gafurdur, Rahimdir: Affı ve merhameti boldur.”¹⁵²

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır. Onlar iyilikleri teşvik edip kötülükleri menederler. Namazı hakkiyle yerine getirir, zekâtı verir, Allaha ve Resulü’ne itaat ederler. İşte onları Allah geniş rahmetine mazhar edecektir. Çünkü Allah Azizdir, Hakîmdir: Üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Allah mümin erkeklere de, mümin kadınlara da, ebedi kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vaat etti. Hem Adn cennetlerinde hoş konaklar! Hepsinden âlâsı ise Allahın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur.”¹⁵³

¹⁴⁹ Tevbe, 9/38.

¹⁵⁰ Tevbe, 9/86.

¹⁵¹ Tevbe, 9/119-120.

¹⁵² Tevbe, 9/25-27.

¹⁵³ Tevbe, 9/71-72.

“Bir vakit de o kâfirler senin elini kolunu bağlayıp zindana mı atsınlar yahut öldürsünler mi yahut seni ülke dışına mı sürsünler diye birtakım tuzaklar planlıyorlardı. Onlar tuzak kura dursunlar, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”¹⁵⁴

İlahi terbiye, Hz. Peygamber(s)’e ve müminlere uyarılar-tavsiyeler, Tevbe suresiyle Yunus suresinin ittifak ettiği konular¹⁵⁵ olup konu itibari ile birbirinin devamı olduğu izlenimini vermektedir. Zaten surelerin *tevkifi* veya *ictihadi* olduğu hususunda ittifak vardır. Bir surenin velev ki tevkifi olmasa da ictihadi olması, bir önceki ve bir sonraki (*sibak ve siyak*) sureyle sıkı bir anlam ve önem bağlantısı olduğunu gösterir.

1. 7. Maide Suresiyle ilişkisi

Nüzul sırasına göre Maide süresinden sonra ve Nasr süresinden de önce inen Tevbe suresinin özellikle Maide suresiyle ilgili konu ve anlam itibariyle sıkı bir ilişkisi vardır. Zira *Medeni* olan Tevbe ve Maide surelerinin birçok ortak noktaları¹⁵⁶ mevcuttur.

1. 8. Surenin Ana Konuları

Sureyi baştan sona okuduktan sonra konularını ele alıp temaları değerlendirdiğimiz de karşımıza aşağıda ki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır. Konu/temayı ilgili olduğu ayet numaralarıyla belirttik ki delil/kaynak olarak bir akademik kimliğe sahip olsun istedik.

- a) Anlaşma/ahitlerini bozan müşriklere bir uyarı/ültimeatom ve anlaşmanın bozulma süreci/şekli: 1-6 ayetler
- b) Müminlere uyarılar ve müminlerin tasnifi: 16-24
- c) Allah’ın yardımı:25-27 ayetler
- d) Müşrik/ehli kitabın durumu ve haklarındaki hüküm: 28-35
- e) Ayların sayısı ve erteleme (nesi)¹⁵⁷ hakkında müşriklerin uygulaması ve

¹⁵⁴ Tevbe, 9/29-35.

¹⁵⁵ Bkz. Yunus, 10/25, 26, 55-57, 41, 43, 61, 65, 94, 99, 109; Tevbe 6, 13, 20-22, 28, 37-44, 71-73, 80, 108, 119, 123.

¹⁵⁶ Bkz. Maide, 5/1-13, 51, 54, 57, 67, 82, 87, 90, 95, 101, 105, 106, 10, 13, 14, 15, 18-22, 47, 64-66, 78.

¹⁵⁷ Nesî, cahiliye döneminde kameri takvimin şemsi takvime uyarlanması suretiyle takvime yapılan müdahale anlamında bir terimdir. Bu uygulamanın gayesi, peş peşe gelen hürmetli aylar arasına boşluk koymak ve hac mevsimini devamlı surette aynı zamana denk getirmektir. Zira bu aylardaki savaş

Allah'ın bu husustaki hükmü: 36-37

f) Müslümanların savaşa ağır gitmeleri sonucunda paylanmaları: 38-41

g) Tebük Gazvesinde izin isteyenlerin iç yüzü ve münafıkların izin durumu: 42-52

h) Münafıkların harcamaları: 53-57

i) Zekat dağıtımında münafıkların tavırları ve zekatın dağıtım yerleri: 58-60

i) Münafıkların Hz. Peygamber(s)'i incitmeleri: 61

j) Münafıkların ve müminlerin özellikleri: 64-72, 111-112, 124-127

k) Münafıkların iki yüzlülük, davranış ve sözleri: 74- 82

l) Münafıklara tavır: 83-85

m) Münafıkların cihattan geri kalması, mü'minlerin cihada koşması ve mü'minlerin mükafatları: 86-89

n) Bedevilerin izni: 90

o) *Cihad*'dan sorumlu olmayan-ağlayanlar ve cihaddan sorumlu olanlar: 91-96

ö) Bedevilerin ikiye ayrılması ve *Ensar-Muhacir* durumu: 97-100

p) Günahlarını itiraf edip münafık olmayanların durumu:102-106, 118

r) Münafıkların inşa ettiği *Mescid-i Dırar* olayı: 107-110

s) Kafire dua: 113-114.

t) Hz. Peygamber'e destek olma: 119-120

u) Mekki oldukları rivayet edilen son iki ayet: Hz. Peygamber'in müminlere düşkünlüğü ve Allaha dayanma/tevekkül etme durumu:128-129.

2. MEDİNE

Mekke ve Medine şehirleri, Arabistan kıtası ortasında tarımsal verimi yok denecek kadar zayıf olmasından dolayı tarih boyunca diğer milletlerin hâkimiyet ve

ve yağma yasağı ve ibadet uygulaması kendilerine ağır geliyordu. Ay yılı ile Güneş yılını denk getirmek için, yıla bir ay daha ekliyorlardı. Böylece hac 33 yıl boyunca gerçek tarihinin dışında yapılıyor, ancak 34. yılda gerçek Zilhicce'de ifa edilebiliyordu. Hz. Peygamber (a.s.)'in veda haccı, gerçek hac mevsimine denk gelmişti. Hicri 9/Miladi 630 yılındaki Veda Haccı'ndan beri hac günleri gerçek tarihinde yapılmaktadır. Oysa nesi uygulaması, ibadetleri farklı mevsimlerde uygulamayı dileyen, ilahî hikmete aykırı idi. Bkz. (Mustafa Fayda, "Nesi", *DİA*, b. y, Ankara, TDV Yayınları, 2006, Cilt 32, s. 578-579.)

istilasından uzak kalmıştır. Bundan dolayı bu iki şehirde millet ve toplum renkliliğine şahit olmak pek mümkün olmamıştır. Özellikle Mekke şehri Arabistan'ın daha iç/orta kısmında olduğundan din ve millet olarak Araplardan farklı bir unsur pek görülmez. Yine Araplardan olmakla beraber çok az sayıda *Hanif*¹⁵⁸ denilen, tek Tanrı inancına sahip birkaç kişi haricinde putperest Araplardan başka dinlere mensup kimse de yoktu. Dolayısıyla Mekke Araplarının putperestlik harici din ve milletlere bir irtibatları olmadıkları gibi pek bir malumata da sahip değillerdi. Mekke halkı, sadece kendi içyapısında dini ve ahlaki olarak yaşadığı bir yozlaşma ve çöküntü yaşıyordu. Habeşistan'a hicret eden Cafer bin Ebi Talib Kral Necaşi'ye karşı konuşurken Mekke'nin ahlaki ve dini yapısını özetliyordu:

“Ey kral! Biz cahiliye döneminde putlara tapar, leş yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarına riayet etmez, komşularımıza kötülük ederdik. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımızı ezdi. Allah içimizden, aramızda yaşadığı kırk yıl doğruluğu, dürüstlüğü, asaleti, emanete riayetkârlığı ile tanıdığımız bir kimseyi peygamber gönderdi. O, bizden putlara değil, yalnızca Allah'a tapmamızı, emanete riayet etmemizi, akraba ve komşularımızı gözetmemizi, doğru davranıp yalan, iftira, kan davası ve yetim malı yemekten uzak durmamızı istedi. Bizde ona iman ettik”.¹⁵⁹

Fakat Medine şehri ise Mekke'ye oranla daha farklı bir millet ve din çeşitliliğine sahipti. Bu, Medine şehrinin Arabistan iç kısımlarına göre kuzeyde, farklı din ve milletleri barındıran özellikle Şam gibi merkezlere yakınlığı, biraz daha yaşanabilir yeşil alan, sulak arazi ve ticarete sahip olmasından kaynaklanıyordu.

2. 1. Hicret Öncesi Medine

“Zarar vermek, karıştırmak, kötülemek başa kakmak ve bozmak” gibi anlamlara gelen **سرب** kökünden türeyen *Yesrib*, Kur'an-ı Kerim'de Medine şehrinin adı olarak bir yerde geçer.¹⁶⁰

Medine hakkında Amalika, Yahudiler ve Evs-Hazreç kabileleri olmak üzere

¹⁵⁸ Hanif: Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hak din üzere olup Beytu'l-Haram'a yönelen, putlara tapmayıp Allah'ın birliğine inanan; Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerin dışında, hac yapıp sünnet olan kimselere verilen addır. Bkz. Muhtar Fevzi En-Neal, *Mevsuetu'l-Elfazi'l-Kuraniyye*, 1. Baskı, Halep, Mektebetu Dari't-Turas, 2003, s. 264-265, **حنف** md; Rağıb El-İsfehani, s.140-141; **حنف** md; İsmail Karagöz, “Hanif”, b. y, Ankara, DİB Dini Kavramlar Sözlüğü, 2006, s. 230.

¹⁵⁹ İbn Hişam, Cilt 1, s. 336; İbn Kesir, *Tefsir*, Cilt 2, s. 411.

¹⁶⁰ Ahzab, 33/13

üç önemli millet unsurundan bahsedilir. Fakat şehre yerleşimin ne zaman olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur. Sadece bu milletlerin gelişleriyle ilgili farklı da olsa rivayetler mevcuttur.¹⁶¹ Kabul edilen rivayete göre *Yesrib*'e ilk olarak Amalika kavminden Amelak bin Erfahşed bin Sam bin Nuh veya aynı kabileden *Yesrib* adlı bir kişi, beraberindeki insanlarla gelip Medine'ye yerleşmiştir.¹⁶²

Yahudilerin yerleşimi ile ilgili en kuvvetli görüş, Roma'nın Yahudi ve Sami devletine yaptığı baskı sonucunda Yahudilerin Roma'nın hâkimiyetinden uzak olan Arap yarımadasına göçe zorlamasıdır. M.S Yahudilerin Roma'ya karşı isyan ve devrimleri başarılı olmayınca buradan kaçan Yahudiler *Yesrib*'e kadar geldiler. Hayber, Fedek ve Medine içine yerleştiler.¹⁶³

Güney Arabistan'da bulunan Seyl-i Arim'in¹⁶⁴ patlaması neticesinde kuzeye doğru göç etmek zorunda kalan kökenleri bir, Evs ve Hazreç kabilelerinin Medine'ye yerleşmesiyle Araplar da Medine'ye gelmiş oldular. Azınlıkta oldukları için Medine siyasi yapılanmasında bir etkinliğe sahip olamayan Araplar, zaman içerisinde sayıca çoğalınca Medine'de faal bir konuma geldiler, fakat Yahudilerin fitne-fesatları neticesinde her zaman birbirleriyle savaşan, zayıf kalan ve 120 yıl süren savaşlara maruz kaldılar. Hicretten yaklaşık 5 yıl önce gerçekleşen *Buas*¹⁶⁵ savaşında Hazreç'liler galip gelse de her iki taraf uzun zaman içerisindeki kayıptan muzdarip

¹⁶¹ M. Sabri Küçükaşçı, "Medine", *DİA*, b. y, Ankara, TDV Yayınları, 2003, Cilt 28, s. 305-318.

¹⁶² Küçükaşçı, a.g.e., "Medine", Cilt 28, s..

¹⁶³ el-Umeri, Ekrem Ziya, *es-Siretu'n-Nebeviyetu's-Sahih*a, b. y, Katar, Merkezü Buhusi's-Sünne ve's-Sire, 1991, s. 57-58.

¹⁶⁴ Taberi, *Tefsir*, c. 19, s. 244-257.

¹⁶⁵ Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden beş yıl önce Medine halkı olan Evs ile Hazreç arasında 120 yıldır süregelen düşmanlığın son savaşı. Her iki kabilenin birçok ileri geleninin ölümüyle sonuçlanan bu savaş, Evs'lilerin zaferiyle sonuçlansa da her iki taraf kendilerini uzlaştıracak bir arayış içerisinde idi. Bi'setin 12. yılında Hazreç ve Evs kabilesi mensupları akabede Hz. Peygamber'le buluşup anlaşınca bu iki kabile arasında yıllardır devam eden savaşa da son verilmiş oldu. Bkz. Ebu Abdullah Şihabuddin Yakut b. Abdullah el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldân*, b. y, Beyrut, Daru Sadir, 1977, Cilt 1, s. 451-452; İbnü'l-Esîr, Abdu'l-Vahidi's-Şeybani, *el-Kamil fi't-Tarih*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987, Cilt 1, s. 671, 677-678, 683, Cilt 2, s. 95; el-Askalani, Ahmed bin Ali bin Hacer, *Fethu'l-Bari*, 1. Baskı, Riyad, Mektebetü'l-Meliki'l-Fahdi'l-Vatani, 2001, Cilt 8, s. 111-112; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, b. y, İstanbul, Beyan Yayınları, 2011, Cilt 1, s. 159-170; 198-199; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi (Mekke)*, b. y, İstanbul, Şamil Yayınevi, t. y, Cilt 5, s. 143-144.

uzlaştırıcı bir unsur arayışı içerisinde idi. Bu noktada İslam ve hicret, hem savaş içinde bulunan Evs-Hazreç için ve hem de yurt arayan Mekke Müslümanları için bir çıkış yolu oldu.

2. 2. Hicret Sonrasında Tebük Gazvesine Kadar Medine

2. 2. 1. Toplum Yapısı

Mekke'de hızlı yayılamayan İslam dini, Hz. Peygamber ve Müslümanlara hicret izni verilmesiyle beraber gruplar halinde 622 senesinde Mekke'nin kuzeyinde bulunan Medine şehrine hicret ettiler.

Medine'de herkesi kapsayan hâkim bir merkezi idare sistemi yoktu. Daha çok kabile ve aşiret reisinin hâkimiyeti altında herkesin bir çeşit bağımsız olduğu sahipsiz insan topluluğu vardı.

Hz. Peygamber(s)'in hicretiyle beraber Medine'de mevcut bir siyasi devlet otoritesi mevcut değildi. Mekke'ye kıyasla farklı millet ve din barındıran Medine, kozmopolit bir yapıya sahipti. Bu, siyasi birliğin olmadığı ve şehrin başıboş, sahipsiz ve uzlaşamayan bir halkın yaşadığı mekân haline getirmişti. Bir yandan kendi içinde Kaynuka, Kureyza ve Nadir diye üçe ayrılan Yahudiler, diğer yandan birbiriyle savaş halinde olan Evs ve Hazreç kabileleri, derken hicret eden Müslümanlar ile Müşrik Araplar ve kısmen de olsa Hıristiyanlar, şehrin toplumsal huzurunu temin için bir anayasayı gerektiriyordu.

Hz. Peygamber(s)'in Mekke ve Medineli Müslümanlar arasındaki *muahat*/kardeşlik¹⁶⁶ faaliyetinden sonra ilk yaptığı şey şehrin siyasi bütünlüğünü sağlamak için bu şehirde yaşayan tüm grupları kapsayan bir anayasa ortaya koymasındır.

'*Medine Vesikası*', '*Medine Belgesi*' ve '*Medineliler Sözleşmesi*' olarak kayda geçen, 47 veya 52 madde olarak yazıyla tutulan bu anlaşma, genel hatları ile kabileler arası dostluk ilişkileri, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki münasebetler, savaş hukuku, ekonomik ve ticari meseleler, siyasi, dini ve ahlaki problemleri kapsar. Din ve hukuk temellerine dayanan yepyeni bir siyasi birlik

¹⁶⁶ Muahat: Hz. Peygamber'in Medine'de Ensar ve Muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi. Bkz. Hüseyin Algül, "Muahat", *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, Cilt 30, s. 308-309; el-Umeri, 241-245.

meydana getiren Medine vesikası, geniş tabanlı bir halk meclisi kararıdır.¹⁶⁷

Medine vesikası ile farklı toplumların yaşadığı tam bir şehir konumuna gelen Medine’de herkes kurallara uygun bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Hz. Peygamber(s)’in ortaya koyduğu ve başkanlığını yapmış olduğu bu vesika ile Müslüman olmayanlar dahi sosyal ve siyasi yaşamları bağlayıcı bir durum almıştır.

Medine’nin genel toplum yapılanmasına baktığımız zaman Mekke’yle kıyaslanamayacak bir toplum çeşitliliğine, *kozmpolitik* bir yapıya sahip olduğuna şahit olmaktayız. Birbirinden din ve millet olarak farklı olmak üzere dört çeşit grup, insan sınıfı görmek mümkündür. Bunlar; İslam’ın Medine’de yayılmaya başlamasıyla oluşan Müslüman Araplar, kalben inanmayıp görünüş itibari ile İslam dairesinden sayılan münafıklar, İslam dininin daha evlerine girmediği Müşrik Araplar, Ehl-i Kitab olarak addedilen Yahudiler ve Hristiyanlar ile Medine şehri civarında yaşayan A’rabiler/Bedeviler.¹⁶⁸

Tevbe süresinde işlenen Tebük Gazvesi, Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların yaşadığı, İslam dininin merkezi sayılan Medine şehrinden hareketle meydana geldiği için Medine’yi teşkil eden bu grup insanlardan bahsetmek durumundayız. Zira bu insanların aldıkları tavır ve davranışlar, gazve sürecine olumlu/olumsuz etkileri olmuştur. Bu seferin önemini kavrama babından bu gruplar hakkında birkaç ifade de bulunmak fayda sağlayacaktır.

2. 2. 1. 1. Müslümanlar

Farklı kabile ve soylara mensup Mekke Müslümanları, hicret izniyle beraber Medine’deki Müslümanların yanına göç etmişlerdir. Makrizi’ye göre Mekke’den hicret eden 186 aile,¹⁶⁹ Resulullah’ın Muhacir ile Ensar’ı kardeş ilan etmesi/*muahat* hareketiyle Medine’deki Müslüman ailelerinin yanına yerleştirilmiştir. Bu faaliyet ile Müslümanlar arasında fark oluşmamış, her iki tarafta birbirlerini kabullenerek insanlık tarihinde görülmedik bir eşsizliğe imza atmışlardır.

Vahyin ilk yıllarını geçirdikleri Mekke’de hiçbir siyasi etkinliğe sahip olamayan Müslümanlar, Medine ye hicretten sonra Hz. Peygamberle beraber şehrin yönetim ve idaresini elinde bulunduranlar konumuna gelmişlerdir. Medine şehir halkının birinci unsuru durumunda olan Müslümanlar, ilahi vahiy doğrultusunda

¹⁶⁷ Sabri Hizmetli, “İslam Tarihi”, 2. Baskı, Ankara, Yeni Çizgi Yayınları, 1995, s. 229-231.

¹⁶⁸ Canan, Cilt 3, s. 521.

¹⁶⁹ Hamidullah, s. 160.

sosyal, siyasi ve ahlaki yapılanmada önemli vazifeler edinmişlerdir. Medine ehli Müslümanlar, yüzyıllar önce Yemen'deki su bendinin patlamasıyla buraya göç etmek zorunda kalan *Evs* ve *Hazreç* kabilelerinden oluşuyordu. Bu iki kabilenin aslında ataları bir olup zamanla birbirlerinden ayrılarak Yahudilerin de kışkırtmalarıyla düşman durumuna gelmişleridir.

İslam'ın Medine şehrine gelmesiyle beraber grup ve aileler halinde İslam'a giren halk, birbirlerine karşı husumet ve savaş duygularından arınmış olarak barış içerisinde yaşamaya başlamışlardı. Dahası Mekke'de yaşayan Müslüman kardeşlerine şehir kapılarını açıp onları bağırlarına basmışlardı. Bütün bunlar İslam'ın iman ve kardeşlik duygularıyla olmuştu. Bütün varlıklarını Mekke'de bırakıp hicret eden *Muhacirler* ve her şeylerini onlarla paylaşmayı kabullenen Medine'deki *Ensar* hakkında bu fedakârlıklarından dolayı Allah şöyle buyurur:

*“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”*¹⁷⁰

*“Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır”*¹⁷¹

*“(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.”*¹⁷²

*“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür.”*¹⁷³

¹⁷⁰ Enfâl, 8/74.

¹⁷¹ Al-i İmran, 3/195.

¹⁷² Tevbe, 9/100.

¹⁷³ Nahl, 16/41.

“Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁷⁴

Mekke ve Medine Müslümanlarının vahyin bu şekilde işaret etmiş olduğu bir bağlılık ve birbirine kenetlenme ile yaşıyorlardı. Her iki grubun fedakarane davranışına karşılık ahiretteki mükâfat dile getiriliyor. Hicret sonrasında da samimi Müslümanların bu davranışları devam etmekte olup dini emir ve yasakları uygulamada herhangi bir tereddüt içerisine girmiyorlar. Çünkü Müslümanlar, kalben Allah'a ve Peygamber(s)'ine inanmışlar ve bütün emir-yasaklarını da uygulamakta samimidirler. Onların bu durumu-ki Müslümanların genel özellikleri- hakkında Allah şöyle buyurur:

“İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”¹⁷⁵

“Rablerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlar, Rablerinin ayetlerine inananlar;. Rablerine ortak tanımayanlar;. Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar;. İşte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırlar.”¹⁷⁶

“O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”¹⁷⁷

“Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini pekiyi bilir.”¹⁷⁸

“Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir.”¹⁷⁹

Hakkı ile iman edip imanlarına leke sürmeyen Müslümanlar, Allah'ın emirlerini uygulamada tereddüde girmemişlerdir. Toplumsal bilinç, bireylerin dini ve

¹⁷⁴ Haşr, 59/9.

¹⁷⁵ En'am, 6/82.

¹⁷⁶ Mü'minun, 23/57-61.

¹⁷⁷ Al-i İmran, 3/134.

¹⁷⁸ Tevbe, 9/44.

¹⁷⁹ Tevbe, 9/88.

ahlaki kusurları ve kötülükleri karşısında da duyarlı olmak zorundadır. Yukarıdaki ayet, kadın-erkek farkı gözetmeksizin müminlerin, birbirlerine iyiliği emredip kötülükten alıkoymalarının, aralarındaki velayet bağı ve kardeşliğin zaruri bir sonucu olduğuna işaret etmiştir. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.”¹⁸⁰

“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürlür. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.”¹⁸¹

Medine’de yerleşip yaşamaya başlayan Müslümanlar ilahi vahiy doğrultusunda tevhit inancını tebliğ etmeye devam ettiler ve Allah rızası karşılığında malları ve canlarıyla fedakârlıkta bulunup mücadele etmekten geri durmadılar. Allah(c.c)’a ve Peygamber(s)’ine hakkıyla iman edip bu imanında samimi olan Müslümanlar birbirleriyle de kenetlenerek Bedir Gazvesi, Uhud Gazvesi, Hendek Gazvesi ve daha nice gazve-seriyyelere iştirak ederek Hz. Peygamber’e yardımda bulundular.

2. 2. 1. 2. Münafıklar

Din ıstılahında, “Küfrünü gizleyerek kendini mümin olarak gösteren veya iman ile küfür arasında bocalayan kimse.”¹⁸² olarak tarif edilen münafık kavramı Medine’de karşımıza çıkmaktadır. Bu grup insanlar aslında çeşitli dinlere mensup kişilerin İslam dinine girmeyi kendi çıkar ve menfaatleri için uygun gördüklerinden dolayı Müslüman olmuşlardır. Münafıklardan Medine müşrik Arapları olduğu gibi Yahudilerden de vardı. Medine civarında yaşayan Araplar İslam dinine girmekte samimi olmamıştır. Ama İslam’ın Medine ve Arabistan’da bir güç odağı haline gelmesinin çıkarlarının aleyhinde olacağını düşünerek Müslüman gibi görünmek

¹⁸⁰ Tevbe, 9/71-72.

¹⁸¹ Tevbe, 9/111.

¹⁸² Hülya Alper DİA Ankara 2006 c 31 s 565

zorunda kalmışlardır.

Belazuri, Medine münafıklarını şu şekilde sıralar: Hazreç kabilesinden Abdullah bin Übey bin Selül, Adiy bin Rebia ve onun oğlu Süveyd, Zeyd bin Amr Ukbe bin Kadim.¹⁸³ Müslüman gibi görünüp gerçekte ise İslam düşmanı olan Yahudilerin toplandığı merkezde ise öne çıkan münafıkları İbni Hişam, Sa'd bin Hanif, Zeyd bin el-Lasit, Numan bin Evfa bin Amr, Numan'ın kardeşi Osman olarak zikreder.¹⁸⁴

İtikat yönünden İslam dairesi dışında olan bu münafıkların dini ruh hallerinin bozukluğu ve iki yüzlükleri ile ilgili Allah şöyle buyurur:

*“İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe inandık” derler.*¹⁸⁵

*“Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit "Biz hiç, sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!" derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler). (Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit "(Biz de) iman ettik" derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler.”*¹⁸⁶

*“(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildir, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (sokulabilecek) bir delik bulsalar, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.”*¹⁸⁷

Hz. Peygamber(s) ve sahabenin Münafıkların hal ve hareketleri ile iç yüzlerine vakıf olması ancak onların tarzlarından anlarıydı ki münafıklar listesi Hz. Peygamber(s)'de mevcut idi. Ayeti kerime bu nokta da Resulullah(s) ve Müslümanlara ışık tutmaktadır:

¹⁸³ el-Belazuri, Ahmet bin Yahya, *Ensabu'l-Eşraf*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1996, s. 282-283.

¹⁸⁴ Kenan Seyitoğlu, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakkasoğlu, Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, b. y, İstanbul, Çağ Yayınları, 1986, Cilt 1, s. 403.

¹⁸⁵ Bakara 2/8.

¹⁸⁶ Bakara 2/13-14.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/56-57.

*Biz dileseydik onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın. Allah işlediklerinizi bilir.*¹⁸⁸

Münafıkların imanlarının sahteliği ve iç yüzlerinin Hz. Peygamber(s)'e bildirilmesi hususunda Allah münafıkların adıyla isimlenmiş surede bildirmektedir:

*“Münafıklar sana geldiklerinde: Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir. Yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür! Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?”*¹⁸⁹

İmanlarında samimi olmayan münafıklar, bu gayri ahlaki davranışlarının yanında birde Müslümanlarla alay etme gibi bir yanlışın içinde de bulunurlar. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

*Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar. Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit "Biz hiç, sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!" derler. Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler). (Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit "(Biz de) iman ettik" derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler.*¹⁹⁰

Tebük gazvesi için seferber olup herkes elindekini verince münafıklar bunda da boş durmayıp Müslümanları alaya alan söylemlerinden geri kalmadılar. İmkân dâhilindeki sadakalarını ortaya koyan Müslümanları alaya alan münafıkları Allah ayetiyle onları paylamıştır:

“Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte

¹⁸⁸ Tevbe, 9/30.

¹⁸⁹ Münafikun, 1-4.

¹⁹⁰ Bakara, 2/11-14.

onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.”¹⁹¹

Dünya akıbetlerine gelince Allah, Peygamber(s)’ine dahi onların affi hususunda bir dua da bulunmaması emir/tavsiyesinde bulunur. Zira onlar tercihlerini yapmış ve iman etmeyip Müslüman gibi görünme yolunu tutmuşlardır.

“(Ey Muhammed!) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁹²

Onlar hakkındaki hükmünü Allah net bir şekilde belirtmiştir. Müslüman gibi gözükseler de iç dünyalarında inkâr ettiklerinden dolayı kâfir olarak ölür ve bu muameleye tabi tutulurlar:

“Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler. Onlar, her yıl bir veya iki kez (çeşitli belâlarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar.”¹⁹³

Savaşa davet edilme noktasında ise kalpleri hastalık içinde olup şüphe içerisinde bulunmalarından dolayı bir bocalamaya girmişlerdir. Bundan dolayı savaş çağrısı onlar için pek cazip gelmemiş, savaşa katılmamak için izin istemişlerdir:

“Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler.”¹⁹⁴

Savaştan geri durmaları onları sevindirmiş olup insanları da bu cihat faaliyetinin caydırmaya çalışmışlardır:

“Allah'ın Resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; “bu sıcakta sefere çıkmayın” dediler. De ki: “Cehennem ateşi daha sıcaktır!” Keşke anlasalardı!,”¹⁹⁵

Münafik olmalarından dolayı basiretleri bağlanmış olan bu insanlar gazilerle

¹⁹¹ Tevbe, 9/79.

¹⁹² Tevbe, 9/80.

¹⁹³ Tevbe, 9/125-126.

¹⁹⁴ Tevbe, 9/45.

¹⁹⁵ Tevbe 81.

beraber olma yerine kadın, çocuk ve yaşlılarla beraber olmayı tercih edip hakkın gerçekleşmesi ve kötülüğün ortadan kaldırılması uğruna savaşmazlar:

“Allah'a inanın, Resulü ile beraber cihad edin” diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve: Bizi bırak (evlerinde) oturanlarla beraber olalım, dediler. Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar.¹⁹⁶

Kalplerinde samimi bir iman bulunmadıklarından dolayı Allah ve Resulü tarafından verilen cihat emri ile hiçbir hazırlıkta bulunmayan münafıklar, gazveye katılmaları durumunda Müslüman kuvvetini zayıflatma, cihattan geri çevirme ve aralarına fitne-fesat koymaktan başka bir şey yapmayacaklarından dolayı Medine de kalıp gazveye katılmamaları sağlanmış oldu. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

“Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara "Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!" denildi. Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.”¹⁹⁷

Münafıkların geneli toplu olarak savaşa katılmazken içlerinde bireysel olarak katılmama bahanesi ileri sürenler de olmuştur. Ayeti kerime buna değinmiştir:

“Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.”¹⁹⁸

Kur'an-ı Kerim'in Münafıklar hakkında hükmü, açık ve kesindir. Yapmış oldukları ikiyüzlülük ve toplumu ifsat etmeye çalışmaktır. Tebuk Olayında bu hareketlerini açık ve net bir şekilde görmek mümkündür. Zira toplumun huzuru için savaş tedbirinde bulunmamış, geri durmuşlardır. Bu hareketlerinden dolayı Allah onlar hakkındaki hükmünü belirtmiş ve bundan sonraki savaşlarda da bulunmamaları hususu kesinlik kazanmıştır. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

“Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!

¹⁹⁶ Tevbe, 9/86-87.

¹⁹⁷ Tevbe, 46-47.

¹⁹⁸ Tevbe, 9/49.

İşledikleri günahların ahiretteki cezası şiddetlidir. Onun için onların gülmeleri değil ağlamaları gerekir. Eğer Allah seni onlardan bir gurubun yanına döndürür de (Tebük seferinden Medine'ye döner de başka bir savaşa seninle beraber) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa (Tebük seferinde) yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!”¹⁹⁹

Savaşa katılabilme imkânları oldukları halde sadakatsizlik ve korkularından dolayı Tebük gazvesine katılamayan, akabinde de büyük yeminler ederek mazeretler ortaya koymaya çalışan münafıklar hakkında Allah (c.c) şöyle buyurur:

“Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar (neyin doğru olduğunu) bilmezler. (Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki: (Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah'da görecektir, Resulü'de. Sonra görüleni ve görülmeeni bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduklarınızı size haber verecektir. Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına and içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir.”²⁰⁰

Medine münafıklarının başı Hazreç kabilesinden Abdullah b. Übey b. Selül'dür. Onun başkanlık ve liderliğinde Medine münafıkları Müslümanlar aleyhine ve küfür ehli lehine de olmak üzere plan ve programlar tertip eder, münafıklar onun dediklerinin dışına çıkmazlardı. Zaten onun ölümüyle beraber Medine de bulunan münafıklar dağılmıştır. Ki bu zaman olarak Hz. Peygamber(s)'in son yılına denk gelir. Abdullah b. Übey b. Selül hakkında siyer ilk kitaplarından kabul edilen İbn Hişam şunları kaydeder:

“Evs ve Hazreç kabileleri İslam'dan önce ondan başka birisi üzerine ittifak yapmamıştı. Kabilesi ona taç giydirmek ve onu kendilerine kral yapmak için hazırlıklar yapmıştı. Onlar bu durumdayken Hz. Peygamber Medine'ye geldi.

¹⁹⁹ Tevbe, 9/82-83.

²⁰⁰ Tevbe, 9/93-95.

Abdullah'ın kabilesi onu bırakıp İslam'a girince çok kızdı. Hz. Peygamber'in krallığını elinden aldığı görüşündeydi. Fakat onların İslam'dan başka her şeyden yüz çevirdiklerini görünce o da zahiren müslüman oldu ve münafıklığını gizledi."²⁰¹

Evs kabilesinden olup Abdullah b Übey b Selül derecesinde sözü dinlenen, sevilip sayılan Ebu Amir Abdu Amr diye biri daha vardı ki bu manastıra çekilip rahip elbisesi giymişti. Hz. Peygamber(s)'in Medine'ye gelmesiyle beraber münafıklık yolunu tercih etmeyen bu adam önce Mekke'ye gitti. Mekke fethiyle beraber Taif'e, orası da fethedilince Şam'a gidip orada öldü. Münafıklık yolunu tercih etmemekle beraber uzaktan Müslümanların arasına fitne-fesat koymaya çalışmıştır. Medine de bulunan bazı adamlarına mektup yazarak Küba yakınlarında kendi adına bir mescit yaptırılmasını temin etti. Orada toplanıp İslam ve Hz. Peygamber(s) aleyhine planlar ve tuzaklar hazırlayacaklardı. Bu kötü fiilleri içinde mescidi kendilerine alet edineceklerdi. Tebuk gazvesinden az bir zaman önce mescidi tamamlayıp Hz. Peygamber(s)'den gelip bu mescitte namaz kılmalarını istediler. Savaşa hazırlanma aşamasında olan Hz. Peygamber(s) onlardan bir mühlet istedi. Tebuk'ten dönünce de Hz. Peygamber(s)'in namaz kılmasına fırsat kalmadan onlar hakkında Allah şöyle buyurdu:

*"(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılma! İlk gündün takva üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever."*²⁰²

2. 2. 1. 3. Yahudiler

Ehl-i kitap, Yahudi ve Hıristiyanlar olup Medine ahalisi olarak çoğunlukta Yahudileri görmek mümkündür. Zira Araplardan önce Medine'ye geldikleri rivayet edilen Yahudiler, Arabistan'ın ticaret yolu üzeri, zanaat ve özellikle tarımın ağır bastığı Fedek, Teyma, Hayber ve Medine gibi önemli yerleri ellerine geçirip orada yaşamaya başlamışlardır. Küçük gruplar halinde 20 civarında toplulukları olsa da

²⁰¹ İbni Hişam, "es-Siretu'n-Nebeviyye", Cilt 2, s. 166-167.

²⁰² Tevbe, 9/107-108.

Yahudilerin en önemli Kaynuka, Kureyza ve Nadir olmak üzere üç büyük kabilesi mevcuttu. Arapça konuşup çocuklarına Arab ismi verirlerdi. Hatta birçok kabile isimleri Arapçaydı.²⁰³ Zekâ ve çalışkanlıkları sayesinde, çok büyük servet sahibi olmuşlardı.

Yahudiler, kitapları olan Tevrat tahrif edilmiş olsa da ilahi vahiyden haberdar olan insanlardı. Bunun için Medineliler ile her bir kavgaya tutuştukları vakit; *“Yakında yeni peygambere tabi olacağız ve onunla size karşı güçleneceğiz. Ad ve İrem gibi sizi öldüreceğiz.”* söylemleriyle Evs ve Hazreç kabilelerine karşı bunu bir koz olarak kullanıyorlardı. Fakat gelen peygamber kendi milletlerinden olmayınca reddetmelerine karşılık Evs ve Hazreç kabileleri Müslüman olup birlik oluşturdular. Abdullah bin Selam bin Haris gibi birkaçı hariç, Yahudilerden hiç kimse Müslüman olmamıştı.²⁰⁴ Yahudilerin bu halini Kur’an şu şekilde tavsif eder: *“Bildikleri kendilerine gelince onu inkâr ettiler.”*²⁰⁵

Yahudilerin İslam’ı kabul etmeyişlerindeki en büyük etken gelecek olan peygamberin kendi Yahudi millet ve kavminden olacağı yönündeki inanç ve beklentileridir. Onlar, *‘kavmi’* bir peygamber arzusunda idiler. Bu peygamber ile güçlenecek ve diğer milletlere göre dereceleri artacaktı. İnsanları eşit kabul eden İslam, Yahudi olmayan biri aracılığıyla gelince Yahudileri üstün bir ırk olarak görmedi. Araplar, onlardan önce davranıp İslam’ı seçince artık Yahudiler, bu dine girmede bir fayda görmediler.

Bu hareketlerine rağmen Hz. Peygamber iyi davranıp onlarla antlaşma imzaladı. Onlara birçok haklar tanıdı. Yahudilerde bunun karşılığında herhangi bir düşmanın Medine’ye hücumu karşısında müşterek vatanları olan Medine’yi savunma konusunda Müslümanlara askeri yönden yardımcı olacaklardı. Fakat antlaşmalarına sadık kalmadıklarından dolayı kabile olarak ilk önce hicri ikinci yılda beni Kaynuka, hicri dördüncü yılda beni nadir ve son olarak da hicri beşinci yılda beni Kureyza olmak üzere tek tek Medine şehri Yahudilerden temizlenmiştir.²⁰⁶ Nihayetinde Tebuk gazvesine kadar Medine de Yahudilerden Müslümanlara zarar gelebilecek bir unsur kalmamıştı.

²⁰³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 475.

²⁰⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 477-478.

²⁰⁵ Bakara, 2/89.

²⁰⁶ Kenan Seyitoğlu v.d., Cilt 1, s. 415-418.

2. 2. 1. 4. Hıristiyanlar

İslâm tarihi kaynaklarımız, Hz. Peygamber(s), Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, burada kitleler halinde yaşayan bir Hıristiyan varlığından bahsetmemektedirler. Medine'deki Hıristiyanlar şehrin yönetim ve idaresinde söz sahibi olacak kadar bir çoğunluğa sahip değillerdi. Gerçi Hassan bin Sabit'e atfen “*Yesrib'in Hıristiyanları da Yahudileri de sevinmişti./Peygamber, kabri içindeki lahde bulunduğu zaman*” şeklinde rivayet edilen bir şiir beytine göre Hz. Peygamber(s), vefatı sonrasında kadar da Medine Hıristiyan gurubundan bahsedilse de şiirin redif ve kafiye yönünden İbn Hişam'da böyle bir beytin olmadığı tespit edilmiştir.²⁰⁷

Şehirde bulunan Hıristiyanlar kişi ve aile bazında idi. Medine'de *Ebu Amir er-Rahib* adında ve Hz. Peygamber(s)'in *fasık* dediği Hıristiyan bir papazın varlığı kaynaklarımızda zikredilmektedir. Bu papaz, Hz. Peygamber(s)'in Medine'ye hicretinden sonra şehri terk etmiş ve Mekke'ye yerleşmiştir. Mekke'de Hz. Peygamber(s) ve İslâm aleyhine, Mekkeli müşriklerle işbirliği yapmıştır. Hatta onun, Uhud savaşında, bazı arkadaşları ile beraber, müşrikler safında, Müslümanlara karşı savaştığı da kaynaklarımızda nakledilmektedir.²⁰⁸

Medine şehir merkezinde Hıristiyan pek olmamakla beraber Medine çevre ve dışında bulunan Hıristiyanlardan kaynaklarımız bahsetmektedir. Bunlardan biri Hatem-i Tai'nin oğlu Adiy bin Hatem'dir. İslam'ın ve Hz. Peygamber(s)'in idaresi çevreye hâkim olunca kaçmak zorunda kalmıştır. Fakat daha sonra Medine'ye geri dönüp iman etmiştir.²⁰⁹

Tarihi kaynaklarımız 60 kişilik Necran Hıristiyan heyetinden de bahsetmektedir. Bizanslıların değer verip mal mülk sahibi yaptığı ve ona kiliseler yaptırdığı Ebu Harise isimli papaz başlarında olduğu halde Medine'ye gelmişlerdir. Üçü lider on yedisi de ileri gelen²¹⁰ olmak üzere bu heyet ilk gelişlerinde Müslüman olmasalar da “*İman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak 'biz Hıristiyanlarımız' diyenleri bulursun.*” ayeti mucibince veda haccından kısa bir zaman önce Hz.

²⁰⁷ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, 2. Baskı, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, Cilt 2, s. 422.

²⁰⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 514.

²⁰⁹ İbn Hişam, Cilt 4, s. 166.

²¹⁰ Derveze, Cilt 2, s. 441.

Peygamber(s) tarafından gönderilen Halid bin Velid aracılığıyla İslam'a girdiler.²¹¹

2. 2. 1. 5. Medine Müşrikleri

Hız Peygamber(s), hicret ettiği zaman Medine Vesikası/Sözleşmesi ile şehre bir düzen ve disiplin, aynı zamanda farklı din ve milletlere mensup insanların siyasi birlik içerisinde yaşamasını sağlamıştır. Müslümanlar ve Yahudilerin yanında üçüncü bir önemli unsur olarak daha Müslüman olmamış, çoğunluk Hazreç ve Evs kabilelerinden olmak üzere Medine müşrikleri mevcuttu. Bu müşrikler gerek Medine şehri içinde gerekse de şehir çevresindeki köy ve yerleşim yerlerinde olup Mekke müşrikleri gibi putperest idiler. Fakat Medineli müşriklerin Mekke müşrikleri gibi Müslümanlara eziyet ve işkence gibi bir imkânları olmamıştır. Zira hicret eden Müslümanları sahiplenen Ensar, Medine'den olup Evs ve Hazreç kabilesine mensup idiler. Yani Ensar ile Medine müşrikleri aynı kabilelerden idiler. Bu noktada akrabalarını karşılarına alıp mücadele etmeyi göze alamazlardı. Dahası Medine müşriklerini bağlayan Medine vesikasının yirminci maddesi onları da bağlamıştı:

“Hiçbir müşrik, bir Kureyşli'nin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir mü'mine bu hususta engel olamaz.”

“Allah'ın Elçisi bize: ‘Din olarak İslâm'ı seçen ve Müslüman olan kimselerin isimlerini yazıp getiriniz’ dedi. Biz de Ona 1500 kişinin ismini yazıp getirdik. Nüfus sayımı sonucunda Medine'de 10 bin kişinin yaşadığı, bunlardan 1.500'ünün Müslüman, 4.000'in Yahudi ve 4.500'ünün Müşrik Arap olduğu anlaşılmıştı.²¹²

Tabiatıyla Müslümanlar bu teşebbüsten memnundular, Yahudiler de bu sosyal ve siyasal organizasyondan memnun görünüyorlardı. Ancak Medineli Müşrikler (puta tapanlar), huzursuz olup geleceklerini tehdit altında görüyorlardı. Bunun nedenini anlamak zor değildi. Çünkü Hz. Peygamber(s) ve arkadaşları Mekkeli müşriklerin tahammülsüz baskılarına dayanamayarak hicret etmek zorunda kalmışlardı. O'nun Kureyş/Mekke müşriklerine karşı diğer müşriklerle arasının iyi olacağı düşünülemezdi. Kaldı ki, hicretin hemen ardından, Mekke'den Kureyş'in Müslümanların peşini bırakmayacağı ve yakın bir gelecekte Medine üzerine askerî bir sefer düzenleyeceği yolunda haberler gelmeye başlamıştı.

²¹¹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hız. Muhammed Hayatı*, çev. Vahdettin İnce, b. y, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000, s. 319-331.

²¹² Okiç, M. Tayyib, *İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı*, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1958-9, VII, 11.

2. 2. 1. 6. Bedeviler/A'rablar

“Başlamak, ortaya çıkmak, önce gelmek” manaları yanında “çölde yaşamak, sahrada oturmak” anlamında da kullanılan Arapça *bedâvet* kelimesi, "yerleşik hayat, medeniyet" anlamına gelen *hadâretin* karşıtıdır. “Kır, sahra, çöl” anlamına gelen *bâdiyede* yaşayan kimselere bedevi veya *ehlü'l-bâdiye*, *ebnâü'l-bâdiye* denir.²¹³

Hz. Peygamber(s), Müslümanlarla beraber Medine'ye göç ettiği zaman Medine'de yaşayanlara Arap dilinde *hadari* denilip şehir dışında yaşamını sürdürenler ise *bedevi* olarak konar-göçer çöl hayatı yaşıyorlardı. Bunlar Medine çevresindeki vaha ve kırlarda yaşayan insanlardı. İslam devletinin gücü Hicaz ve Necd'in büyük bir bölümüne yayıldığında ve düşman kabilelerin güçleri zayıflamaya başladığında İslam'a girmenin uygun olacağını düşündüler. Fakat içlerinde 'Doğru Yol' olduğuna inanıp da İslam'ı samimiyetle kabul edenler azınlıktaydı. İşte bu nedenle onlar gerçek inancın gerektirdiği samimi çabalar göstermiyor ve sadece İslam'ın zorunlu kıldığı görevleri yerine getiriyorlardı.

Bedevilerin çoğunluğu kendilerine en uygun politika olduğu için İslam'ı kabul etmişlerdi. Onlar İslam'ı kabul etmenin gerektirdiği zorunlu görevleri yapmaksızın yöneten grubun bir üyesi olmanın sağladığı faydaları elde etmek ve sadece Müslüman olmanın avantajlarına sahip olmak istiyorlardı. Bu nedenle namaz kılmaya, oruç tutmaya ve hurma bahçelerinden, hayvan sürülerinden zekât vermeye tamamen karşıydılar. Bunun yanı sıra İslam devletinin disiplini altında canları sıkılıyor ve tarihte ilk kez bir güce boyun eğdikleri için pişmanlık duyuyorlardı. Bunun da ötesinde, İslam'ın istediği Allah yolunda mallarını ve canlarını feda etmek onların doğalarına aykırı bir tutumdu, çünkü onlar sadece yağmalamak ve ganimet elde etmek amacıyla savaşmaya alışkındılar. İşte bu nedenle kendilerine uygulanan sınırlama ve zorunluluklardan kurtulmak için her zaman yeni bir bahane icat ediyorlardı. Çünkü 'Hak' veya "insanlığın refahı" gibi şeyler onları ilgilendirmiyordu. Onları ilgilendiren tek şey develeri ve keçileri, yani çadırlarının çevresindeki küçük ve dar dünya idi. Bunların ötesinde inanabilecekleri tek şey onların dünyadaki mutluluğunu garanti eden, onların verdiği hediyelere karşılık dua eden kimselere karşı gösterilen saçma ve akıldışı hürmet ve saygıydı. Fakat bu insanlar, tüm kültürel, sosyal ve ekonomik hayatlarını ahlaki ve hukuki disiplini

²¹³ Mustafa Fayda, “Bedevi”, *DİA*, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, Cilt 5, s. 315-317.

altına alacak ve onlardan, evrensel bir ıslah hareketi için canlarını ve mallarını feda etmelerini isteyecek bir iman veya düşünceyi kabul etmeye hazır değillerdi.²¹⁴ Bunun için Allah, onlar hakkında şöyle buyurur:

*“Bedevîler 'inandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat 'Müslüman olduk' (teslim olduk) deyin! Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz Allah amellerinizin sevabından hiçbir şey eksiltmez; çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*²¹⁵

Bedevilerden en fazla bahseden ve onları en çok tenkit eden ayetler *Tevbe/Berâe* suresinde yer almaktadır. Tebük Gazvesi'ne iştirak etmeyen Müslümanlar arasında bulunan bedeviler hakkındaki bu ayetlerden ilki, onların bu gazveye katılmamak için bahane ileri sürmek üzere Hz. Peygamber'e geldiklerini, hâlbuki savaşa katılmamalarının uygun bir davranış olmadığını ifade etmekte, Medine halkının içinde olduğu gibi bedevîler arasında da münafıkların bulunduğunu belirtmektedir²¹⁶

İklimi sert, açık alan, serbest ve kuralsız hayat bedevilerin tabiatlarının medeni insanlara göre yabani ve inanç noktasında da onların şedit olmasını sağlamıştır. Bu konuda Allah buyurur ki:

*Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem daha beter, hem de Allah'ın Resulüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*²¹⁷

Medeniyet ve kural görmemiş bu millet elbette şerli işlerde daha çetin ve şediddirler. Ferra, bu ayetin Esed, Gatafan ve Medine civarındaki kabileler hakkında nazil olduğunu rivayet eder.²¹⁸

Yükselen İslam karşısında Müslüman olarak görünmek zorunda kalıp zekât ve savaş için infakta bulunma durumlarında verdiklerini, zorla yaptırılan bir iş (angarya) olarak gören bedeviler isteksiz oldukları için ayrıca Müslümanların başına

²¹⁴ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Ahmet Asrar, b. y, İstanbul, Hilal Yayınları, 1995, Cilt 1, s. 882-883.

²¹⁵ Hucurat 49/14.

²¹⁶ Fayda, “Bedevi”, *DİA*, Cilt 5, s. 315-317.

²¹⁷ *Tevbe*, 9/97.

²¹⁸ El-Ferra, , Ebu Zekeriya Yahya bin Ziyad, *Meani'l-Kur'an*, 3. Baskı, Beyrut, Alemu'l-Kutub, 1983, Cilt 1, s. 449.

kötü hallerin gelmesi beklentisi içerisindeyler. Hâlbuki bu kötü beklenti kendi başlarına gelmiştir. Ayet buna işaret eder:

“Bedevîlerden öylesi vardır ki (Allah yolunda) harçayacağını angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü belâ kendi başlarına gelmiştir. Allah pekiyi işiten, çok iyi bilendir.”²¹⁹

Bu kadar kötü olan bedevilerin içinde elbette ihlâslı ve samimi olanlarda vardı. Bunların iyi niyetlerinin karşılığını Allah kendisi verecektir:

“Bedevîlerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, (hayır için) harçayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o (harcadıkları mal, Allah katında) onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine (cennetine) koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir.”²²⁰

Bu ayetin anlaşılabilmesi için arka plan göz ardı edilmemelidir: Bu insanlar dış görünüş itibarıyla İslam'ı kabul etmişlerse de, tam mutmain bir şekilde mümin olmamışlardı. Medine'de yükselen İslam gücünü görünce, o denli korkmuşlardı ki, İslam'ı görmezlikten gelememişlerdi. Bu nedenle ilk önceleri İslam'la küfür arasındaki savaşta çıkarıcı bir tavır almışlardı. Kendilerini İslam safında göstermişler fakat şehri müdafaa etmede veya şehrin güvenliği için hariçteki bir savaşa katılmada bulunmamışlardır.

Ayette, bedevilerin zihni ve ahlaki durumları dile getirilmektedir. Zira bedeviler, şehirli Araplardan daha ikiyüzlü ve Hakkı inkârda daha inatçı, daha dik başlıdırlar. Şehirliler, bilgili ve hikmet sahibi insanlarla tanışma ve böylece doğru yolun kural ve kaidelerini öğrenme imkânına sahiptirler. Bedeviler öğrenme hususunda imkânları kıt olduğundan bilgi yönünden de mahrumdurlar. Ayrıca bedeviler ahlaki ve ruhi açıdan değerleri zayıf olduğundan hayatlarını hep maddiyat üzerine bina ederler.

Bir takım münafıklar iki yüzlülükte o derece maharet kazanmışlardı ki, keskin zekâ ve ferasetine rağmen Peygamber(s), onların münafık olduklarını sezemiyordu. Ancak Allah'tan bir vahiy gelirse o zaman durumlarını anlıyordu. Çünkü münafıklar, kendilerine gelebilecek en ufak tenkit noktalarını biliyor ve ona göre davranıyorlardı.

“Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar

²¹⁹ Tevbe, 9/98.

²²⁰ Tevbe, 9/99.

vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir."²²¹

*"Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duçar olmaları, kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."*²²²

2. 2. 2. Siyasi Yapı

Hz. Peygamber(s)'in hicretiyle beraber Medine şehri siyasi yapısına baktığımız zaman idari ve merkezi otoriteden uzak kabileler halinde yaşayan kan davalarının yaygın olduğu bir yerleşim yeri idi. Mekke'de putperestlik hâkimken Medine, müşriklerin haricinde Yahudilerin ve birkaç Hıristiyan'ında yaşadığı yani din birliğinin de olmadığı bir özelliğe sahipti. Şehre İslam'ında girmesiyle beraber dini açıdan kozmopolitik bir yapı oluştu. Her milletin birkaç kilometre mesafe ile köy ve mahalle semtlerinde oturduğu dağınık bir yerleşime sahipti. Herhangi bir tehlike anında iki üç katlı olarak bina ettikleri kulelere girerek kendilerini savunuyorlardı.²²³

Siyasî bir teşkilata sahip olmayan kabilelerin başında bir reis olup mensubu bulunduğu kabileyi "şura"da alınan kararlara göre idare ediyordu. Reisin kural koyma yetkisi yoktu. Kabile arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek, ihtiyaç sahibi kimselere yardım etmek Reis'in aslî görevleri arasında idi. Genellikle kabilenin maddî yönden en zengini, toplum içinde hürmete en lâyık olanı, şeyh olarak seçilerek, mensubu olduğu kabileyi temsil ediyordu.²²⁴ Şehrin bu şekilde dağınık ve merkezi otoriteden uzak bir şekilde yaşıyor olması, hariçteki düşmanların işine geleceğinden siyasi birliği oluşturma adına ilk adım olarak "Müminler

²²¹ Tevbe, 9/101.

²²² Tevbe, 9/120.

²²³ Muhammed Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma, b. y, İstanbul, Beyan Yayınları, 2002, s. 13.

²²⁴ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, 4. Baskı, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1996, Cilt 1, s.73-74.

kardeşir”²²⁵ ayeti mucibince Mekke’den gelen Muhacirler ile Medine’de onları barından Ensar arasında kardeşlik duygusunu güçlendirmek için Müslümanları kaynaştırdı.²²⁶ Daha sonra şehrin sınırlarını belirlemek için görevlendirdiği Ka’b bin Malik aracılığıyla şehrin dört bir yanına işaretler koydurup harem bölgesi oluşturan Hz. Peygamber(s), Medine’nin sınırlarını belirlemiş ve tespit etmiş oldu.²²⁷

Nüfus, bir devleti kurmada sayısal değer olarak bir kıymeti olmasa da oluşturulmaya çalışılan devlette yaşayan insan sayısının tespiti, düşmana karşı alınacak tedbirler ve kendi taraflarının gücünün bilinmesi açısından önemlidir.²²⁸ Bunun için Hz. Peygamber(s), Medine şehrinin siyasi birlik ve merkezi otoritesini kurma adına yapmış olduğu önemli adımlardan biri şehrin nüfusunu tespit etmedir.

Hz. Muhammed(s), Medine’de meskûn kabilelerle hoşgörü içinde birlikte yaşayabilecekleri bir devleti kurmakla, adaletin eşit bir şekilde uygulanmasını, hak ve hürriyetlerin teminat altına alınmasını gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan Hz. Muhammed(s)’in ortaya koyduğu bu anayasa, kabileler arasındaki meselelerin hal edilmesine, değişik inançlara sahip olan insanların karşılıklı güven anlayışı içinde ortak noktalarda birleşip, aralarında mutabakatın sağlanması sonunda, birbirleriyle işbirliği yaparak bir arada yaşamalarına, hatta siyasî bir birlik oluşturmalarına, toplumsal ve sosyal barışın gerçekleşmesine, ayrıca hür düşüncenin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak zikredilen anayasa hiçbir zaman Kur’an ahkâmı gibi olmamıştır. Bu anayasanın, zamana ve zamanın şartlarına göre değişikliğe uğraması veya yeni düzenlemelerin yapılması her zaman mümkün olmuştur.²²⁹

Siyasi ve merkezi otoritenin mevcut olmadığı, dağınık halde kabile olarak yaşayan Medine halkı Hz. Peygamber(s)’in hicretinden sonra Müslümanların da gelmesiyle beraber şehirde üç önemli unsur oluşmuştur. Bunlar; Müslümanlar, Yahudiler ve Müşrik Araplar. Münafıklar ise Müslüman toplumun içinde bulunmalarından dolayı kendi başlarına siyasi bir unsur veya otorite olarak ön plana

²²⁵ Hucurat 49/10.

²²⁶ Vatandaş, Celaleddin, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Devleti-Medine Dönemi*, 8. Baskı, İstanbul, Pınar Yayınları, 2012, Cilt 2, s. 34-35.

²²⁷ Hamidullah, a.g.e, s. 14.

²²⁸ Koyuncu Mevlüt, *Medine Şehir Devleti*, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi 2009/2, s. 94-95.

²²⁹ Koyuncu, a.g.e., s. 101.

çıkamamışlardır.

Evs ve Hazreç kabilelerinden oluşan Araplar, okuma ve yazma yönünden yok denecek kadar zayıf, ümmi bir millettir. Kitaptan haberleri yoktu. Fakat Yahudiler ellerinde Tevrat'ın bulunmasından dolayı ilahi vahiyden haberdar, bilginleri olan, az-çok bir okuma yazma kültürüne sahip aydın bir millettir. Yahudiler Tevrat'a dayanarak ibadet, zikir, insan ve toplum ilişkilerini düzenleyerek hayatlarını sistemleştirmişlerdi. Araplar ise bundan mahrum olarak kendi aralarında anlayamadıkları meselelerini Yahudilere başvurarak çözmeye çalışırlardı. Nede olsa Yahudilerin ellerinde Allah ile irtibatlarını sağlayan ilahi vahiy eseri Tevrat mevcuttu.

Hicretten önce ki Medine halkında bir siyasi birlik yoktu. Her millet, Arap olsun Yahudi olsun kendi başına buyruk olarak yaşıyordu. Bu, bir kitaba sahip olmayan Araplarda daha yaygındı. Hicretle beraber bu düzensizliği gören Hz. Peygamber, şehirde beraber yaşamanın, bir birlik oluşturmanın ihtiyacı olarak Medine vesikasını imzalamıştır. Sayı itibariyle Müslümanlar azınlıkta olsa da bu sözleşmede en aktif rolü üstlenen taraf olmuşlardır.

2. 2. 3. Ekonomik Yapı

Medine, çevresi dağlık olmakla beraber ovada yer alan bir şehirdir. Tarım arazisi mevcut olup Mekke'ye göre de iyi yağış alan bir bölgedir. Bunun için tarım işleriyle uğraşılır. Birçok bakliyat ürünü ile hurma gibi meyveler yetiştirilirdi. Tarım işiyle özellikle Araplar uğraşırdı. Medine'de yerleşik hayat yaşıyor olsalar da çöl ve badiyeden geldiklerinden zanaat, esnaf ve uluslar arası bir ticaret tecrübeleri yoktu. Bundan dolayı Medine Arapları daha çok hurma ve iklim şartlarına göre bakliyat çeşitlerini yetiştirerek geçimlerini sağlıyorlardı.

Medine Müslümanlarının Tebuk Gazvesin de ki ilahi imtihanda zorlanmaları ve hatta bazılarının yanlış yapmasına sebep olan durumlardan biri de bu ekonomik durumdan kaynaklanır. Zira Medine Arap ve Müslümanları, çoğunlukla ziraat/tarımla uğraştıkları için Tebuk seferberlik emri, onların bir yıllık bekleyiş ve emekten sonra kaldıracakları hurma mahsulünün tam ortasında verilmişti. Hurma mahsulu kaldırma zamanında verildiğinde mevsiminde çok sıcak olmasından dolayı bu seferberlik emrini yerine getirmede ciddi manada sıkıntıya girmişlerdir.

Yahudiler, Mezopotamya üst bölgesi diyebileceğimiz Filistin gibi yoğun bir şekilde tarımın yaygın olduğu ve o zamanın bölge merkezi olarak sayılabilecek şehri

Şam'a yakınlık ve irtibattan dolayı zenginleşmiş ve Medine içerisinde otoriter bir konumda idiler. Medine'de para kazanma noktasında her işle meşguldüler. Yahudiler, her türlü ithalât, ihracat, çömlekçilik, kuyumculuk ve faizle çalışan bankerler idiler. Medine'nin kuzeyindeki Hayber'de Yahudiler yaşardı. Kaynuka, kuyumcu demektir. Bunlar Medine çarşısında ticaretle meşguldü. Nadîr, yeşil çiçekli bitki demek olup, bunların hurmalıkları vardı. Kurayza, deri tabaklamaya yarayan bitkiye verilen isimdir. Bunlar dericiydi.²³⁰

Peygamberimiz(s) ticari tecrübesiyle, Mekke'de müşriklerin iktisadi ambargolarının yol açtığı zararları iyi bildiği için siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlığı gerektirdiğini görerek Medine'ye hicret ettikten sonra, her türlü gayrı ahlakı muamelenin hüküm sürdüğü ve müşrik veya Yahudi tacirlerin hükmü altında bulunan pazara alternatif bir pazar tesis etti²³¹

Ticaret yapmak isteyenlere bu pazar gösterilirdi. Birçok hadislerinde pazar yerlerini şeytanların ordugâhı diye niteleyen Hz. Peygamber(s), ilk pazar olarak insanlara ahireti hatırlatan bir kabristan bölgesini seçti. Peygamberimiz tecrübesi ile de biliyordu ki, pazar vergisi alınmadığı takdirde satıcılar yeni pazarı tercih edeceklerdi. Böylece adalet esaslarına dayanan Medine pazarı kuruldu. Mekke'nin fethinden sonra da, burada bulunan pazarlarda ticari hayat devam etmiştir.²³²

²³⁰ Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, b. y, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, Cilt 1, s. 137-138.

²³¹ Kallek, Cengiz. *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, b. y, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1992, s. 30-32.

²³² el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Kitab'ül-Büyu', Bab'ül-Esvak elleti f1-Cahiliyye, 1. Baskı, Kahire, El-Matbaatu's-Selefiyye, 1998, Cilt 2, s. 120.

2. BÖLÜM

TEBÜK GAZVESİ VE TEVBE SURESİNDEKİ İLGİLİ AYETLER

1. TEBÜK GAZVESİ

Tezimizin belkemiğini oluşturan Tebük Gazvesi ve bu gazvenin işlendiği Tevbe süresini tahlil ederek Kur'an yardımıyla bu olaya bir açıklık getirmeye gayret göstereceğiz. Bunun için önce gazvenin genel bir tablosunu oluşturmaya çalışacağız. Gazvenin çıkış sebebi, zamanı, yeri ve yol güzergâhı, gazvenin önceki olay ve durumlarla bağlantısı gibi konu ve başlıklara değinilmesi Müslümanları da bir imtihan sürecinden geçiren Tebük olayının açıklık kazanmasına fayda sağlayacaktır. Bu tabloyu ortaya koyduğumuz zaman olayın iç mahiyetini anlama, o zamanın atmosferini teneffüs ederek olayları daha iyi bir anlamayı sağlamaya çalışacağız.

1. 1. Gazvenin Adı

Hz. Peygamber(s)'in ordusunun yolculuğu, Arabistan yarımadasının kuzeyinde, Medine ile Şam'ın ortasında suyu ve hurmalığı olan 'Tebük' diye bilinen yerde bittiği için bu ad ile anılmıştır. 'Darlık, sıkıntı' manasına gelen "Usre" kelimesinin bu gazveyi anlatan Tevbe suresi 117. ayette geçmesinden dolayı bu sefere "Gazvetu'l-Usre (zorluk gazası)" denilmiştir.²³³ Münafıkların iç niyet, kirli yüzlerinin ortaya çıkmasını sağladığı için de rezil/rüsvay edici anlamında 'Fadiha'²³⁴ adı da verilmiştir. Bu sefere katılan orduya ise "Ceyşü'l-Usre (Güçlük ordusu)" denilmiştir²³⁵

²³³ Canan, c. 12, s.282.

²³⁴ Ed-Dimeşki, Muhammed bin Salih, *Peygamber Külliyyatı*, çev. Adem Yerinde, 2. Baskı, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2006, Cilt 5, s. 463.

²³⁵ ez-Zebîdî, Cilt 10, s. 418-419; İbn Hisam, Cilt 4, s. 161; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1995, Cilt 4, s. 75; el-Vakîdî, Cilt 1, s. 992; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1996, Cilt 7, s. 145-148; Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 101; İbn Hibban, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, b. y. y. y, *Daru İbn Haldun*, t. y. s. 201; Taberi, *Tefsir*, Cilt 11, s. 55; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 167; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, 1. Baskı, Riyad, Mektebetu'l-

Tebük Gazvesinde Müslümanlar maddi ve manevi olarak birçok sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Mevsimin sıcak, ürünlerin hasat zamanı olması, dahası yılın kurak olması neticesinde meydana gelen kıtlık, mesafenin uzak, binek hayvanları, yem, silah, araç-gereç ve erzak azlığı, düşmanın çok güçlü olmasından dolayı bu seferi güç ve zor bir sefer hâline getirmişti.²³⁶

Bu seferi zorlaştıran sebepleri maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Şiddetli kuraklık.
- b) Yolun uzun ve çöl olması
- c) Meyvelerin hasat zamanı olması
- d) Şiddetli sıcak.
- e). İmkânların kıt olması
- f) Güçlü ve savaşçı bir düşman.
- g) Yeterli savaş teçhizatının olmaması.

Bu zorlukların yanı sıra münafıkların bir takım fitne-fesat içinde olup dedikodular yayması, Müslümanları bu seferden soğutmaya çalışmaları ve infakı engelleyip az verenleri alaya almaları gibi durumlar, Müslümanları da psikolojik olarak olumsuz etkilemiştir.

1. 2. Gazvenin Çıkış Sebebi

Hayber Fethi, Mute Savaşı ve Mekke Fethi gibi durumları yaşayıp oluşum ve gelişme aşamasında olan Medine İslam devletinde Hz. Peygamber(s), İbn Hişam rivayeti ile *zilhicce ve recep* aylarını Medine’de ikamet ederek geçiriyordu.²³⁷ Kuzey Arabistan Hıristiyan Arapları, Rum Kralı *Heraklius’a ‘peygamberlik davasıyla ortaya çıkan adamın öldüğünü, Müslümanların da kıtlık ve yokluk yıllarına tutularak yok olduklarını, eğer onları dinine katmayı istiyorsan tam sırası’* diye yazı yazarak haber gönderdiler. Bunun üzerine *Heraklius*²³⁸, silahlandığı 40.000 kişilik

Meliki'l-Fahdi'l-Vatani, 2001, Cilt 3, s. 84/Cilt 7, s. 713-715; Kenan Seyitoğlu v.d., *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Cilt 1, s. 532-533; Hizmetli, s. 269; M. Yusuf Kandehevi, *Hayatü's-Sahabe*, (Mhtsr), çev. Mustafa Kasadar-Osman Kara-Rahmi Eyidenbilir, b. y, İstanbul, Ravza Yayınları, 1996, s. 159.

²³⁶ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 165; İbn Hişam, Cilt 4, s. 159; Vakıdi, Cilt 3, s. 990-991.

²³⁷ İbn Hişam, Cilt 2, s. 515-516.

²³⁸ Batıda ve modern dilde Heraklius, İslam eski kaynaklarında Hirekl olarak ismi geçen, 610-641 yılları arasında hüküm sürmüş Doğu Roma/Bizans imparatorudur. 630'da Heraklius, İran'dan geri alınan Kudüs'e hac ziyaretinde bulundu. İslam tarihi eski kaynaklarda Rum İmparatorunun Suriye-

kuvvetini *Kubad* komutasında yola çıkardı.²³⁹

Arabistan kuzeyi ile güneyi arasında özellikle de Medine-Şam arasında ince, ak un ve zeytinyağı ticareti yapan *Nebatiler*,²⁴⁰ Medine'ye sık gelip gittikleri için bölgedeki gelişmelerden Medine'yi haberdar ediyorlardı. Onlardan gelen bir cemaat/grup Rumların Şam'da askeri yığınak yaptıklarını, *Lahm*, *Cuzam*, *Gassan* ve *Amile* gibi Arap kabilelerinin de işin içinde olduğunu, ordu öncü kuvvetlerinin *Belka*'ya dayandığını *Hirekl*'inde *Hıms*'ta kaldığını söylediler.²⁴¹

Bu haberler, ciddi bir atmosfer oluşturacak ve Hz. Ömer(r.a)'e 'yüreklerimiz onların endişesi ile dolu bulunuyordu'²⁴² dedirtecek kadar çoğalmıştı. Zira *Roma/Bizans*, o zamanın iki süper devletinden biriydi ve ordu/asker sayısı, savaş tekniği, atlarının çokluğu ile askeri hazırlık ve disiplini herkesçe malumdu. Bundan dolayıdır ki Müslümanların nazarında Rumlardan daha korkunç bir düşman yoktu. Dahası Roma'nın Avrupa, Afrika ve Asya olmak üzere üç kıtada toprağı olduğu bilinen bir imparatorluktu. Bu koca imparatorluğun kastettiği millet, kabile kavgalarından ötesini bilmeyen uluslar arası savaş meydanlarına alışık olmayan Arabistan halkı olunca olay daha bir vahim hal alıyordu.

Daha sonra Rumların durumunun bu kadar yaygın olması ve insanların korku

Filistin topraklarına kadar geldiği rivayeti gerçekten İslam'ı ve Müslümanları yok etmek veya kendine bağlamaktan ziyade Perslerden kutsal şehir Kudüs'ü almak içindir. Ama o zamanın imkân ve şartlarında insanlar arasında bu şekilde yorumlanmıştır. Bu yolculuktan kısa süre sonra Heraklius hastalandı ve bir daha hiç ordusunun başında sefere çıkamadı. Bu yıllarda İslam Peygamberi Muhammed(s), Arabistan'ın birliğini sağlamayı başarmıştı. Müslümanlar, 634'te Filistin ve Suriye'ye fethe geldikleri zaman İmparator savaşa gidemeyecek kadar hastaydı. 636'da Yermuk Savaşında kalabalık Roma ordusu bozguna uğradı ve üç yıl içinde Suriye ve Filistin bu kez Müslüman Arapların eline geçti. Heraklius öldüğünde Mısır'ın da büyük kısmı elden çıkmıştı. Heraklius, Müslümanların/İslam'ın, üzerinde etki bıraktığı ilk imparatordur. İslam geleneğinde Muhammed'i peygamber ve Allah'ın elçisi olarak gören ve kendisiyle yazışmalarda bulunmuş, gerçek iman sahibi bir yönetici olarak tasvir edilir. Bkz. Işın Demirkent, "*Herakleios*", DİA, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, Cilt 17, s. 213-215; Heyet, "*Herakleios*", Büyük Larousse, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1986, Cilt 10, s. 1717.

²³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Cilt 8, s. 85; el-Kastallani, Ahmed bin Muhammed, *Mevahibu'l-Ledunniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediye*, 2. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslami, 2004, Cilt 1, s. 223.

²⁴⁰ Vakıdi, Cilt 3, s. 989-990.

²⁴¹ Belazuri, Cilt 1, s. 368; el-Umeri, s. 522; Vakıdi, Cilt 3, s. 990.

²⁴² Buhari, Cilt 6, s. 70.

içinde olduğunu gören Hz. Peygamber(s), ashabına savaş hazırlığı emri verdi. *Bureyde bin Huseyb, Ebu Ruhm el-Ğıfari, Ebu Vakid el-Leysi, Ebu'l-Ce'd ed-Demri, Rafi' bin Mekis* ve daha birçok sahabesini çevredeki köy ve mıntika/bölgelere, gaza için asker toplamaya gönderdi.²⁴³ Normalde taktik gereği bir sefer/gazveye çıktığı zaman hedefi belirtmeyen Hz. Peygamber(s), bu sefer düşmanı ve varılacak menzili belirtmek durumunda kalmıştı. Tebuk seferinde bunu ashabına açıkladı. Zira yol uzak, zaman şiddetli ve kastettiği düşman çoktu.²⁴⁴ Bunun için Hz. Peygamber, sahabelerine bu sefer/gaza hazırlığı emrini verirken maddi yönden iyi hazırlanmalarını temin ettiği gibi manevi yönden de onları psikolojik olarak hazır olmalarını sağlıyordu. Zaten şartların zor ve imkânların kıt olduğu bu durumda; eğer Resulullah(s), menzil ve düşmanı söylememiş olsaydı, bu kez maddi ve manevi birçok sıkıntıyla karşılaşabilirdi. İyi teçizat edinmeden yola koyulması durumunda ordu, yolda telef olabilir, savaş meydanında tam teşekküllü Roma ordusu karşısında zaafiyet gösterip hezimete uğrayabilirdi.

Hazırlık aşamasında Hz. Peygamber(s), Müslümanları cihada, zenginleri de infaka davet edip herkesin seferber olmasını ve gücü nispetinde mücahitleri teçizatlandırmalarını tavsiye ve teşvik etti.²⁴⁵ Her gün minbere çıkar, '*Allahım! Eğer şu bir avuç topluluk yok olursa yeryüzünde bir daha sana ibadet edilmez.*' duasında bulunurdu.²⁴⁶

İşte bu savaş emrinin verilmesi ve hazırlığının başlamasıyla beraber Medine toplumu tabir yerinde ise bir ilahi süzgeçten geçmiştir. Zira gerek ihlas/samimiyetinden şüphe edilmeyen Müslümanlar, gerek Medine içindeki münafıklar ve gerekse de Medine dışındaki çöl *bedevileri/a'rabîler* olsun adeta ilahi bir imtihan süreç ve dönemini yaşamışlardır. Herkesin iç niyetinin açığa çıktığı Tebuk Gazvesi olayında gerek o dönem İslam cemaati ve gerekse de sonraki çağlara ibretli tablolar oluşturan bu olay, Medine şehrinin ferdi ve içtimai yapısını deşifre etmiştir. Çünkü bu olayda insanların psikolojisinden tutun da toplum sosyolojisine kadar herkes kendi iç yapısına göre bir davranış ve uygulamada bulunmuştur.

Mekke'nin fethinden dokuz ay, Huneyn Savaşı ve Taif muhasarasından da

²⁴³ Ed-Dimeşki, Cilt 5, s. 465; Vakıdi, Cilt 3, s. 990.

²⁴⁴ İbn Hişam, Cilt 4, s. 516.

²⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Cilt 7, s. 146; Vakıdi, Cilt 3, s. 990-991; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 151.

²⁴⁶ Ed-Dimeşki, Cilt 5, s. 466.

yaklaşık altı ay sonra hicri 9. yıl Recep ayında²⁴⁷ gerçekleşen Tebük Gazvesinin sebebi hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu husustaki farklı fikir ve görüşleri aşağıdaki maddelerde toplamak mümkündür. Bu gazveyi bir tek sebebe hasretmek zorlayıcı olabilir. Bunun için sebepleri sıralarken birkaçı veya çoğunu bu savaşın nedeni olarak addetmek olaya daha makul bakmamızı sağlar:

a) Rum Kralı Herakl ve kendisine bağlı Kuzey Arabistan kabile ve reisleri, büyük bir ordu/birlik topladı. Müslümanlar bunu duyunca Tebük'e çıktılar.²⁴⁸ Bunun sebebinde şu olsa gerektir: Mekke ve Medine'den peyder pey tüm Arabistan'a yayılan yeni bir din ve devlet, Kuzey Arabistan kabile ve reislerini endişe etmiş olmalı ki Rumları hep kışkırtıp savaşıma teşvik etmişlerdir. Zira bir önceki savaş olan Mute'de aynı şekilde Arap kabilelerinin kışkırtmasıyla Doğu Roma/Bizans, ordu kurup Mute savaşını Müslümanlarla yapmışlardı.

b) Cafer bin Ebi Talib'in intikamı, savaşın esas sebebidir.²⁴⁹ Hz. Peygamber(s), hicri 8. yılda bir orduyu donatarak Kuzey Arabistan'a Roma ordusuyla savaşması için sevk etmişti. Bu olayda Mute savaşı meydana gelmiştir.²⁵⁰ Bu ordunun başına tayin ettiği kişilerle ilgili hadisi meşhur olup şöyle rivayet edilir:

*“Zeyd bin Harise'yi kumandan tayin ettim. Zeyd bin Harise şehit olursa yerine Cafer bin Ebu Talib geçsin. Cafer bin Ebu Talib şehit olursa, Abdullah bin Revaha geçsin. Abdullah bin Revaha da şehit olursa, Müslümanlar aralarından münasip birini seçip onu kendilerine kumandan yapsın.”*²⁵¹

Üç kumandanın şehit olmasıyla sancağı ele geçiren Halid bin Velid, farklı bir taktikle Müslüman ordusunun helakine engel olmuştur.

Bu maddede Yakup'tan rivayet edilen fikir/düşünceye katılmadığımızı belirtmek isteriz. Zira Mute savaşı milli ve *hamasi* bir savaş değildir. Ki Resulullah(s) İslam dininin tebliğ vazifesini bırakıp amcası oğlu olan Cafer'in intikamını almaya çalışsın. Elçinin öldürülmesi gibi evrensel hukuk kurallarının

²⁴⁷ Vatandaş, Cilt 2, s. 578-579.

²⁴⁸ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 165.

²⁴⁹ el-Ya'kubi, Ebu'l-Abbas Ahmed bin İshak bin Vazih, *Tarihu'l-Yakubi*, b. y, Beyrut, Daru Sadr, t. y, Cilt 2, s. 67.

²⁵⁰ el-Buti, Said Ramazan, *Fıkhı's-Sire*, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, 10. Baskı, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1992, s. 368.

²⁵¹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 128; Canan, Cilt 12, s. 215-220.

çiğnenmesi adına bir olay da yaşanmamıştır. Eğer Mute savaşı karşılıksız bırakılmayacak ise o da Allah dininin yüceltilmesi için yapılmalıydı. Çünkü Mute savaşında şehit olanlar, din için şehit olmuşlardı. Dolayısıyla 30.000 kişilik donanımlı bir ordunun 1500 km civarında bir mesafeyi *hamasi* ve akrabalık duygulara hasretmek bu seferi hafife alıp değerinden düşürmektir.

c) “*Ferve b. Amr, Şam topraklarında Maan ve çevresinde yaşayan Cüzam kabilesine mensup Akabe körfeziyle Yenbû arasında kalan Rum bölgesinde Gassânîler'in valisi idi.*

*Tebük seferi Öncesinde Hz. Peygamber komşu devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiği sırada Ferve b. Amr kendi tebaasından Mes'ûd b. Sa'd'ı elçi olarak Medine'ye yolladı ve Müslüman olduğunu bildiren mektubunu takdim etti. Gassân meliki Haris b. Ebû Şemr el-Gassânî, Ferve b. Amr'ın Müslüman olduğunu haber alınca onu hapsedirdi. Sonra da boynunu vurdurdu.”*²⁵² olayına atıfla Muhammed Münir Gadban, Ferve'nin öldürülmesini Tebük savaşının ana sebebi olarak zikreder.²⁵³

İslam tarihi ilk kaynaklarına baktığımız da ise Ferve'nin Müslüman olması hicri 10. yılda olmuştur. Bu tarih, miladi olarak 631 yılına denk gelir. Tebük seferinin Kasım-Aralık 630 yılında vuku bulması, Ferve'nin Tebük Gazvesiyle bağlantısının olmadığını ortaya koymaktadır. Tarihi kaynaklarda ise Ferve'nin vefatı, hicri 12/miladi 633 yılı olarak kaydolunur.²⁵⁴ Bu tarih, Resulullah(s)'in vefatından sonradır. Muhtemelen Ferve'nin Rum valisi tarafından sorgulanıp tutuklanması Hz. Peygamber'in vefatından önce olup Hıristiyanlığa dönmesi için uzun bir süre hapiste tutulmuştur. Hz peygamberin vefatından sonrada Filistin'de *İfra* nehri kıyısında boynu vurulup²⁵⁵ şehit edilmiştir.

²⁵² İbnü'l-Esîr, Ali bin Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifet's-Sahabe*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1996, Cilt 4, s. 356-357; İbn Kesîr, el-Bidâye, Cilt 5, s. 86-87; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Cilt 3, s. 213; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 281; İbnü'l Cevzî, Ebu Abdurrahman b. Ebi'l Hasan Ebu'l-Ferec, *el-Vefa bi Ahvali Mustafa*, b. y, y, Mektebetu Mişkatu'l-İslamiyye, t. y, Cilt 2, s. 740-741.

²⁵³ Gadban, Munir Muhammed, *Nebevi Hareket Metodu*, çev. Tarık Akarsu, Düşün Yayınları, İstanbul, 2009, Cilt 2, s. 439.

²⁵⁴ Mehmet Aykaç, “*Ferve b. Amr*”, DİA, b. y, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, Cilt 12, s. 415.

²⁵⁵ İbn Sa'd, Tabakat, Cilt 1, s. 281; İbn Hacer, el-isabe, Cilt 3, s. 213; Aykaç, “*Ferve b. Amr*”, *A.g.e*, Cilt 12, s. 415.

d) Rumlarla²⁵⁶ bir önceki savaş olan Mute'de kesin bir sonuç alamayan Roma ve onu kışkırtıp destekleyen Kuzey Arabistan kabile ve reisleri ikinci bir hamle ile Mute'nin intikamını alma niyetiyle harekete geçmek istemiş²⁵⁷ olabilirler. Fakat Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların daha atik ve seri davranmaları, önceden savaş meydanında hazır bulunmaları, onların savaşma azmini kırmış olmalı ki savaştan kaçınmışlardır.

Yine de Roma'nın ve destekçilerinin savaş meydanına gelmesi gerekirdi. Zira Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların daha yeni oluşmuş bir devlet olarak savaşa gelmesi karşısında o zamanın iki süper devletinden biri olan Roma'nın savaşma niyeti olmasa dahi zafiyet göstermeyip karşı atakta bulunması, geç de olsa meydana çıkması gerekirdi. Gelmemiş olmaları yenilgiyi kabullenmeleri anlamına gelmektedir.

e) Tebük Gazvesinin, devletleşmiş İslam dininin sahip olduğu imkânlarıyla cihat prensibinin tabi bir sonucu olarak meydana gelmesidir. *“Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir.”* ayeti mucibince İbn Hacer; *“Resulullah Rumlarla savaşmaya azmetti. İslam ehline en yakın olmaları hasebiyle davete en uygun olanlar da onlardı.”*²⁵⁸ kanaatinde bulunur ki en uygun olup katıldığımızı belirtmemiz gereken görüşlerden biridir.

Hudeybiye antlaşmasıyla Arabistan iç huzurunu sağlayan Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar, İslam tebliğini daha uzak bölge/mıntıka ve komşu ülkelere

²⁵⁶ İslam dünyası ilk kaynaklarda Rumlar olarak geçer. (Bkz. Vakıdı, s. 989; İbn Sa'd, s. 150; Belazuri, s. 368; İbn Kesir, *el-Bidaye*, s. 144; İbni Hayyati, el-Halife, Tarih, 3. Baskı, Riyad, Daru Teybe, 1975, s. 92; İbn Hibbân, s. 197.) Modern tarih kitaplarında ise Roma İmparatorluğu, M.Ö. 1. yüzyılda yeniden örgütlenmeyle kurulan Antik Roma devletidir. Uzun yıllar Akdeniz çevresinde hüküm süren Roma İmparatorluğu, 375 yılındaki Kavimler Göçü'yle başlayan karışıklıklardan sonra 395 tarihinde doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. İmparatorluğun batıdaki kısmı olan Batı Roma İmparatorluğu Kavimler Göçü'yle Avrupa'ya gelen Cermen kavimlerinin saldırıları sonucu 476 yılında yıkılmış, doğu kısmı da varlığını Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans İmparatorluğu olarak 1453'te Osmanlı İmparatorluğu'nun yedinci Padişahı II. Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar sürdürmüştür. Roma imparatorluğunun devamı ve doğuda olmasından dolayı Doğu Roma İmparatorluğu, yeni başkent İstanbul'un eski Yunan kenti olarak adı Byzantion(Bizans) olmasından dolayı Bizans imparatorluğu da denilmiştir. Bkz. Demirkent, *“Herakleios”*, DİA, Cilt 17, s. 213-215.

²⁵⁷ Derveze, Cilt 2, s. 461.

²⁵⁸ Taberi, Tefsir, Cilt 11, s. 71; İbn Kesir el-Bidaye, Cilt 2, s. 5.

ulaştırmak için evrensel İslam potansiyeliyle beraber faaliyetlerde bulundular. Bunun için elçiler ve davet mektuplarıyla insanlık İslam'dan haberdar edilmeye çalışıldı.

İslam ve Müslümanlar, Suriye bölgesindeki Roma İmparatorluğu'na bağlı yöneticilerin gündemine Mute savaşı ile girmişti. Müslümanların gerekirse kendilerinden onlarca kat ordulara karşı durabileceklerini, bundan çekinmediklerini bizzat yaşayarak görmüşlerdi.²⁵⁹

1. 3. Gazve İçin Yapılan Hazırlık

Seferberlik emri ile harekete geçen Müslümanlar, kısa bir zaman içerisinde savaş teçhizatlarını tedarik edip savaşa hazır bir duruma geldiler. *“Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*²⁶⁰ ayeti ve Hz. Peygamber(s)'inde *‘güçlük ordusunu kim donatırsa kendisine cennet vardır’*²⁶¹ hadisin teşvikiyle kısa bir zamanda rakamsal olarak o ana kadar Arabistan halkının aşına olmadığı bir ordu oluşturuldu.

Ordunun asker sayısı ve teçhizatı hususunda ise farklı ve birbiriyle çelişen rivayetler olmakla beraber bu rivayetleri birleştirip bir kanaate varmak mümkündür. Buhari, *“Resulullah ile beraber olan Müslümanlar çoktu. Yazmak isteyen birinin kitabı onları almazdı.”*²⁶² rivayetini Ka'b bin Malik'ten sahih olarak alır. Müslim ise Ka'b bin Malik'ten rakam olarak alır: *“on binden çoktular.”*²⁶³ Vakıdi *“Onunla beraber on bin at, on iki bin veya on beş bin deve vardı.”*²⁶⁴ derken Ebu Zeraa er-Razi'den *“kırk bin”* rivayetinde bulunur.²⁶⁵ Zeyd bin Sabit *“otuz bin”* olarak rivayet eder.²⁶⁶

Buhari'nin Ka'b bin Malik'ten rivayeti sahabinin mübalağasıdır. Ordunun genel sayısı hakkında söylediği bir ifadedir veya kâğıt/kalemin yok derecesinde kıt olduğu bir toplum ve dönem de söylenebilecek bir sözdür. Rivayetlerde geçen on bin ifadesi ise soruyu soran kişinin neyi sorduğuyla ilgilidir. Tüm askeri mi sordu yoksa

²⁵⁹ Vatandaş, Cilt 2, s. 496.

²⁶⁰ Tevbe, 9/41.

²⁶¹ Buhari, *Vasaya* 33, *Fezailu's-Sahabe* 7, Nesai, Ahmet b. Şuayb b. Ali, *Kutubu's-Sünen-i Kübra*, b. y, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1991, Cihat 44.

²⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Cilt 8, s. 113.

²⁶³ Müslim, Cilt 8, s. 112.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Cilt 8, s. 118.

²⁶⁵ İbn Hacer, a.g.e, Cilt 8, s. 119.

²⁶⁶ Vakıdi, Cilt 3, s. 996.

binekleri mi sordu? Kanaatimizce rivayet edilen küçük rakamlar binekler için, yüksek rakamlar ise ordunun genel sayısı hakkındadır. Zaten onar bin civarında olan at ve deve bineklerine 2 veya üçer kişi binildiği rivayetine istinaden ordunun genel sayısı olan otuz bin rakamı ortaya çıkar. Tarihçilerin çoğu, kişi sayısı olarak otuz bin rakamına kanaat ederek bunda karar kılar.²⁶⁷

Hz. Peygamber(s), ordusunu *Seniyetü'l-Veda* mevkiî üzerinden yürüttü. Kadınlar ve çocuklar Hz. Peygamber'i uğurlamak için buraya kadar gelmişlerdi.²⁶⁸ Ordunun sağ kol kumandanlığına Talha bin Ubeydullah, sol kol kumandanlığına ise Abdurrahman bin Avf tayin olundu.²⁶⁹ Ordudaki en büyük sancağı Ebu Bekir'e verdi. Diğer büyük sancağı ise Zübeyr'e verdi. Evs kabilesinin bayrağını Useyd bin Hudayr'a, Hazreç'in bayrağını ise Ebu Ducane'ye verdi.²⁷⁰ Sonrasında Ensar'ın her oymak ve kabilesine birer bayrak/sancak edinmelerini emrettiler. Sonra Arap kabile ve oymaklarının da bayrak/sancakları vardı.²⁷¹

Kanaatimizce ordunun bu şekilde teşkilatlanmasının muhtemel sebebi, asker sayısının 30.000 civarında olan koca bir ordunun yönetim ve idaresinin zor olmasıdır. Bunun için pratik ve kolay kılmak için günümüz teşkilatına benzer ordu; tabur, alay ve bölük gibi küçük birimlere ayrılmış, fakat temel olarak merkez, sağ ve sol kanatlar olmak üzere ordu üç kısımdan oluşmuştur.

Uzun ve sıkıntılı bir yolculuğa çıkan Müslümanların her kabile ve aile grubunun bir sancak ile kendilerini ordu içinde ifade etmesi psikolojik destek ve kuvvet vermek içindir. Allah'ın cihat emriyle beraber varlıklarının bu şekilde temsil edilmesi Müslümanların bu olayda aktif rol alıp canlanmalarına vesile olmuştur.

1. 4. Gazvenin Zamanı ve Yeri/Yol Güzergâhı

Nebatili tüccarların Rumlar hususundaki haberlerinin²⁷² tarihi net olmamakla beraber sefere hicri 9/miladi 630 yılın Recep ayında çıkıldığına göre bu haberlerin başlangıç tarihi seferden önceki birkaç haftayı geçmemesi gerekir. Zira İbn Hişam

²⁶⁷ Hizmetli, s. 269.

²⁶⁸ İbn Hişam, Cilt 2, s. 519.

²⁶⁹ Köksal, Cilt 16, s. 174.

²⁷⁰ Vakidi, Cilt 2, s. 996; İbn Sa'd, Cilt 3, s. 169.

²⁷¹ İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Tarih-i Dimeşk*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Fıkr, 2000, Cilt 1, s. 416.

²⁷² Vakidi, Cilt 3, s. 989-990.

Siret'inde Resulullah(s)'ın zilhicce ile recep ayı arasında Medine'de ikamet ettiğini kaydeder.²⁷³ Dahası Hz. Peygamber(s), seri bir hazırlanışla ashabını toplayıp Tebük'e düşmandan önce vardığına göre Rumların haberinin gelmesi ile yola çıkma arasında çok uzun bir zaman geçmemiş olsa gerektir. Muhtemelen Rumlarla ilgili haberlerde zilhicce ayında gelmiş ve akabinde haberlerin yaygınlaşması ve kesinleşmesi üzerine fırsat bırakmadan Resulullah(s), ashabına sefer hazırlığını emretmiştir. Hicretin 9. yılı Recep ayında İslâm ordusu Medine'den hareket ettiğinde tarih, miladi olarak Kasım 630'a denk gelir.²⁷⁴

Ordu, Tebük'e varana kadar 18 yerde konaklayıp 19. konaklama yeri Tebük oldu.²⁷⁵ 19-20 gün²⁷⁶ dolayında da Tebük'te ikamet edip geri dönmüştür. Konaklamalar, gün boyu hareket eden ordunun geceyi geçirmek için istirahat ettiği yerler olduğundan bu seferin gidiş-geliş olmak üzere ortalama 60 gün gibi bir zamanı kapsamaması gerekir. Zira yuvarlak bir hesap ile 20 gün gidiş, 20 gün geliş ve 20 gün de Tebük'te konaklama olduğuna göre bu sonuca varmak zor olmasa gerektir.

Her konaklama yerinde namaz ibadetinin ifası için birer mescit inşa edilmiştir.²⁷⁷ Bu mescitler, küçük bir ihata duvarıyla örülüp mihrabın olduğu basit yapı da olan mescitlerdir. Zira belli bir hedefe odaklanmış olan ordunun tam teşekküllü bir mescitle uğraşması imkân dâhilinde değildir. Bu konaklama yerlerinde namaz kılınan yerler günümüzde de adlarıyla mescit olarak bilinmektedir. *Zü'l-Huşub*, *Feyfâ*, *Zü'l-Merve*, *Rak'a* ve *Vâdi'l-Kurâ* gibi yol boyunca inşa edilen mescitlerin tamamının isimleri siyer kitaplarında mevcut olup²⁷⁸ hala yerlerinin malum olduğu kayıtlardadır.

1. 5. Tebük Gazvesini Etkileyen Önemli Olaylar

1. 5. 1. Hudeybiye

Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar, Hendek savaşından sonra Yahudi

²⁷³ İbn Hişam, Cilt 2, s. 515-516.

²⁷⁴ Vatandaş, Cilt 2, s. 579.

²⁷⁵ Köksal, Cilt 16, s. 204.

²⁷⁶ İbn İshak, Muhammed el-Medeni el-Matlibi, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferid el-Müzeyyidi, b. y, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2004, Cilt 4, s. 170; Taberi, Tarih, Cilt 3, s. 147; İbn Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Cilt 2, s. 281; İbn Sa'd, Cilt 2, s. 168; İbn Hazm, Ali bin Ahmed bin Said, *Cevamiu's-Siretu'n-Nebeviyye*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, s. 253.

²⁷⁷ Köksal, Cilt 16, s. 181.

²⁷⁸ Yakut el-Hamevi, Cilt 3, s. 24.

Kureyza Oğullarını tamamen etkisiz hale getirerek²⁷⁹ Medine şehrinin iç huzurunu temin etmiş, akabinde *Beni Mustalık*²⁸⁰ savaşında da Medine şehrine saldırarak zarar vermek isteyen çevredeki müşrik Arapları da devre dışı bırakmışlardı. Lehlerine cereyan eden bu imkân ve şartlardan faydalanmak adına hicri 6/miladi 628 yılda Hz. Peygamber(s) ve ashabı Mekke-Kâbe özlemiyle bir umre ziyaretinde bulunmak için 1400 kişilik²⁸¹ ashab grubuyla Mekke'ye doğru yola çıktı. Savaş niyetiyle gitmediklerini belirtmek, kendilerini savunmak için yanlarında sadece birer kılıç almışlardı. Hatta gayelerinin savaş olmadığını, bilakis Kâbe'yi ziyaret amacıyla gittiklerini ortaya koymak için Medine dışındaki bedevi Arapları da davet etmişti. Fakat bu bedevi Araplar Müslüman-Mekke çatışmasındaki bir zarardan çekindikleri için Hz. Peygamber(s)'le beraber Mekke'ye gitmeyi, Kâbe ziyaretini reddettiler.²⁸² Onların bu halini Kur'an-ı Kerim şöyle tasvir eder:

*“Bedevilerden geri kalmış olanlar, sana diyecekler ki: ‘Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah'tan bizim bağışlanmamızı dile.’ Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: ‘Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O'na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Aslında siz Peygamberin ve müminlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak etmiş bir topluluk oldunuz”*²⁸³

Mekke'ye yakın bir mesafede olan Hudeybiye'de konaklayan Hz. Peygamber(s) ve ashab ile Mekkeliler arasında yoğun bir elçi trafiği yaşandı. Mekkeliler Müslümanların Kâbe ziyaretini reddettiler.²⁸⁴ Zira Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların Kâbe ziyareti Müslümanların zaferi ve kendilerinin de hezimetini demektir. Nihayetinde uzlaşma ile aralarında birkaç maddeden oluşan ve Kur'an-ı

²⁷⁹ İbn Kesir, El-Bidaye, Cilt 6, s. 70-97.

²⁸⁰ Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed bin Hüseyin, *Delailü'n-Nübüvve*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1988, Cilt 4, s. 44-51.

²⁸¹ Buhari, Meğazi, 35.

²⁸² İbn Hişam, Cilt 2, s. 308.

²⁸³ Fetih, 48/11-12. Burada, Kureys'in taarruzundan korktukları için sefere çıkmayan, Medine civarında oturan Eslem, Eşca, Düil, Cüheyne, Müzeyne ve Gıfar kabilelerine işaret edilmektedir. Bunlar, Hudeybiye dönüşünde Hz. Peygamber'den özür dilemişlerdi. Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, b. y. İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, Cilt 6, s. 4417-4418.

²⁸⁴ İbn İshak, Siret, Cilt 4, s. 126.

Kerim’de de işaret edilen²⁸⁵ Hudeybiye antlaşması imzalandı.²⁸⁶

Gittikleri bu seferde Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar Kâbe’yi ziyaret edemeseler de Müslümanlar, süreç halinde faydalarını görecekleri bir faaliyette bulduklarını ilerideki merhalelerde yaşayacaklardı. Zira anlaşma maddeleri Müslüman tarafın aleyhine gibi gözükse de zamanla bu lehlerine dönüşmüştür. Dahası, Hudeybiye antlaşması Medine’nin güneyindeki müşriklerden gelebilecek bir tehlike/saldırıyı ortadan kaldırmış. Güneydeki bu tehlikeyi anlaşma ile halleden Hz. Peygamber, tebliğ faaliyetini diğer bölgelere iletme imkânı kazanmıştır.

Müşrik merkezi Mekkelilerle yapılmış olan Hudeybiye antlaşması sonucunda Arabistan bir anlamda savaşızsız-huzurlu bir atmosfere girmiştir. Artık Arapların birbirleriyle savaşmalarını gerektirecek bir durum kalmadığından çevre kabileler daha rahat bir şekilde gelip Resulullah(s) ile görüşüyor, İslam dinini öğrenip siyasi otoriteye bağlılıklarını dile getiriyorlardı.

Bu barış döneminde ise Resulullah(s), çevreden tutunda Arabistan’ın en ücra köşesindeki kabilelere kadar insanları İslam’a davet ediyor, komşu ülkelere elçiler göndererek insanlığı İslam dininden haberdar etmeye çalışıyordu.²⁸⁷

Hudeybiye antlaşmasıyla beraber Arabistan’daki büyük tehlikenin önüne geçerek huzur ve sükûneti sağlayan Hz. Peygamber(s), çevre kral ve valilere, kabile reislerine din davetinde bulunup insanlığa İslam nurunu tebliğ etmeye çalışıyordu. Öyle ki Hudeybiye antlaşmasından Mekke fethine kadar geçen zaman zarfındaki Müslüman sayısı *bi’setin* ilk gününden bu tarafa olan Müslümanlardan daha fazla olmuştur. Zira Hudeybiye antlaşmasında umreye katılanlar Hz. Peygamber(s)’le birlikte 1400 kişi iken 1,5 yıl sonraki Mekke fethinde bu rakam 10.000 kişi olmuştur.²⁸⁸

1. 5. 2. Hayber’in Fethi

Hudeybiye Antlaşmasıyla Arabistan iç huzurunu sağlamaya çalışan Hz. Peygamber(s), ilerleyen süreçte irili ufaklı tehlike ve odakları izale ederek evrensel İslam öğretisini tüm dünyaya ulaştırmaya çalışıyordu. Bu tehlike ve odaklardan biri de Hayber idi. Zira Hayber’de Arabistan’da Araplardan hariç bir millet yaşıyordu ki

²⁸⁵ Fetih, 48/10, 18-21.

²⁸⁶ İbn Sa’d, Cilt 2, s. 98.

²⁸⁷ İbn Sad, Cilt 2, s. 23.

²⁸⁸ Apak, Âdem, *İslam Tarihi*, 7. Baskı, İstanbul, Ensar Yayınları, 2011, Cilt 1, s. 293.

bunlar Yahudilerdi. Yahudiler, M. Ö. 586'da İsrail Krallığının yıkılmasıyla dünyanın dört bir yanına dağılmış.²⁸⁹ Bunlardan Kaynuka, Nadir ve Kureyza gibi birkaç aile Arabistan içlerine kadar gelerek Medine, Fedek, Vadi'l-Kura ve Teyma gibi yerlere yerleşmişlerdi. Bu yerleşim yerlerinden biri de Hayber idi.²⁹⁰

Medine Yahudileri ticaret ve zanaatta pek ilerde olduklarından ve iki Arap kabilesi olan Evs ile Hazreç'in arasını hep bozduklarından dolayı ticari ve siyasi yönden Medine'ye hâkim idiler.²⁹¹ Fakat Hz. Peygamber(s)'in Medine'ye hicreti, Arap oluşu ve Medine Anayasası ile şehrin dirlik ve birliğini sağlaması, Yahudilerin Hz. Peygamber(s)'e karşı hep bir husumet içerisinde olmalarına sebep oldu. Medine Anayasası ile her türlü kolaylık ve söz hakkını tanıyan Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlara karşı hep bozgunculuk ve anlaşmayı ihlal etme üzerine davranışlarda bulundular. Akabinde Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar anlaşmaya sadık kalmayanlara sırasıyla gerektiği şekilde uygulama ve yaptırımlarda bulundu. Derken sırasıyla Yahudi kabileleri olan Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza, Medine şehrinden uzaklaştırılmıştır. Giden bu Yahudilerden bir kısmı Medine kuzeyinde, Arabistan'daki Yahudilerin merkezi sayılan Hayber şehrine yerleştiler. Dolayısıyla Arabistan'da Yahudi yerleşimi olarak bir tek Hayber şehri kalmıştır.

Hudeybiye antlaşması ile güneydeki Mekke müşriklerinden emniyeti sağlayan Hz. Peygamber(s), bu sefer kuzeydeki Yahudilere yönelerek ikide bir tatsızlık ve huzursuzluk çıkaran buradaki Yahudilere sefer düzenlemiştir. Buradaki Yahudiler İslam devletinin aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Zira Mekke müşrikleriyle gizlice anlaşarak Hendek savaşının çıkmasına ön ayak olmuşlardır.²⁹² Dahası *Gatafan* ve *Fezare* gibi müşrik Arap kabilelerini kışkırtarak Müslümanlara saldırılarını sağlamışlardır. Bunun için Hz. Peygamber(s), Hicri 7/Miladi 628 yılında 1500 kişilik ashabıyla birlikte Hayber üzerine sefer düzenlemiştir. Uzun bir kuşatmadan sonra Hayber'in kaleleri tek tek düşüp Müslümanlara teslim olmuşlardır. Akabinde Vadi'l-Kura, Fedek ve Teyma gibi yerlerde olan Yahudi kabileleri de Hz.

²⁸⁹ Lawrance, Paul, *Kutsal Kitap Atlası*, çev. Fatih Bilger, 1. Baskı, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2008, s. 79, 109.

²⁹⁰ Vatandaş, Cilt 2, s. 365-376.

²⁹¹ Apak, Cilt 1, s. 186.

²⁹² Belazuri, Cilt 1, s. 343.

Peygamber(s)'e gelerek bağılıklarını dile getirmişlerdir.²⁹³

Nihayetinde Arabistan kuzeyini de kontrol altına alan Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar, kuzeydeki doğal sınırları oluşturup iki süper devletten biri olan Roma/Bizans ile komşu olmuşlardır. Bu, Şam'a doğru fetih kapısını açmıştır. Ki yakın bir zamanda Müslümanların fetih/tebliğ faaliyeti için harekete geçerek Bizans ile karşı karşıya gelmeyi gerektirmiştir. Sonuçta Tebük seferinin doğal oluşum süreci başlamıştır.

İslam, *havariler*²⁹⁴ gibi ruhbanlık ve güneydoğu Asya'daki felsefi doktrinler misali soyut bir din olmaktan ziyade, toplumsal ve evrensel değerlere sahip somut bir din olduğundan devlet ve siyasi bir güç/otorite tarafından insanlığa duyurulmuş, tebliğ edilmiştir.

1. 5. 3. Mute Savaşı:

Hudeybiye antlaşması Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların Arabistan içi ciddi manada bir mücadele ve çatışmayı ortadan kaldırdığı için artık evrensel olan İslam dininin Arabistan sınırı dışına, uluslar arası bir boyuta taşınmasını ve fetih hareketini gerektiriyordu. Bunun için birçok çevre kabile reisi ve devlet başkanları ile imparatorluklara mektuplar ve elçiler gönderilmiştir. Mektup ve elçi gönderilenlerin çoğunluğu müspet karşılayıp elçilere ikramda bulunurken elçilere kötü davrananlar da olmuştur.²⁹⁵ Hz. Peygamber(s), Hicri 8/Miladi 629 yılında Haris bin Umeyr el-Ezdi'yi İslam'a davet mektubuyla *Busra* valisine göndermiştir.²⁹⁶ Roma imparatorluğuna bağlı olan Gassani emiri Şurahbil bin Amr Hz. Peygamber(s)'in elçisi Haris'i kendi kontrolündeki topraklardan geçerken yakalayıp öldürtmüştür.²⁹⁷ Uluslar arası elçilik hukukuna aykırı bir davranış olan Şurahbil'in bu hareketi açık bir şekilde düşmanlığını ortaya koyan ve cevap olarak karşılık verilmesi gereken bir durumdur.

Bunun için Hz. Peygamber(s), elçisini öldürenlere bir misilleme/karşılık ve

²⁹³ İbn Kesir, *el-Bidaye*, Cilt 6, s. 249-278.

²⁹⁴ Havari: Sözlükte, "seçilmiş, kusursuz, taraftar, özverili arkadaşı, dost" anlamına gelen Havari, din literatüründe genelde "Peygambere iman edip onlara yardımcı olanlar" demektir. Özel olarak Havari, Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşat görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder. Bkz. el-İsfehani, *حور* md; Fikret Karaman, "Havari", b. y, Ankara, D.K.S, 2006, s. 240, Havari md.

²⁹⁵ Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 90; İbn Kesir, *el-Bidaye*, Cilt 4, s. 269; İbn Sa'd, Cilt 1, s. 260.

²⁹⁶ El-Buti, s. 368.

²⁹⁷ Vakıdi, Cilt 2, s. 758.

Haris'in intikamını almak için hicri 8. yılda bir orduyu donatarak Suriye bölgesine gönderdi. Ordu komutanlığına Zeyd bin Harise'yi atadı.²⁹⁸ Eğer o şehit olursa Cafer b Ebi Talib, o da şehit olursa Abdullah bin Revaha ordu komutanlığını yapacaktı.²⁹⁹ İslam'ın savaş hukukunu ortaya koyan talimatlarla ordu yola koyuldu. Elçiyi öldüren Şurahbil ise Müslümanların geleceğini Roma imparatorluğuna dile getirip *Lahm, Cüzam, Behra ve Beli* gibi Arap kabilelerinin takviyesiyle sayıları 100.000'i bulan³⁰⁰ bir Roma ordusu oluşturdu. Mute'de karşılaşılan iki ordu çarpışarak çetin bir savaşa girdi. 3.000 kişilik³⁰¹ Müslüman ordusuna karşı 100.000 kişilik Roma ordusu zor anlar yaşadı. Peygamber(s)'in atadığı 3 komutanın şehadetiyle başa geçen Halid bin Velid,³⁰² kuvvetleri çapraz yer değişikliğiyle İslam ordusuna taze kan sağlamıştır. 3000 kişilik bir grubun 100.000 kişinin karşısına geçip savaşma cesaretini göstererek 15 kişilik³⁰³ cüzi bir kayıpla geri dönmesi sembolik olarak bir başarıdır.

Hiz. Peygamber(s)'in Rumlar üzerine düzenlediği bu sefer her şeyden önce hedefine ulaşmış bir askeri faaliyet olarak kabul edilir. Zira o zamanın şartlarında dahi uluslar arası devletler hukukuna aykırı olarak kabul edilen ülkeler arası iletişimi sağlayan bir elçiyi katletme hatası karşılıksız kalmamıştır. Ayrıca Müslümanlar, bu muazzamlıktaki Roma ordusuyla çarpışarak İslam'ın Arap yarımadasına hapsolmuş bir din olmaktan öte evrensel bir din olduğunu ortaya koymuştur. Dahası diğer düşmanlara karşı da Müslümanlar oluşturabilecekleri güç/kuvvetlerini ve bu kuvvetlerini düşmandan daha erken sevk edebilme marifetlerini ortaya koymuşlardır. İslam'ın Arap yarımadasının dışına taşığının işareti olmakla beraber Müslümanların sonraki Kuzey Arabistan/Anadolu/İran fetihlerine bir ilk adım olmuştur.

Genel olarak bu konuyu özetleyecek olursak, Medine'ye hicretten Hudeybiye antlaşmasına kadar süren 6 yıl boyunca Arabistan içerisinde gerek küçük çaplı seriye ve gerekse de Bedir, Uhud ve Hendek gibi büyük çaplı gazvelerden sonra Mekke müşrikleri yorulmuş ve Hudeybiye antlaşmasını imzalayarak, Arabistan içinde bir barış/huzur devresine girilmiştir. Mekke müşriklerinin Hudeybiye antlaşmasını

²⁹⁸ Taberi, Cilt 3, s. 36.

²⁹⁹ Buhari, *Meğazi*, 44.

³⁰⁰ Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 37.

³⁰¹ İbn Hişam, Cilt 4, s. 22.

³⁰² Buhari, *Megazi*, 183, Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 41.

³⁰³ İbn Hişam, Cilt 4, s. 41.

imzalamaları, İslam'ın varlığını ciddi ve gerçek anlamda kabullendiklerinin işareti olmakla beraber aynı zamanda saldırgan statüsünden savunmaya geçtiklerinin alameti, dönüm noktasıdır. Zira bu antlaşmadan sonra Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar müşriklerin saldırılarına karşı savunmadan fetih hareketine geçmişlerdir. Çünkü bu antlaşmanın akabinde Hayber Fethi, Mute Savaşı, Mekke Fethi ve Tebuk Gazvesi gibi Arabistan'da yankı uyandıran büyük faaliyet ve hareketlerin dönüm noktası Hudeybiye antlaşması olmuştur. İslam cephesinde Hudeybiye antlaşmasından sonra antlaşma dâhilinde olmayan kabilelerle birkaç seriye ve gazve dışında İslam'ın taşıdığı evrensellik potansiyeliyle artık Arabistan sınırları dışına fetih hareketi ve zamanın süper devletlerinden yakın komşu olan Roma İmparatorluğu'na İslam tebliği gerektirmiştir. Ki bu ilk önce Mute Savaşıyla gerçekleştirilmiş, Tebuk seferiyle devam etmiştir.

1.5.4. Mekke'nin Fethi

Hudeybiye antlaşması ile Mekke müşriklerinden gelebilecek tehlikeden Medine'yi emniyete alan Hz. Peygamber(s), aralarında anlaşmaları 10 yıllık anlaşma süreci bitmeden Mekkeliler ve anlaşmalıları, Hudeybiye antlaşmasını ihlal etmişlerdir.³⁰⁴ Eğer kesin bir sonuca bağlanmaz ise bu böyle devam edip gidecekti. Bunu nihayete erdirme ve Mekke'deki kutsal mabet Kâbe'yi putlardan arındırma adına Hz. Peygamber(s), hicri 8/miladi 630 yılında 10.000 kişilik³⁰⁵ bir kuvvetle Mekke'ye doğru yola koyuldu. Hiçbir mukavemetle karşılaşmayan Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar silahsız, savaşız ve kan dökülmeden Mekke şehrine girdiler.

Mekke'nin fethi birçok yönden öneme sahiptir. Zira hiç savaş yapılmadan ve kan dökülmeden fethedilmiş olan bir şehirdir. İslam ordusu emniyetle şehre girip Mekke halkı da güven içerisinde şehri teslim etmiştir. Dahası Mekke'nin Fethi, şehir ve bölge olarak Arabistan'ın hemen hemen tamamının İslam dairesine girmesi, yarımada'nın bir emniyet ve güven sürecine girmesi demektir. Zira Mekke, Arabistan putperestliğinin merkezi ve Kâbe'nin bulunmasından dolayı da dini/manevi yönden de halkın itibar ettiği bir mekân/belde idi. Araplar, putperest olsalar da nihayetinde onlarda Allah inancı mevcut olup putlara kendilerini Allah'a yakınlaştırmak için

³⁰⁴ Beyhaki, Cilt 5, s. 5-10.

³⁰⁵ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 397.

tapınıyorlardı.³⁰⁶ Dolayısıyla Arabistan kalbi/merkezi olarak addedebileceğimiz Mekke'nin İslam idaresine girmesi demek Arapların yaşam alanı olan tüm Arabistan'ın Müslüman olması demektir.

Bundan sonra Hz. Peygamber ve Müslümanlar, evrensel İslam öğretisini dünyaya duyurmak için Arabistan dışındaki devlet ve milletlere yönelmişlerdir. Bunun için Kuzey Arabistan kabile/milletlerine ve en yakın komşuları olan Roma/Bizans İmparatorluğu'na İslam tebliği için sefer gerekiyordu. Bu bağlamda Mekke'nin Müslümanlar tarafından alınması Arabistan iç huzuru için önem arz etmiş olup bundan sonra ki fetih ve İslam tebliği hareketlerinin Arap dışı milletlere ulaştırılması ihtiyacı doğuyordu. Dahası İslam dininde büyük savaşların hazırlığı, uygulanması ve savaş sonrasındaki davranışların müslümanlar tarafından öğrenilmesi hususunda ilahi bir süreçten geçme adına bu seferlerin düzenlenmesi gerekiyordu.

2. TEBÜK GAZVESİ BAĞLAMINDA TEVBE SURESİNİN TAHLİLİ

Tevbe suresine bütüncül bir nazarla baktığımız zaman, Tebuk Gazvesi ile ilgili olarak üç merhaleye işaret ettiği kanaatine varmak mümkündür. Bunlar; Gazve öncesine işaret eden ayetler, Gazve sürecine işaret eden ayetler ve Gazve dönüşüne işaret ayetler.³⁰⁷ Tercih ve kabule şayan olan tasnif budur.³⁰⁸ Sureden karışık olarak Tebuk Gazvesiyle bağlantılı olan ayetlerin tahlilini yaptığımız zaman, olay karşısındaki insanların nasıl bir psikolojik ve sosyolojik hal içerisinde olduklarını, ayetlerin bireysel olarak psikolojik ve toplumsal olarak da sosyolojik insanları çok güzel tavsif ettiğine şahit olmaktayız.

2. 1. Gazve Hazırlığına İşaret Eden Ayetler

Hz. Peygamber(s) tarafından seferberlik emrinin verilmesiyle beraber Müslümanlar azami derecedeki imkânlarla savaş hazırlığına başladılar. Zira bu savaş Müslümanların şimdiye kadar defalardır karşı karşıya geldikleri ve alışık/aşına oldukları kendi kavimleri Araplar değil, yabancı bir kavim olan Rumlardı. Arabistan'daki bir veya birkaç kabileden müteşekkil küçük, sıradan bir savaş da değildi. Müslümanların karşısındaki güç, zamanın iki süper devleti olarak kabul

³⁰⁶ Zümer, 39/3.

³⁰⁷ Mevdudi, Cilt 1, s. 814-815.

³⁰⁸ Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, çev. İ. Hakkı Şengüler-M. Emin Saraç-Bekir Karlığa, b. y, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, t. y, Cilt 7, s. 110.

edilen İnan-Fars İmparatorluğu ve Doğu Roma/Bizans İmparatorluğundan Roma/Bizans'tı.

Daha önemlisi, mevsim sıcak ve halkın ürün kaldırma zamanıydı. Medine halkı bir yıl boyunca emek verdikleri tarım ürünleri olan hurma hasadını kaldırmanın tam ortasında böyle bir seferberlik emri verilmişti. Bu süreçteki ekonomik sıkıntıyı sadece hurma hasadı ile kısıtlamamak gerekir. Zira hurma hasadında Medine ekonomisi canlanıyordu. Hurmanın toplanması için işçilerin tutulması, nakliye için vasıtaların temini, hurma toplama alet edevatı için esnafın çalışması, gelen hasatla birlikte kuyumcu dükkânlarının ve kılık-kıyafet satan esnafın hareketliliği. Tüm bunlar özellikle hurma hasadının yaşandığı bu sezonda Medine ekonomisi hareketlenip canlanıyordu. Sıcaklarda çekilmeyecek durumda idi. Hatta gölge hali dahi insanlara sıcak gelebiliyordu. Bu olaydan bütün bir Medine halkı gerek bireysel olarak psikolojik ve gerekse de toplumsal olarak sosyolojik çok etkilenmiştir. İmanından şüphe edilmeyen müslümanlar dahi zor durumda kaldılar. Hz. Peygamberden önce Allah tarafından paylandılar.

Durum böyle olunca sefere hazırlık hususunda bazı sıkıntılarla karşılaşıldı. Halkın içinden bu uzun yolculuğa çıkma hususunda atik davranamayanlar oldu. Ki sefer öncesine işaret eden ayetlere baktığımızda bir imtihan vesilesi olan bu sefere Müslümanları teşvik ve azarlama, geride kalmak isteyen münafıkları ise iç yüzlerini açığa çıkarma olarak görmek mümkündür. Çünkü iman noktasında sıkıntı yaşamadan hemen atılan Müslümanlar olduğu gibi bu hususta gevşeklik gösteren Müslümanlar da olmuştur.

Sefer öncesine işaret eden ayetlerin tasnifini yaptığımız zaman üç grup insanın mevcudiyetinden bahsetmek, Medine halkının üç farklı gruba ayrıldığını görmek mümkündür: Gerçek manada/kalben Allah'a ve Resülü'ne iman edip bir şüphe içerisinde olmayanlar, Allah ve Resülü(s)'ne iman edip gevşeklik ve tembellik içerisinde olanlar, Görünüşte Allah ve Resülüne inanan, fakat gerçekte/kalpte inanmayıp şüphe ve bocalama içerisinde olanlar. Bu insan gruplarının birey olarak psikolojik ve toplum olarak da sosyolojik ruh hallerini tevbe suresi net bir şekilde ortaya koyup durumlarını bize arz etmektedir.

a) Gerçek manada/kalben Allah'a ve Resülü'ne iman edip bir şüphe içerisinde olmayanlar: Allah ve Resülü'ne bağlılık noktasında kalben samimi olan ve bu bağlılığına herhangi bir şüphe ve tereddüt içerisine girmeden sefere hazırlanmaları

emredilen müminlerdir. Bunlar hakkında Allah ayetinde şöyle buyurur:

*“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*³⁰⁹

Gerçek müminlere cihat emri olan bu ayette itaat etmeleri durumundaki mükâfatları da peşinen dile getirilmektedir. Ne durumda olursanız olunuz, savaşa çıkınız; canlarınızı ve mallarınızı ortaya koyarak cihad ediniz. Bahanelere ve mazeretlere sığınmayınız. Engellerin ve aksiliklerin tutsağı olmayınız. Çünkü *“Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”* Samimi müminler bu hayrı ve yararı iyi kavradılar ve bu bilincin coşkusu ile savaşa koşular. Yolları üzerine dikilen engellere aldırış etmediler.

Ayette geçen **خفاف** ve **ثقال** kavramları üzerinde çeşitli rivayet ve yorumlar vardır. **خفاف** silahsız, sıhhatli/sağlıklı, genç, az; **ثقال** içinde silahlı, hasta, yaşlı, çok v.b. anlamlar rivayet edilip yorumlanmaktadır.³¹⁰ Ayeti anlam itibari ile fazla zorlamamakta fayda vardır. Tamamının anlamı vardır diyebiliriz. Zira ayette emr-i hazır olarak kesin buyurma vardır. Silahlı-silahsız olmak, sağlıklı-sağlıksız, az-çok olmak ve genç-yaşlı olmak gibi durumların tamamını ayet kapsamaktadır denilebilir. İnsan fitratına makul olan İslam elbette mazeretli olanları hariç tutar.³¹¹

Bu teslimiyette olan mümin her halukarda emre itaat edip zamanın şartlarına uygun olarak bu emrin vecibelerini yerine getirmekle mükelleftir. Zira Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlarda Müslümanlar sayı, silah, genç/yaşlı ayrımı yapmadan emre itaat etmişlerdir. Bu vasıfta olan müminleri Allah ayetinde belirterek şöyle buyurmuştur:

*“Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini bilir.”*³¹²

Ayeti kerimeyle Allah ve ahiret gününe iman eden müslümanın vasfı belirtilmektedir. Bunlar mal ve canlarıyla Allah yolunda savaşa atılmakta tereddüt etmezler. Bilakis her halükarda Allah'ın emrine itaat ederek, ona kavuşma inanç ve aşkıyla şüpheye girmeden savaşa giderler. Kalplerinde bulunan imanları, bu hareketi

³⁰⁹ Tevbe, 9/41.

³¹⁰ Beğavi, c. 4, s. 53.

³¹¹ Tevbe, 9/91.

³¹² Tevbe, 9/44.

istemsiz bir refleks halinde onlara uyguladır.

Sefer öncesine değinen ayetlere genel bir nazarla baktığımızda ayetlerden sadece bir tanesinin dahi imanında şüphe duymayanlara işaret ettiğini görmekteyiz. Ki o da yukarda zikrettiğimiz ayettir. “Allah’a ve ahiret gününe iman eden” diye başlayan ayet pasajı imanında şüphe duymayıp tamamıyla Allah ve Resulü(s)’ne bağlı olanların bir emir karşısında ki tavırlarının ne olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ahiretle bağlantıyı kurar, zira gerçek manada Allah’a iman eden Müslüman, ahiret korku ve endişesiyle tam bir bağlılıkla Allah ve Resulü(s)’nün emrine itaatkârdır. Bu ayet İbn Abbas’tan gelen bir rivayette Tebuk savaşından sonrasına yorumlansa da ayetin öncesi ve sonrası bu ayetin Tebuk kıssasıyla ilgili nazil olduğuna işaret eder.³¹³

“Allah ve Resulü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”³¹⁴

İman noktasında Allah ve Resulü(s)’ne tam bağlı olup da bu sefere katılma veya infak hususunda bir değer ortaya koyamayan Müslümanlara gelince Tebuk dönüşü Resulullah(s) onlar hakkında; *“Hastalıklarından dolayı Medine’de kalan öyle adamlar vardır ki, her yürüyüşünüzde ve her vadiyi geçişinizde sizinle beraberdirler.” Doğal olarak çevresindeki sahabeler buna şaşkırdılar ve “Medine’de kaldıkları halde mi?” diye sordular. Peygamber (s.a) şu cevabı verdi: “Evet, Medine’de kaldıkları halde. Çünkü şartlar onları Medine’de kalmaya zorladı, aksi takdirde sizinle birlikte olurlardı.”³¹⁵* rivayeti göstermektedir ki bu sahabe munafık olmayıp gerçekten Allah ve Resulü’ne bağlı, ama şartlar onların Medine’de kalmasına sebep oldu ve onlarda Medine’de kaldılar.

b) Allah ve Resulü(s)’ne iman edip gevşeklik ve tembellik içerisinde olanlar: Bu kategoride olanlar iki grup arasında kalanlardır. Emre hemen itaat etmediklerinden dolayı birinci sınıfa girmedikleri gibi iki yüzlülük yaparak Müslümanları cihattan menetme veya soğutma gibi münafık hareketleri

³¹³ el-Endelusi, Ebu’l-Hayyan, *Tefsiru Bahru’l-Muhit*, 1. Baskı, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993, Cilt 5, s. 49.

³¹⁴ Tevbe, 9/91.

³¹⁵ Mevdudi, Cilt 1, s. 878.

olmadığından nifak sınıfına da koyamayacağımız ikisi arası bir tereddüt grubudur. Bunlar aslında ehli imandır. İçinde buldukları mevsim sıcaklığı, hasat zamanı ve imkânların kıtlığı gibi zor/çetin şartlar, onları ihmalkâr ve ağırdan alma gibi yanlış davranışlara itmıştır. Bu davranışlarıyla ilahi itaba maruz kalmışlardır. Onlar hakkında Allah şöyle buyurur:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın!’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır. Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.”³¹⁶

Savaşa katılmak istemeyenlere, Allah yolunda cihad etme görevini ağırdan alanlara yönelik azarların ve tehditlerin³¹⁷ ilk cümleleri ile karşılaşılıyor. Bazı müslümanların adeta yere mihlanmalarına yol açan bu ağırlık, toprağın ağırlığı, toprağa dönük arzuların, toprak kaynaklı düşüncelerin ağırlığıdır. Can ve mal korkusunun ağırlığı; dünya haz, çıkar ve nimetlerinden yoksun kalma endişesinin ağırlığı bu sahabe grubuna baskın gelmişti. Söz konusu olan rahatın, huzurun ve istikrarın ağırlığıdır. Ağır canlılığın sebebi geçici hazların, sınırlı ömrün, kısa vadeli amaçların ağırlığıydı.³¹⁸

Geri kalan diğer ayetlere baktığımızda ise ya bu sefer/gaza ile ilgili gevşeklik gösteren Müslümanları *itap* etme (ayıplama) ya da bozgunculuk yapmaya çalışan münafıkların iç yüzünü ortaya koyup onları azarlama üzerinedir. Çünkü zor şartlarda meydana gelen bu olayda bazı Müslümanların gevşeklik göstermesine ve buna ek olarak da münafıkların etrafı karıştırıp etrafı bulandırmasına sebep olmuştur. Zaten akabinde gelen ayet, Allah’a ve ahiret gününe iman edenlerin aksi cephe ve grupta olanların vasfı belirtilmektedir.

“Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı. Hani onlar mağaradaydı. O, arkadaşına: ‘Üzülme, çünkü

³¹⁶ Tevbe, 9/38-39.

³¹⁷ Celaleddin Muhammed bin Ahmed el-Mahalli-Celaleddin Abdurrahman bin Ebi Bekr es-Suyuti, Celaleyn, b. y, Dimeşk, Daru İbn Kesir, H. 1407, s. 193.

³¹⁸ Kutub, Cilt 7, s. 288-292.

Allah bizimle beraberdir' diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."³¹⁹

Hz. Peygamber(s)'in seferberlik emrine gevşeklik gösterip ağır davranan ehli imana cevap niteliğinde ayet olup daha önce yaşanmış olayla delil gösterilmiştir. Zira herkes hicret etmiş Hz. Peygamber başına ödül konulmuşken Ebu Bekr ile beraber yalnız Medine'ye yola çıkmış ve yakalanma tehlikesine karşılık Allah ilahi tedbir ile hem de çok basit yöntemlerle peygamberine yardım elini uzatmış ve onu tehlikelerden korumuştur.³²⁰

Allah'ı Rab olarak kabul edip emirlerine uyacaklarına ve Hz. Peygamber(s)'e itaat edip onu koruyacaklarına dair söz vermiş, biat etmişlerdi. Böyle bir durum karşısında gösterdikleri ihmalkârlık ve itaatsizlik tamamıyla kendi zararlarına olacaktı. Zira olmadık tehlike anlarında Allah, Resulü'ne ve Müslümanlara yardım elini uzatmıştır.

c) Görünüşte Allah ve Resul'üne inanan, fakat gerçekte/kalpte inanmayıp şüphe ve bocalama içerisinde olanlar: Bunlar, İslam'ın Medine'de yayılmaya başlamasıyla İslam dairesinin dışında kalmaları durumunda maddi ve manevi zarara uğrayacaklarını, Medine'de tutunamayacaklarını anlayınca çar naçar görünüşte de olsa Müslüman olmak zorunda kalan Medineli Evs ve Hazreç kabilelerinden putperest Araplar idi. Resulullah'ın Medine devri hayatında ve ilahi vahiyde münafıklar geniş yer tutar. İmanları, niyetleri, çalışmaları, bozgunculukları ve İslam'a/Müslümanlara yönelik bütün *habis* düşünce ve davranışları Kur'an-ı

³¹⁹ Tevbe, 9/40.

³²⁰ Mekke müşrikleri ileri gelenleri tarafından Hz. Peygamber başına 100 deve ödül konulmuştu ve bazı silahlı savaşçılar yakalayıp ödülü ele geçirme adına Hz. Peygamber ve onunla hicret eden Ebu Bekr'in peşine düşmüştü. Ta ki onu Sevr mağarasına kadar izini sürüp takip ettiler. Ebu Bekr'den, 'Eğer eğilip baksalardı bizi görürlerdi.' diye rivayet edilir. Ebu Bekr, Resulullah'ın yakalanmasından endişelenmiştir. Ama Allah bir anlamda gözlerini kör etti, akıl edemez veya göremez oldular. Zira mağaranın ağız örümcek ağıyla örülmüş ve bir güvercin mağara ağzına yuva/yumurta yapmıştı. Aklen mağaraya girmek için bu engelleri aşmak gerekiyordu. Bkz. İbn Kesir, *El-Bidaye*, Cilt 7, s. 453-455; Beyhaki, Cilt 2, s. 475-477.

Kerim’de detaylı bir şekilde arz edilir.³²¹

İman, gizli/soyut bir kavram olsa da onun dışı vurum şekli olan davranış, kişinin hangi niyet üzere olduğunu belirten ve iç yüzünü ortaya koyan bir ögedir. Tebük savaşında da münafıkların Allah’a iman, Resülullah’a itaat ve Müslümanlara olan bağlılıkları noktasında iç yüzlerini ortaya koyan davranışları olmuştur. Seferberlik emrinin verilmesiyle beraber münafıklar Tebük seferine katılıp katılmama noktasında bir bocalama ve kuşku içerisinde kaldılar. Farklı bahane ve uydurmalarından geride kalmaya çalıştılar. Kimi bireysel olarak kimi de gruplar halinde toplu olarak kendilerini Müslümanların dışına itmeye çalıştılar. İmanın kök salmadığı munafık insanlar, zorlu ve çetin olan bu durum karşısında Hz. Peygamber(s)’den gazveye katılmama noktasında özür beyanda bulunmaya çalıştılar. Allah onların bu halinden şöyle bahseder:

*“Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler.”*³²²

Grup halinde gelip izin isteyenler olduğu gibi bireysel olarak gelip mazeretlerini dile getirenler de olmuştur. Bırakın iman noktasındaki bağlılıkları, insani yönden dahi ne değerinde olduklarını ortaya koyan ifadeleri ayete dahi konu olmuştur. Ced bin Kays hususunda indiği rivayet olunan aşağıdaki ayet münafıkların müslüman olmalarındaki samimiyetleri yönünden manidardır:

*“Onlardan öylesi de var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.”*³²³

Ced bin Kays hakkında indiği rivayet edilen bu ayetle ilgili Hz. Peygamber(s)’in Ced’e söyledikleri hususunda farklı nakiller vardır. Rivayetlerin geneli Hz. Peygamber(s)’in savaşı teşvik için Cedd’e esir ve hizmetçi-uşak alması teklifinde bulunurken³²⁴ Taberi’ye isnatla Resulullah(s)’ın Ced’e: *‘Tebük(t)e savaş(a gel), sarışın kızlarla ganimetlenesin*³²⁵ ziyadesi vardır. Cihat gibi kutsal bir vazifeye

³²¹ Bkz. Bakara, 2/8-20; Al-İmran, 3/7, 154, 156, 166; Nisa, 60-66, 88-91, 113-115, 142-146; (Arada birkaç ayet hariç olsa da)Tevbe, 42-103.

³²² Tevbe, 9/45.

³²³ Tevbe, 9/49.

³²⁴ El-Cevzi, İbn Kayyim, *Bedaiu’t-Tefsir*, 1. Baskı, y. y, Daru İbnu’l-Cevzi, Hicri 1427, Cilt 2, s. 13.

³²⁵ El-Cevzi, İbn Kayyim, , a.g.e, Cilt 2, s. 114.

teşvikte Hz. Peygamber(s)'e uygun olmayan bir ifade şekli gibi gözükse de yanında münafıkların listesi bulunan ve Ced'in de bu gazveye gelmeyeceğini bilen Hz. Peygamber(s), onun iç yüzünü açığa çıkarma adına iğneleme mahiyetinde bu ifadeyi söylemiş olması muhtemeldir.

İşte bu münafıklar, etrafı karıştırıp bozgunculuk yapmaya çalışırlar. Allah yolunda cihat gibi kutsal bir vazife anında, mal ve can fedakârlığı gerektiren bir durumda şehvi ve hayvani duygularını bahane ederek cihattan geri kalmanın hesabını yaparlar. Ayrıca ayet, iman ettiklerini söyleyip kalp ile davranışlarının aksiliğine de işaret eder. *'Kalpleri şüpheye düşüp'* ifadesine binaen iman ile davranışları arasındaki zıtlıktan dolayı sefere çıkarken gösterdikleri tembellik ve aksilikleri, kalpleri ile dilleri arasındaki tutarsızlığa işarettir.

Münafıklar, vahyi hem kalben inkâr eder hem de haklarında bir ayet veya surenin nazil olması hususunda korku ve endişe içinde olurlar. Bu konuda Allah onlar hakkında şöyle buyurur:

*"Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir surenin müminlere indirilmesinden çekinirler. De ki: Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."*³²⁶

Mucahid der ki: *"Münafıklar kendi aralarında bir takım şeyler konuşurlar ve 'Umarız Allah sırrımızı ifşa etmez' derlerdi."* Bunun üzerine âyet nazil oldu.³²⁷ Küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imanla küfür arasında bocalayan kimse anlamında olan münafık, sözlükte *"(tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek"* anlamındaki nifak masterından türemiş bir sıfattır. Kelimenin, *"tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması"* biçimindeki kök manasından hareketle münafık, *"inin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse"* olarak da tanımlanmıştır³²⁸

Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: Allah ile O'nun âyetleriyle ve O'nun peygamberi ile mi alay ediyordunuz? (Boşuna) özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten sonra tekrar

³²⁶ Tevbe, 9/64.

³²⁷ Çetiner, c. 1, s. 450-455.

³²⁸ Fikret Karaman v.d., *"Münafık"*, b. y, Ankara, D.K.S, 2006, s. 496, md; El-İsfehani, İbn Manzur, نفق md.

*kâfir oldunuz. Sizden (tevbe eden) bir gurubu bağışlasak bile, bir guruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz.*³²⁹

Bu âyet-i kerimeler de Tebük Gazvesi'nde nazil olan ayetlerdendir. Zeyd bin Eşlem ve Muhammed bin Vehb anlatıyorlar: *“Tebük seferinde münafıklardan birisi Rasûlullah ve ashabını kastederek: ‘Şu bizim kurramız gibi midesine düşkün, dili yalancı, düşmanla karşılaşma esnasında korkak olanını görmedim.’ demişti. Ashabdan Ayf ibn Malik: ‘Yalan söyledin, fakat sen bir münafıksın ve hiç şüphelen olmasın bu söylediklerini Resûlullah’a haber vereceğim.’ deyip olanları anlatmak üzere Allah’ın Rasûlü’ne geldi ve gördü ki Kur’ân, ondan önce haber vermiş. O adam Resûlullah’a geldi. Yerinden ayrılmış, devesine binmişti. ‘Ey Allah’ın Rasûlü, biz eğleniyor, yolcuların yolculuktan sıkılmasını önlemek üzere anlattığı sözler kabilinden konuşuyorduk.’ dedi.”*³³⁰

Tebük seferine Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlarla beraber cihada çıkmama hususunda türlü mazeret ve bahaneler ortaya koyan münafık grubu, Allah tarafından bir ceza olarak diğer başka sefer ve gazalara çıkmama hususunda azarlayıcı ayet nazil olmuştur. Çünkü bunlar Müslümanları ihtiyaç ve sıkıntılı anında yalnız bırakmışlar, iman bağlılıklarının mahiyeti ortaya çıkmıştır. Müslümanların böyle bir oyuna gelmemesi hususunda Allah tarafından İslam ümmetinden dışlanmışlardır.

*“Eğer Allah seni onlardan bir gurubun yanına döndürür de (Tebük seferinden Medine’ye döner de başka bir savaşa seninle beraber) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: ‘Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa (Tebük seferinde) yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!”*³³¹

Eğer ganimeti bol, savaşız ve zahmetsiz bir sefer olsaydı bunlar öne atılır, hiçbir mazeret ortaya koymadan sefere katılırlardı. Ama yolun uzunluğu ve meşakkatin yüksek olmasından dolayı geri planda durdular. Savaş içinde herhangi bir hazırlık yapmadılar. Bunun için Allah onlara uygun bir cezayı reva gördü:

Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi

³²⁹ Tevbe, 9/65-66.

³³⁰ el-Vahidi, s. 201.

³³¹ Tevbe, 9/83.

onlar, 'Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık' diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor. Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara oturanlarla kadın ve çocuklarla beraber oturun denildi. 'Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!' denildi."³³²

Medine şehir merkezinde bulunan münafıklar gazve hususunda böyle bir tablo sergilerken Medine dışındakiler de uyduruk mazeretleriyle bu seferden geri durmaya çalıştılar. Allah onlar hakkında şöyle buyurur:

*"Bedevilerden, (mazeretleri olduğunu) iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem verici bir azap erişecektir."*³³³

Burada "Bedevi" ifadesi ile Medine yakınındaki çölde yaşayan Araplar kastedilmektedir³³⁴ Esed, Gatafan veya Amr bin Tufeyl'den bir grup olduğu hususunda rivayetler vardır. Savaşa katılmaları durumunda Tay ve benzeri kabilelerin çocuk ve ailelerine saldırmalarından korktukları³³⁵ bahanesiyle sefere katılmayanlardır.

2. 2. Sefer Sürecine İşaret Eden Ayetler

Zor şartlarda sefere çıkan Müslümanlardan sonra oturup gitmediklerine sevinen münafıklar, cihada çıkmaya havanın sıcaklığını bahane edince Allah daha sıcak bir ateşle onları paylamıştır:

*"Allah'ın Resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; Bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlasalardı."*³³⁶ İmandan mahrum olan münafıklar, Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlara karşı da samimiyetsiz olduklarından olaylar,

³³² Tevbe, 42/46.

³³³ Tevbe, 9/90.

³³⁴ Mevdudi, Cilt 1, s. 878.

³³⁵ ez-Zemahşeri, Carullah Mahmud bin Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiku'l-Ğevamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, 1. Baskı, Riyad, Mektebetu'l-Ubeykan, 1998, Cilt 3, s. 79-81.

³³⁶ Tevbe, 9/81.

Müslümanların aleyhine olması durumunda bu onları memnun ederken lehine olması ise bu onları üzer. Buna işaret eden ayet-i kerime tamamıyla onların iç niyetlerini Müslümanların önüne sermektedir. Onların bariz ve nihai hedeflerini ayet hülasa etmektedir:

“Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musibet gelirse, ‘İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız’ derler ve böbürlenerek dönüp giderler. De ki: ‘Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için müminler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.’ De ki: ‘Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de, Allah’ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi, bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.’”³³⁷

2. 3. Sefer Sonucuna İşaret Eden Ayetler

İman ve itaatte şüphede olmayan müslümanlar Hz. Peygamber(s)’le beraber gazveye katılıp bir anlamda kendilerini kurtarıırken bunun aksinde olan münafıklar ise geride kalıp dünya ve ahiretlerini harap ederek zelil durumuna düşmüşlerdir. Onların Müslümanlarla beraber savaşa çıkmaları ise müslümanların aleyhine olacağından yerlerinde oturup kalmaları daha hayırlı olmuştur. Bunlar hakkında Allah şöyle buyurur:

“Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.”³³⁸

Bu ayete dayanarak Tebük savaşına katılmayan münafıklar olmakla beraber kısmen de olsa katılanlarında olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Zira ayette arttırmaktan bahsediliyor. Olan bir şey arttırılabildiğine göre, münafıkların orduda mevcut olduğuna işarettir.

Ayette geçen **خَبَالًا** kelimesi lügatte, ‘bir adamın kalbini götüren/bozan hüznün ki sanki akli bozuyor.’ anlamına gelir.³³⁹ Münafıkların da Müslüman ordusunda bulunması orduyu bozmaktan, fitne-fesat oluşturmak ve Müslümanların psikolojik/manevi cihat şevkini kırmaktan başka bir işe yaramayacağından bu münafıkların gelmemesi müminlerin faydasına/lehine olmuştur.

³³⁷ Tevbe, 9/50-52.

³³⁸ Tevbe, 9/47.

³³⁹ El-Kermi, Cilt 1, s. 569; Mutçalı, s. 214, **خَبَالًا** md.

*“Andolsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu.”*³⁴⁰

Münafıklar özellikle yeni Müslüman olanları İslam'dan soğutmak, morallerini bozmak için hiçbir fırsatı kaçırmazlardı. Resulullah (s.a.) hayatta olduğu sürece onların bu çabaları tesirsiz kalmış; Allah'ın yardımı, Peygamber ve ashabın ileri gelenlerinin gayretleri karşısında münafıklar İslam'ın gelişme, yayılmasını ve durdurma emellerinde muvaffak olamamışlardır.

2. 4. Konuyla İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi

*“Savaşa çıkın!”*³⁴¹ emriyle Medine'deki İslam toplumunu ayırmaksızın genelleyen Allah, insanları kendi katında sınıflamazken bu emir karşısında bulunan insanlar, kendi ruh halleri, samimiyet ve ihlasları neticesinde farklı gruplara ayrılarak ne olduklarını ortaya koymuşlardır.

İnsan psikolojisinde bulunan yaşama arzusu, mal, aile ve kadın sevgisi onların bu cihat emri karşısında duraksamaya, dahası tereddüt edip gevşek davranmaya itmiştir. Ki Medine toplumu *“Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın!’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz?”*³⁴² ilahi uyarıya muhatap olmuştur.

*“Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir”*³⁴³ ilahi buyruğu, Hz. Peygamber'in insanların yardımına muhtaç olduğundan değil, aslında insanların kendi kurtuluşu için Allah'ın bu emrine itaat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Şüphe içerisinde bulunanlar kaçınıp bireysel³⁴⁴ ve toplumsal³⁴⁵ izin istemeye meylederken Allah'a ve ahiret gününe iman edenler mal ve canlarıyla savaşmaktan geri durmazlar.³⁴⁶

Gazveye çıkmayanlar oturduklarına sevinirken³⁴⁷ gözünü kırpmadan Hz.

³⁴⁰ Tevbe, 9/48.

³⁴¹ Tevbe, 9/41.

³⁴² Tevbe, 9/38

³⁴³ Tevbe, 9/40.

³⁴⁴ Tevbe, 9/49.

³⁴⁵ Tevbe, 9/45.

³⁴⁶ Tevbe, 9/44.

³⁴⁷ Tevbe, 9/81.

Peygamber(s)'e katılanlara ise iki iyilikten biri payları³⁴⁸ olmuştur.

3. TEVBE SURESİ BAĞLAMINDA TEBÜK GAZVESİNİN MÜSLÜMANLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ

Hız. Peygamber(s)'in seferberlik ilanıyla beraber Medine toplumu Tebük Gazvesi hususunda ciddi manada bir çalkantı sürecine girdi diyebiliriz. Zira Huneyn ve Taif savaşından sonra yaz sıcağı ve hasat mevsiminde sefere çıkmak gerçekten insanlara ağır gelmişti. Farklı bahanelerle mazeret ortaya koymaya çalışanlara cevap, ilahi makamdan gelmiştir.³⁴⁹ Her ne şekilde olursa olsun özveri ve bağlılık, samimiyet ve itaati gerektiren bir durumdur. Burada din, fedakârlığı, bağlılık ve samimiyeti ortaya koymaktır. Allah'a ve onun peygamberine olan bağlılık sözde değil, emirlere itaat, her türlü fedakârlıktan geri durmamaktır. Bunun için Allah cihat emrini kapsamlı bir şekilde aşağıdaki ayette belirtmiştir:

*“(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”*³⁵⁰

Bu ayet, Süfyan-i Servi'nin babası kanalıyla gelen rivayete göre Berea suresinin ilk inen ayetidir.³⁵¹ Ayette geçen **خَفَافًا** ve **وَتِقَالًا** kavramları üzerinde farklı rivayet ve yorumlar gelmiştir. İbn Abbas'tan “güç-kuvvet ve güçsüz-kuvvetsiz”, Hasan-ı Basri “kolay-zor”, İmam Evza'i “binekli-bineksiz”, Sudi “zengin-fakir”, hatta Mikdad adında ağır/kilolu bir sahabenin şikâyeti üzerine ayetin inmesinden dolayı buradaki hafiflik-ağırlığın bedeni olduğu hususunda rivayetlerde bulunulur.³⁵²

Her ne durumda olursa olsun ehli imanda olsa bu seferle beraber insanlar gerçekten ruhen ve manen farklı bir duruma girmişler ve ilk etapta bu sefere çıkma hususunda tereddüt yaşayıp ihmalkâr davranmışlardır. Bununla beraber Allah hem onları ruhen adapte etme ve yaptıkları bu ağır davranmalarını paylaşma adına bu

³⁴⁸ Tevbe, 9/50-52.

³⁴⁹ Taberi, *Tefsir*, Cilt 10, s. 42.

³⁵⁰ Tevbe, 9/41.

³⁵¹ İbn Kesir, *Tefsir*, Cilt 4, s. 96.

³⁵² İbn Kesir, *Tefsir*, Cilt 2, s. 142; Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Veciz*, 2. Baskı, Dimeşk, Daru'l-Fikr, 1996, s. 195.

surede olmasının yanında başka surelerde de bu konu ve atmosfere hitabeden ayetler mevcuttur. Ankebut suresinde Allah buyurur ki:

*“İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar.”*³⁵³ ayeti mucibince iman, müminden özveri, fedakarlık, sabır ve sebatı gerektirdiğinden bu lütfeye mazhar olan kişinin tüm hücreleriyle teslim olması ve Allah’ın her emrine icabet etmesi lazım eder. Zira iman, sadece lafız olarak inandık diye dile getirmekten ibaret değildir. Bu iman gereklileri vardır. Eğer dilimizle söyleyip kalbimiz farklı şeyler söylemesi durumunda mümin vasfından çıkmış, ikiyüzlü münafıklar sınıfına girmiş oluruz. Onun için dille söylemekle beraber kalben tasdik etmek gerekir. Yoksa bedevilerden bir fark olmaz. Bedeviler de iman ettiklerini söylemişlerdi ama bu imanları kalplerine yerleşmediğinden imanları kabul sınıfına girmemişti. Bedeviler hakkında Allah şöyle buyurur:

*“Bedevîler; ‘İnandık’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama "Boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*³⁵⁴

Ayette inanmalarının kabulü için ayetin sonunda Allah’a ve elçisine itaat şartı vardır. Demek ki iman sadece ağızla söylenip bitirilen bir olay değil, bilakis tüm yönüyle ifa edilmesi gereken bir kavramdır.

Öldükten sonra dirilme ve sonrasında sonsuz bir hayata iman eden mümin, o sonsuz hayatının cennet olması için dünya hayatında Allah ve Peygamber(s)’in emir ve yasaklarına uyması gerekir. Bu emir ve yasaklar, en basit bir günahıtan sakınma yasağından tutun da Allah yolunda cihat etme emrine kadar bütün alanları kapsamalıdır. Zira önceki peygamber ve ümmetleri de aynı fedakârlık ve özveride bulunmuşlardır. Allah’a teslim olmanın bedeli budur. Bu bir imtihandır ve iyi ile kötünün ortaya çıkması için gerekli olan bir sınamadır. Ayetler buna işaret etmektedir:

“Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya

³⁵³ Ankebut, 29/2.

³⁵⁴ Hucurat, 49/14.

çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?”³⁵⁵

“Yoksa Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³⁵⁶

“Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”³⁵⁷

Genel olarak Tebük sefer hazırlığı aşamasında psikolojik ve sosyolojik olarak Müslümanları hazırlama ve bu sefere katılma noktasındaki şevklerini arttırma üzerine arz edebileceğimiz yukarda ki ayetlere ek olarak aşağıda zikredeceğimiz ayetler ise sefer çağrısına icabet etmeyen veya bu hususta gevşeklik gösterip ağır davranan Müslümanlara ilahi bir ikaz ve bu amellerinin neticesi bildirilmektedir. Bu ikazların içerisinde azar ve paylamanın ahiret gibi sonsuz bir zamana dünyanın geçiciliğini tercih etme gibi Müslümanların meylettiği basit haz ve zevkleri dile getirme de vardır:

“Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın!’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır. Eğer (gerektiğinde savaşa) çıkmazsanız, (Allah) sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir”³⁵⁸

Aslında sıkıntı ve zahmetlerle karşılaşma ve bunlara katlanma, Müslümanların yabancı olduğu kavramlar değildir. Mekke’de iken müşriklerin işkencelerine maruz kalma, yurtlarından hicret edilme ile Bedir, Uhud, Hendek ve Mute gibi savaşlar, Müslümanların hep karşılaştığı ve katlandığı zahmet ve sıkıntılardı. Bunun için Allah yine de Müslümanlara önceki peygamber ve ümmetlerden örnekler getirerek onlara psikolojik destek vermiştir:

“(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine

³⁵⁵ Al-i İmran, 3/142.

³⁵⁶ Tevbe, 9/16.

³⁵⁷ Casiye, 45/21.

³⁵⁸ Tevbe, 9/38-39.

dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler: 'Allah'ın yardımı ne zaman!' dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."³⁵⁹

Bu âyet-i kerime, Katade ve Suddi'den rivayetle Hz. Peygamber(s) ve ashabı ağır bir imtihan ve müşriklerin kuşatması altında olup da 'yürekler gırtlığa geldiği an' olarak tabir edilen *Ahzap/Hendek* günü nazil olmuştur.³⁶⁰ Mukatil rivayetinde ise Müslümanların çok şehit vermesinden dolayı münafıkların Müslümanlara ithamı karşısında Uhud savaşı ile ilgili olarak nazil olmuştur.³⁶¹ Ata'dan gelen rivayete göre ise evlerini, mallarını ve yakınlarını Mekke'de bırakıp çeşitli sıkıntılara katlanarak Medine'ye göç eden Müslümanları teselli için inmiştir.³⁶² Bu ayet hangi olaya binaen nazil olursa olsun, hakkında indiği rivayet edilen olayların ortak paydası, ilahi davete icabet eden Müslümanların karşılaştıkları maddi ve manevi sıkıntılarının Allah tarafından psikolojik olarak izale edilmesidir. Bu, *sünnetullah* gereği böyledir. Hz Muhammed ve ümmetinden önceki peygamberler ve bu peygamberlere uyanlar da böyleydi. İnsanların/toplumun yüzyıllar boyunca atalarından göre geldikleri inanç sistemlerini kaldırıp yeni bir imana sahip olmalarını talep etmek her halde insanların garipsediği ve itiraz ettikleri, bunun neticesinde ise dinin ilk mensuplarının karşılaştığı imtihan durumlarıdır.

3. 1. Müslümanların Can ve Mal Fedakârlığı

Sefere çıkma emrinin verilmesiyle beraber Müslümanlar varını yoğunu infak ederek fedakârlıkta bulunmaya başladılar. İlk fedakârlıkları savaşa çıkma noktasında izin istememeleridir.

*"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini pekiyi bilir."*³⁶³

Bu ayet doğrultusunda bağlılık, teslimiyet ve samimiyet hususunda şüphe içinde olmayanlar düşünüp taşınmadan sefere katıldılar ve sonrasında da herkes imkânı dâhilinde önce kendi hazırlığını yapıp sonrasında ise yanından katabileceği

³⁵⁹ Bakara, 9/214.

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Cilt 2, s. 198-199.

³⁶¹ el-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Cemaluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, 3. Baskı, Beyrut, el-Mektebu'l-İslami, 1984, I,231-232; er-Râzî, Cilt 6, s. 19; Çetiner, Cilt 1, s. 85.

³⁶² el-Vahidi, s. 54.

³⁶³ Tevbe, 9/44.

bir şeyi varsa bunu orduya bağışlıyordu. Resulullah(s) da ashabını cihada teşvikle beraber infaka davet ediyordu. Hâlbuki o sırada Medine’de büyük bir kıtlık yaşanıyor. Buna rağmen *Ashâb-ı Kiram*, yüksek bir azim ve îman vecdi içinde dünyevî bütün menfaat düşüncelerini bertaraf edip büyük bir infak ve fedakârlık yarışına girdiler.

Hiz. Ebû Bekir, dört bin dirhem getirince, Hiz. Peygamber(s)’in “*Aile fertleri için ne bıraktın?*” sorusuna; “*Onlara Allah ve Resulü’nü bıraktım*” dedi³⁶⁴ Hiz Ebû Bekir, malının tamamını getirdi.³⁶⁵ Hiz. Peygamber(s)’in: “*Ebû Bekr(r.a)’in malından istifâde ettiğim kadar başka hiçbir kimsenin malından faydalanmadım.*” ifadesi karşısında, gözyaşları içinde kalan Ebû Bekir(r.a): “*Ben ve malım, yalnızca Sen’in için değil miyiz ya Rasûlallâh?*”³⁶⁶ demek suretiyle kendisini her şeyiyle beraber Allaha ve Hiz. Peygamber’e adadığını ortaya koydu. Hiz Ömer(r.a), bu sefere dört bin dirhem gümüş para getirmiş ve Hiz. Peygamber(s)’in “*Geride ne bıraktın?*” sorusuna “*malımın yarısını*” diye cevap vermiştir.³⁶⁷ Bu defa infak hususunda Hiz. Ebû Bekr(r.a)’i geçeceğini düşünmüştü. Ama yine yetişemediğini öğrenince ağlamış ve Ebu Bekr(r.a)’e hitaben şöyle dedi: “*hayır yolunda hiçbir yarış yapmadık ki sen onda beni geçmemiş olasın.*”³⁶⁸

Hiz Osman(r.a)’da, 300 deveyi tam teçhizatlı bir şekilde hazırlayarak orduya hibe etti ve ayrıca 1000 dinar bağışta bulundu. Hazret-i Peygamber(s) onun hakkında da: “*Osman’a bundan sonra yapacağı hiçbir şey zarar vermez.*”³⁶⁹ buyurarak “*Allahum! Ben Osman’dan razı oldum sende ondan razı ol*” duasında bulunmuştur.³⁷⁰

Ayrıca hanım sahabeler de ne kadar takıları ve ziynet eşyaları varsa, *Ceyşü’l-Usre*’ye yardım hususunda infakta bulundular. Onlarda ellerindeki imkânı taksir etmediler ve ellerindekini getirip bağışladılar. Ümmü Sinanü’l-Eslemiyye’den rivayetle der ki: “*Hiz. Aişe’nin evinde Hiz. Peygamber(s)’in önüne serilmiş bir örtü*

³⁶⁴ Vakidî, Cilt 3, s. 991; İbn Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, Cilt 3, s. 327; et-Tirmizi, Muhammed bin Isa, *Sünen-i Tirmizi*, Menâkıb, 1. Baskı, Riyad, Mektebetu’l-Maarif, H. 1417, Cilt 16, s. 3675.

³⁶⁵ Tirmizi, Cilt 5, s. 615; İbn-i Kesir, Tefsir, Cilt 1, s. 323.

³⁶⁶ İbn-i Mâce, Mukaddime, çev. Haydar Hatipoğlu, b. y, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1992, Cilt 1, s. 11.

³⁶⁷ İbn Esir, *Üsdü’l-Gâbe*, Cilt 3, s. 326-327; Köksal, Cilt 16, s. 156-157.

³⁶⁸ Taberi, Tefsir, Cilt 1, s. 323; Vakidî, Cilt 3, s. 991.

³⁶⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 18/3700.

³⁷⁰ İbn Hişam, Cilt 4, s. 161.

gördüm ki bu örtünün üzerinde fildişinden bilezikler, pazıbentler, halhaller, yüzükler, küpeler ve ayak kayışları ile kadınlar tarafından gönderilen ve Müslümanların savaşa hazırlanmalarına yarayan bir takım şeyler bulunuyordu.”³⁷¹

Zengin olmayıp da bir şey bulamayan sahabeler bile mal ve candan fedakârlık yapabilmeyen heyecan ve gayretindeydiler. Bunlardan Ebu Akil, bütün bir gece çalışarak iki ölçek hurma kazanmıştı. Bir ölçegini ev halkına, bir ölçegini de orduya bağışladı. Hz. Peygamber(s) ona hitaben “*Allah senin getirip verdiğini de alıkoyduğunu da bereketlendirsin!*” buyurdu ve getirilen hurmanın toplanan yardımlar içine dökülmesini emretti.³⁷² Yine fakir Müslümanlardan Ulbe bin Zeyd, gecenin bir kısmı geçince kalkıp: “*Ey Allah’ım! Sen cihada çıkmayı emir ve teşvik buyurdun. Hâlbuki beni, üzerine binip Rasûlün ile birlikte cihada çıkabileceğim bir hayvana sahip kılmadın! Rasûlü’nün elinde de beni üzerine bindirecek bir hayvan bulundurmadın! Ben her zaman mal, beden ve eşyadan üzerime düşen sadakayı vermişimdir. Ey Allah’ım! Kulların içinde bana nasip ettiğin şu bir parça malımı tasadduk ediyorum!*” duasında bulunarak sabahleyin; “*Ya Rasûlallâh! Elimde sadaka olarak verebileceğim bir şey yok. Şu bir parça eşyayı tasadduk ediyorum! Bundan dolayı beni üzen veya bana kötü söyleyen, ya da benimle alay eden kimseye de hakkım helâl olsun!*” dedi. Ertesi gün Rasûlallâh ona: “*Ben senin sadakanı kabul ettim. Seni müjdelerim! Muhammed’in varlığı kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, sen sadakası kabul olunanların divanına yazıldın.*” buyurdu.³⁷³

Öyle bir fedakârlık ve infak yarışında bulunuldu ki Müminlerin tamamı Tebuk seferine iştirak etmişti. Hatta Medine şehrinde kimse kalmamış, şehir neredeyse bomboş kalmıştı. Savaşın uzun sürmesi, gerek merkez de meydana gelebilecek hadiseler sebebiyle İslam devletinin karşılaşılabileceği zarar ve gerekse de orduya maişet tedariki sağlanamaması durumunda Hz. Peygamber(s), tedbiren; “*Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*”³⁷⁴

³⁷¹ Vakıdî, Cilt 3, s. 991-992.

³⁷² Taberî, Tefsir, Cilt 10, s. 251.

³⁷³ el-Askalani, Ahmed bin Ali bin Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahabe*, b. y, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, t. y, Cilt 2, s. 500; Vakıdî, Cilt 3, s. 994.

³⁷⁴ Tevbe, 9/122.

ayeti mucibince ardında Hz. Ali ile Muhammed bin Mesleme'yi Medine'de bıraktı.³⁷⁵

Münafıklar, Hz. Ali'nin Medine'de bırakılmasını sorun haline getirip bir sarsıntı oluşturmak için bozgunculuk kampanyası yaptılar. Güya Hz. Peygamber(s)'in Ali'yi önemsemediği ve onda görüp hoşlanmadığı bir şey için geride bıraktığı fitne-fesadını yaydılar. Hz. Ali(r.a)'de kılıcını alıp Cürf mevkiinde Hz. Peygamber(s)'e ulaştı. Durumu anlatan Ali'ye Hz. Peygamber(s): *“Onlar yalan söylemişler. Ben seni arkamda bıraktıklarına vekil tayin edip benim ve kendin ev halkın için vekil ol!”*³⁷⁶ diye buyurarak Ali'yi Medine'ye geri göndermiştir.

3. 2. Münafıkların Bozgunculuğu

Alıcısı bulunmak, satılmak, piyasada tükenmek,³⁷⁷ kaybolmak, eksilmek, geçmek ve tükenmek anlamındaki نَفَقَ fiil kökünden gelen münafık, din ıstılahında kalbi ile inanmadığı halde inkârını saklayıp dili ile inandığını söyleyerek mümin görünen kimsedir.³⁷⁸

Hz Peygamber(s) ve Müslümanların yanında iman ettiklerini söylerken aslında kalpleri dillerinin aksini söylüyordu. *“İnsanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık derler”*³⁷⁹ şeklinde bu taifenin tanım ve tarifini yaparak öz olarak dile getiren Kur'an-ı Kerim, bu tarifin dışında, münafıkların bireysel, toplumsal, ahlaki, ibadet, siyaset v.b. gibi vasıf ve özelliklerini farklı surelerde ayet pasajlarıyla arz eder:

*“Münafıklar, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinirler, Allah'ı aldatmaya çalışırlar, namaza tembel tembel kalkarlar, Allah'ı çok az zikrederler, ne müminden yana ne de kâfirden yana olur; ikisi arasında bocalarlar”*³⁸⁰, *“Kötülüğü emreder, iyiliğe engel olurlar elleri de sıkıdır.”*³⁸¹, *“Yalancıdırlar, yeminlerini kalkan edinirler, insanları Allah yolundan alıkoyarlar, gösterişlidirler süslü konuşurlar, her*

³⁷⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed bin Ebu Bekr, *Zadu'l-Mead, fi Heydi Hayri'l-İbad*, 17.

Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale-Mektebetü'l-Menari'l-İslamiyye, 1994, Cilt 3, s. 4; İbn Sa'd, Cilt 3, s. 25.

³⁷⁶ İbn İshak, Cilt 4, s. 163; İbn-i Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Cilt 2, s. 278.

³⁷⁷ El-İsfehâni, نَفَقَ md. s. 504; el-Kermi, Cilt 4, 340; İbn Manzur, نَفَقَ md s. Cilt 50, 4507-4509.

³⁷⁸ İsmail Karagöz, D.K.S, DİB, *“Münafık”*, s. 496.

³⁷⁹ Bakara, 2/8.

³⁸⁰ Nisa, 4/139-142.

³⁸¹ Tevbe, 9/67.

gürültüyü aleyhlerine sanırlar.”³⁸², “Ahirette cezaları ise cehennemın en alt tabakasıdır.”³⁸³

Münafıkları tanıma adına yapmış olduğumuz bu kısa tanım ve tariften sonra özellikle konumuz olan Tebük seferi ile ilgili fikir ve davranışlarını Tevbe suresi bağlamında dile getirmekte fayda vardır. Zira bu sefer sürecinde nifak işleri ayyuka çıkmış, her yönü ile Müslümanlara zarar vermeye çalışmışlardır. Surenin 42. ayetinden başlayıp aradaki birkaç ayeti saymazsak 101. ayete kadar ki ayetler pasajı münafık dediğimiz bu grup hakkında nazil olmuştur. Bu ayetlerde münafıkların genel karakteristik özellikleri olan iman noktasındaki iki yüzlülüklerinden tutun da Tebük seferi için uğraştıkları bozgunculuğa, komplolarından fedakâr müminlerin infaklarını alaya almalarına kadar bütün içyüzlerinin açıklanması ve Müslümanların bunları tanımalarına fayda sağlayan uzun bir değindir. Özellikle 42. ve 57. ayetler arası münafıkların, Hz. Peygamber(s)’in Tebük seferi ile ilgili kararı karşısındaki tavırlarına, onlardan bu sefere katılmamak için mazeret ileri sürenlerin ve bazı art niyetlerle sefere katılanların gerçek yüzlerine geniş bir biçimde temas edilmekte, kendilerini mümin olarak gösteren bu ikiyüzlü insanlarla birlikte yaşamak zorunda kalan Müslümanlar onlara karşı dikkatli ve uyanık olmaya çağrılmaktadır.³⁸⁴

Allah ve Resulüne bağlılık hususunda samimiyet, itaat ve ihlâstan mahrum oldukları için emir ve yasakları yerine getirme de ihmalkâr davranan Münafıklar, ikiyüzlü tabiatları gereği, azimetleri zayıf, gayretleri cansız, kalpleri korkak ve basit olduğundan meşakkat ve sıkıntılara katlanarak Allah yolunda cihat gibi yüce bir vazifeyi yerine getiremez, bu şerefe de nail olamazlar. Bunun için ayet-i kerime onların iç yüzlerini açığa çıkarırcasına bu konuya vurgu yapmaktadır:

“Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar, ‘Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık’ diye kendilerini helâk edercesine Allah’a yemin edecekler. Hâlbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor.”³⁸⁵

Kalpleri tam manasıyla teslim olmadığından münafıklar, dinin zor,

³⁸² Münafikun, 63/1-4

³⁸³ Nisa, 4/145.

³⁸⁴ Hayreddin Karaman v.d., Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt 3, s. 17-18.

³⁸⁵ Tevbe, 9/42

meşakkatli, fedakârlığı gerektiren emirlerinde tembellik gösterip bahanelere sarılırlar. Tebük gibi uzun bir yolculuk, tüm yıl beklenip de alınacak olan ürünlerin hasat zamanı, sıcak mevsim ve infak gerektiren bir dini emir karşısında tarla faresi misali tabiatlarına uygun olarak diğer delikten kaçma şekliyle bu emirden de *nifakane* bir davranışla kaçmaya çalıştılar. Ya toplu olarak, “*Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheyeye düşüp, kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler.*”³⁸⁶ ayetinde işaret edildiği gibi grup halinde veya bireysel olarak “*Onlardan öylesi de var ki: ‘Bana izin ver, beni fitneye düşürme’ der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.*”³⁸⁷ şeklinde ferdi olarak bu sefere katılmamak için bin bir dereden su getirerek Tebük seferinden geri kaldılar. Hâlbuki mümin olan ise emre hemen icabet edip gazaya çıkmama adına izin isteme, bahaneler uydurma gibi yanlışlarla geride durmaz ve fitne-fesatla da uğraşma gibi bir yanlış davranış içinde bulunmazlar. Bilakis onlar, “*Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini pekiyi bilir.*”³⁸⁸ ayetinde belirtildiği gibi hiç şüpheyeye dahi girmeden can ve mallarını ortaya koyarak teslimiyet alameti olarak gereken hemen öne atılma davranışında bulunurlar.

“*Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara ‘Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun’ denildi.*”³⁸⁹

Bu ayet, yolun uzunluğu ve zamanın şiddetini bahane eden, gazaya

³⁸⁶ Tevbe, 9/45

³⁸⁷ Tevbe, 9/49. Bu ayet Ced bin Kays hakkında indiği rivayet edilir. Rumlarla savaş emri çıkınca sefer hazırlığı ile uğraşan Hz. Peygamber, Ced bin Kays’e ‘Ey Cedd! Bu yıl, Beni Asfar’la savaşmaya bizimle birlikte sen de gitsen olmaz mı?’ diye sorunca Cedd; ‘Ya Resulallah! Bana izin ver de beni fitneye düşürme, günaha sokma. Vallahi, kavmim benim kadar kadınlardan hoşlanır, onlara benim kadar düşkün bir adam bulunmadığını bilir’ gibi ehl-i imana uygun olmayan bahaneler ileri sürerek gazadan geri durmuştur. (Bkz. es-Suyuti, Celaleddin Ebu Abdurrahman, Lubabu’n-Nukul fi Esbabî’n-Nüzul, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetu’l-Kutubu’s-Sakafîyye, 2002, s. 135; es-Sen’ani, Abdurrezzak bin Hemmam, Tefsiru’l-Kur’an, 1. Baskı, Riyad, Mektebetu’r-Rüşd, 1989, Cilt 1, s. 277; İbn İshak, Cilt 4, s. 159-160; Vakıdî, Cilt 3, s. 992; Taberî, *Tarih*, Cilt 3, s. 142; ed-Dahhak, *Tefsiru’d-Dahhak*, 1. Baskı, Kahire, Daru’s-Selam, 1990, s. 409; Mevdudî, Cilt 1, s. 851.

³⁸⁸ Tevbe, 9/44

³⁸⁹ Tevbe, 9/46.

katılmayan münafıkların istemeleri durumunda aslında sefere hazırlanıp katılabileceklerini, fakat onların aslen kasıtlı olarak katılmak istemediklerini ortaya çıkaran³⁹⁰ ayettir. Münafıkların Hz. Peygamber ve Müslümanlarla çıkmalarında dahi bir hayır yoktur. Zira katılmaları durumunda ise Müslümanların arasında bozgunculuk, fitne-fesat ve psikolojik olarak İslam ordusunu yıpratmaktan gayri bir çalışmaları olmayacaktı. Bunun için bunların sefere katılmamaları İslam Ordusu/Müslümanlara fayda sağlamıştır. Bu niyetleri hususunda Allah şöyle buyurur:

*“Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri iyi bilir.”*³⁹¹

Münafıklar, iman hususunda Allah’a ve resulüne karşı samimi olmadıklarından Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların işi kötü giderse bu onları sevindirir ve işleri iyi giderse bu sefer onlar üzürlürler. Bu niyet ve davranış, Allah’a ve peygambere teslim olmuş Müslümanların ahlaki yapısı değildir. Onlar hakkında Allah şöyle buyurur:

*“Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musibet gelirse, ‘İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız’ derler ve böbürlenerek dönüp giderler.”*³⁹²

Hz. Peygamber ve Müslümanların Tebuk Gazvesinde savaşmayıp kayıp vermemesi durumunda Ced bin Kays ve münafık taifesinin³⁹³ huzursuz olduğu, pek memnun kalmadığı üzerine nazil olan bu ayet ve bu ayetlerle bağlantılı aşağıdaki iki ayet münafıkların iç yüzünü ortaya çıkarmanın yanında bunlar karşısında Müslümanların cevap vermesi ile onlara takınmaları gereken tavrı da arz etmektedir:

“De ki: ‘Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır.’ Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler. De ki: ‘Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de, Allah’ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi, bekleyin;

³⁹⁰ Er-Razi, Cilt 16, s. 80.

³⁹¹ Tevbe, 9/47.

³⁹² Tevbe, 9/50.

³⁹³ Taberi, Tefsir, c. 11, s. 494.

şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.”³⁹⁴

İkiyüzlülük yapmayı hakkı ile Rabbine teslim olan müminlerin bir savaş esnasında ister yenilsin ister yensin her iki durumda da mümin, kazançlı çıkar. Zira düşman ordusunu yenmesi durumunda zafer kazanırken yenilmesi durumunda ise sonu cennet olan şehitlik mertebesine ulaşır.³⁹⁵ Her iki durumda da mümin kârdadır, kazançlıdır.

Münafıkların bozgunculuğu Allah yolunda infakta da kendini ortaya koyar. Zira tam manasıyla iman etmediklerinden yaptıkları infak da gizli imansızlıkları gibi içten değil, infak süsü vererek kendiliklerinden yaptıkları harcamadır. Bu infak/harcamalar, yoldan çıkan bir toplum oldukları için asla kabul edilmeyecektir. Çünkü onlar Allah ve Resulü’nü inkâr, namaza üşenerek gelme ve (velev ki gönüllü de olsa) harcamayı istemeyerek yaptıkları içindir. Bu hususta Allah onlar hakkında şöyle buyurur:

“De ki: ‘İster gönüllü verin ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz yoldan çıkan bir topluluk oldunuz.’ Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Resulünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir.”³⁹⁶

Tebük seferi dönüşünde Hz. Peygamber(s) ve Müslümanların bir savaş kaybından ziyade düşmanın karşılına çıkma cesareti gösterememiş olması ve herhangi bir kaybın olmaması durumunda münafıklar, sefere gitmemekle Medine toplumunda güç ve etki hususunda çok şey kaybetmiş olmalarından dolayı Müslümanlara daha bir yakın olma ihtiyacı duymuşlardır. Bunun içinde gelip Allah adına yeminlerde bulunmuşlardır. Hâlbuki kaçacak bir delik fırsatı bulsalar koşup saklanacak bir psikolojik halde idiler. Bu konuda Allah şöyle buyurur:

“(0 münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (sokulabilecek) bir

³⁹⁴ Tevbe, 9/51-52.

³⁹⁵ Es-Sa’lebi, *Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiru'l-Kur'an*, 1. Baskı, Beyrut, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, 1997, Cilt 3, s. 186

³⁹⁶ Tevbe, 9/53-54.

delik bulsalarđı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.”³⁹⁷

Zeccac, ayette geçen كرها kelimesindeki ك harfinin *zammeli* okunması durumunda cümle şart ve ceza anlamında emir, dolayısıyla da ayetin anlamı, ‘*boyun eğerek veya ikrah ederek infak etseniz de sizden kabul edilmeyecektir.*’ şeklinde olacağını söyler.³⁹⁸

3. 3. Savaşa Katılmamak İçin İzin isteyenler

Tebük seferi için seferberlik emrinin verilmesiyle beraber, tüm Müslümanlar savaş hazırlığına başladılar. Bu hazırlanmanın böyle kapsamlı olması, “(Ey müminler!) *Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa ıkmn, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin.*”³⁹⁹ ayetinde geçmiş olan ‘*gerek hafif gerek ağır*’ ifadesidir. Zira bu ifadede خفاف silahsız, sıhhatli/sağlıklı, geç, az; ثقاف de silahlı, hasta, yaşlı, çok v.b. anlamlar ihtiva ettięinden⁴⁰⁰ tüm Müslümanlar bu sefere katılmayı imanın bir gereği olarak addetmişlerdir. Fakat aynı surede geçen ‘*zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur.*’⁴⁰¹ ayeti yukarıdaki hafif ve ağır kavramlarına bir açıklık ve sınırlama getirmiştir. Allah’a ve ahiret gününe iman edenler, bu seferden beri olma adına izin istemezken⁴⁰² Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyenler ise türlü bahanelerle bu sefere katılmamanın⁴⁰³ gerekçelerini ileri sürüyorlardı. Vekil olarak geride bırakılan Hz. Ali, savaşmak için Resulullah’ın peşine düşerken Ced bin Kays gibileri ise Rum kadın/kızları bahanesiyle savaştan geri durmaya çalışıyorlardı.

Hiçbir zr olmayan bir grup münafık ‘*şu sıcakta savaşa çıkmayın*’ diye Hz. Peygamber’den izin istedi.⁴⁰⁴ 82 kişi olarak kayda geen⁴⁰⁵ bu münafık taifesine izin veren Hz. Peygamber(s), ‘*Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?*’⁴⁰⁶ ilahi hitabına

³⁹⁷ Tevbe, 9/56-57

³⁹⁸ ez-Zeccac, Cilt 2, s. 453.

³⁹⁹ Tevbe, 9/41

⁴⁰⁰ el-Beğavi, Cilt 4, s. 53.

⁴⁰¹ Tevbe, 9/91.

⁴⁰² Tevbe, 9/44.

⁴⁰³ Tevbe, 9/45.

⁴⁰⁴ İbn Hişam, Cilt 4, s. 160, Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 142-143.

⁴⁰⁵ İbn Hişam, Cilt 4, s. 177.

⁴⁰⁶ Tevbe, 9/43.

muhatap oldu. Bu ayet ile peygamberlerin günah işleyebileceği hususunda anlam çıkarıcılar olmakla beraber Razi gibi bazı müfessirler, bu ifadenin Arap dilindeki bazı kullanımlarından hareketle yüceltme ve değer verme anlamı taşıdığını belirtmişlerdir.⁴⁰⁷ Zira ayet, *itab*/ayıplamadan önce af/bağışlanma ile başlamakta, bu da ilahi iltifatı iltizam etmektedir.

3. 4. Savaşa Katılmadıkları İçin Ağlayanlar (*El-Bekkaun*)

Tebük sefer hazırlığında hakkı ile Allah ve resulüne iman gereği olarak herkes bir hazırlık telaşı içinde iken bineği, savaş teçhizatı, yol erzakı, infak edebileceği bir eşya bulamayan, malvarlığı v.s gibi hiçbir şeye sahip olmayan Müslümanlar vardı. Fakir olan bu Müslümanlar, kendilerini savaşa katabilecek bir teçhizat temini için Hz. Peygamber(s)'e geldiler: “*Ey Allah'ın elçisi! Sefere katılmamız için bize binit ver.*” demişler. Allah'ın Rasûlü onlara: “*Sizi üzerine bindirecek bir şey bulamıyorum.*” buyurmuş. Binitleri ve yolda harcayacak nafakaları olmadığı için cihaddan geri kalmak kendilerine ağır geldiği için ağlayarak geri dönmüşlerdir. Onların sadakat ve ihlâsları sebebiyle cihada katılmamalarında mazur olduklarını bildirmek üzere Allah, bu âyet-i kerimeleri indirmiştir:⁴⁰⁸

“Allah ve Resulü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşa) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: ‘Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum’ deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur).”⁴⁰⁹

Bakara suresinde geçen ‘*Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.*⁴¹⁰’ ayeti de bu olaya bir açıklıkla beraber te’kid anlamı kazandırmaktadır. Zira Allah’ın bir insana gücünün üzerinde sorumlu tutması ilahi fitrata aykırıdır. Hasta, bedeni yönden yetersiz(sakat) ve maddi gücü olmayan kişi veya kişilerin böyle bir sorumluluğa tabi tutulmaları da İnsani yönden uygun olmaz.

⁴⁰⁷ Er-Razi, Cilt 16, s. 82.

⁴⁰⁸ İbn Hişam, Cilt 4, s. 161; Vakıdi, Cilt 3, s. 993-994; el-Beydavi, Kadı Muhammed Ahmed Kenan, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, b. y, İstanbul, Dersaadet Kitabevi, t. y, Cilt 1, s. 417; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Cilt 7, s. 713-715.

⁴⁰⁹ Tevbe, 9/91-92.

⁴¹⁰ Bakara, 2/286.

İslam tarihi ilk kaynaklarda, haklarında ayet inen bu ağlayanlar (el-Bekkâûn) grubundaki sahabenin isimleri hususunda farklı rivayetler vardır. Bunların içerisinde ağır basan/tercih olan görüş ilk *siyer-meğazi* kitabı olarak kabul edilen İbn İshak ve İbn Hişam kanalıyla gelmiş, Vakıdi, Taberi ve İbn Sa'd'ın kitaplarında zikretmiş olduğu yedi kişilik aşağıdaki sahabe isimleridir:⁴¹¹

1. Salim bin Umeyr
2. Ulbe bin Zeyd
3. Ebu Leyla Abdurrahman bin Ka'b
4. Amr bin Humam
5. Abdullah bin Muğaffel
6. Heremi bin Abdullah
7. İbrahim bin Sariyetu'l-Ezari

İbn Abbas, Aiz bin Amr ve diğer özür sahipleri⁴¹², Mücahid, Müzeyne kabilesinden Mukarrin'in oğulları -ki yedi kardeş olup yedisi de sahabedendir- Ma'kıl, Akıl, Sinan, Süveyd ve Nu'mân,⁴¹³ Hasen'den Ebu Musa ve arkadaşları⁴¹⁴ olduğu hususunda farklı rivayetler vardır. Ortak isimler olduğu gibi tamamıyla farklı olan isimlerde mevcuttur.

İsimleri zikredilen bu sahabeler, kim olursa olsun nihayette bu rivayetlerin ortak noktası, bu âyet-i kerimenin nüzulüne sebep olanların Tebuk gazvesine iştirak etmek isteyip de maddî imkânsızlık nedeniyle gelip Hz. Peygamber(s)'den sefere katılmalarını sağlayacak vasıta talep eden ve kendilerine bu imkân sağlanamayınca da Hz. Peygamber'le birlikte sefere katılamamanın üzüntüsüyle ağlayarak geri dönen yoksul Müslümanlar olmalarıdır. Bunlar, nifak sınıfına koyamayacağımız, asla kalplerinde şüphe olmayan, dinlerinde samimi olan mümin insanlardır.

Bunun üzerine bu yedi mücahidden ikisine İbn Yamin, ikisine Abbas bin Abdulmuttalib, üçüne de Osman bin Affan binit sağlamıştır⁴¹⁵

3. 5. Sonradan Orduya Yetişenler

Hz. Peygamber(s), ashabına Tebuk Gazvesine hazırlanmalarını emrettiği

⁴¹¹ İbn Sa'd, Cilt 2, s. 151; İbn Hişam, Cilt 4, s. 518; İbn Kesir, *el-Bidaye*, Cilt 7, s. 151.

⁴¹² Taberî, *Tefsir*, c. 10, s. 145.

⁴¹³ Taberî, *Tefsir*, Cilt 10, s. 146; el-Vahidi, s. 179; Kurtubi, Cilt 8, s. 145

⁴¹⁴ Kurtubî, Cilt 10, s. 335.

⁴¹⁵ İbn İshak, Cilt 4, s. 161-162; Vakıdî, Cilt 3, s. 994; Taberî, *Tarih*, Cilt 3, s. 143.

zaman mevsim oldukça sıcaktı. Tâif seferinden yeni dönüldüğü için bazı sahabeler yol yorgunluğunu henüz atamamışlar, münafıkların Müslümanları bu seferden vazgeçirme yolundaki gayretlerinden etkilenmişlerdi. Sefere katılmayan sahabelerden biri de Ebû Hayseme idi. Hayseme Malik b. Kays b. Hayseme el-Ensârîdir. Künyesiyle meşhur olduğu İçin adını tespit etmekte güçlük çekilmekte, çeşitli kaynaklarda Abdullah b. Hayseme, Sa'd b. Hayseme ve Malik bin Teyyihan diye de geçmektedir. Medineli olup Hazreç kabilesine mensuptur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bedir Gazvesi'nde bulunduğu kesin olmamakla beraber Uhud'dan itibaren bütün gazvelere katıldığı bilinmektedir.⁴¹⁶

Zü's-Seyfeyn lakabıyla da tanınır. Babasının sahabe olduğu söylenmekteyse de onun İslâmiyet'ten önce öldüğü belirtilmektedir. Annesi Cüşemoğulları'ndan Leylâ binti Atîk'tir. Cahiliye döneminde putlara ibadet etmediği, Hanîf inancına sahip olduğu nakledilen Malik, Hz. Peygamber(s)'le ilk defa Akabe mevkiinde karşılaşmış müslüman olan ve Medine'ye dönerek İslâm'ı yaymaya çalışan Ensar'a mensup birkaç kişiden biridir. Kardeşi Ubeyd ile birlikte Birinci ve İkinci Akabe biatlerinde bulunmuştur.⁴¹⁷ Akabe'de Hz. Peygamber(s) ile buluşup Müslüman olduğunda henüz 14-15 yaşında ancak vardı.⁴¹⁸

Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar Tebuk seferine hazırlanırken Ebu Hayseme ihmalkâr davranmış olmalı ki ordunun gerisinde kalmış ve ordunun yola çıkmasından birkaç gün sonra evine varırken şöyle bir tablo ile karşılaşır. Bakar ki, iki hanımı kendisine gölgelik yapmışlar. Her biri gölgeliğin etrafını sulayıp serinletmeye ve Ebu Hayseme'ye suyu soğutup yemek hazırlamaktalar. Hanımlarına ve kendisi için ne yaptıklarına baktı ve dedi ki: “*Hz. Peygamber (toz-toprak)*

⁴¹⁶ Vakıdî, Cilt 2, s. 1075; İbn Hişâm, Cilt 1, s. 655-656; Cilt 2, 520-521; Zemahşerî, Cilt 2, s. 217; İbnü'l-Cevzî, Zâdul-Mesîr, Cilt 3, s. 476; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, Cilt 5, s. 46; Cilt 6, s. 93-94; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Cilt 5, s. 7-8; İbn Hacer, *el-İsabe*, IV, 54; *Fethu'l-Bari*, Cilt 8, s. 94-95; Asri Çubukçu, “Ebu Hayseme el-Ensari”, b. y, DİA, Ankara, TDV Yayınları, 1994, Cilt 10, s. 151.

⁴¹⁷ Müslim, Eşribe, 140; Tirmizî, Zühd, 39; Vakıdî, c. 1, 158; Cilt 2, 691,707, 718, 720, İbn Sa'd, Cilt 3, s. 447-449; İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer, *Târîhu'l-Medînetü'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltut), y.y, t.y, Cilt 1, s. 194-195; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe* Cilt 5, s. 14-16; Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-Esmai ve'l-Lugat*, b. y, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t. y, Cilt 1/2, s. 79-80; İbn Hacer, *el-İsabe*, Cilt 3, s. 341; Cilt 4, s. 212-213.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, Cilt 1, s. 219; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Garbi'l-İslami, H. 1424, Cilt 2, s. 197

rüzgârında ve güneşte; Ebu Hayseme ise serin gölge, hazırlanmış yemek ve güzel hanımlarının arasında. Bu adalet/insaf değil. Vallahi Hz. Peygambere ulaşana kadar hiçbirinizin gölgesine girmeyeceğim.” Ona azık hazırladılar. Hz. Peygamber(s)’e ulaşmak için çıktı, ta ki Tebük’te ona ulaştı. Orduya yaklaştığı zaman insanlar dedi ki *‘bir atlı geliyor’* Hz. Peygamber(s): *“Ebu Hayseme ola.”* İnsanlar: *“Evet, Vallahi bu Ebu Hayseme’dir.”* Hz. Peygamber(s)’e varıp devesini çöktürdü ve başından geçen hadiseyi anlattı. Hz. Peygamber ona hayır duasında bulundu.⁴¹⁹

İlk kaynaklarda geçen rivayetlerden anladığımız kadarıyla Ebu Hayseme İslam’ın Medine’ye girmesi ve yayılması hususunda ilklerden olup İslam’ın yayılması için etkin rol oynamıştır. İslam dininin ilk tebliğcisi Hz. Peygamber(s)’in olmadığı, manevi ve psikolojik destek hususunda kıt olan Medine’de, bir avuç insan olarak Medine halkına putları bıraktırıp Allah’a iman gibi bir tebliğ vazifesini ihya etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber(s)’in hemen hemen tüm gazve ve seriyelerine katılmış, önemli vazifelerde bulunmuştur. Taif seferinin hemen akabinde Tebük seferberliğinin verilmesi, yaz sıcağı, münafıkların fitne-fesadı, bozgunculuğu ve ürünlerin hasat zamanı olması nefesine ağır gelmiş olmalı ki emrin verilmesiyle hemen hazırlanıp orduyla yola çıkamamış, tereddüde girerek bir müddet evde kalmıştır. İman noktasında asla münafık olmadığından, ilerleyen zamanda Resulullah(s)’a katılamamanın rahatsızlığını hissederek tek başına yola koyulmuştur. Geçte olsa orduya yetişip katılmasının Hz. Peygamber(s) tarafından *‘helakten kurtuluş’* olarak ifade edilmesi,⁴²⁰ insanların Tebük Gazvesine katılıp katılmama noktasındaki durumun vahametini ortaya koymaktadır.

İlk kaynaklarda Tebük seferi için orduya sonradan yetişenler arasında Umeyr bin Vehb el-Cumahi’nin de ismi geçer. Ebu Hayseme’ye rastlayıp ondan bahisle Ebu Hayseme olayında ismi geçmektedir. Geri kalma sebebi ise net bir şekilde kaynaklarda geçmemekle beraber Ebu Hayseme ile olan diyalogu bize bazı ipuçları vermektedir. Zira Ebu Hayseme ile karşılaşmış beraber yolculukları sonunda Hz. Peygamber(s)’e yaklaştıkları vakit Ebu Hayseme, Umeyr bin Vehb’e hitaben *“Ey Umeyr! Ben günahkârım, sen ise günahsızsın. Benden geri kalmanda sana bir*

⁴¹⁹ Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 104-105 İbn Hibban, 203-204, İbn Kesir, el-Bidaye ve’n-Nihaye, Cilt 5, s. 57-158; İbn Hişam, Cilt 2, s. 250-251.

⁴²⁰ Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 144; Vakıdi, Cilt 3, s. 998-999; İbn Hişam, Cilt 4, s. 164.

*sakinca yok. Ben, Resulullah'a senden önce varacağım*⁴²¹ ifadesini kullanmıştır.

Ebu Hayseme'nin ihmalkârlık neticesinde bu günahını itiraf edip söylemesi, bir şekilde bize Umeyr'in bu seferi ağırdan alması veya iman zaafılığından ziyade belki de bu sefere çıkacak bir maddiyata sahip olmadığı kanaatini oluşturmaktadır. Zaten fırsatını bulur bulmazda hemen Ebu Hayseme gibi yalnız başına yola çıkmıştır.

Umeyr bin Vehb'in Müslüman olmasına vesile olan durum da maddiyat yönünden zayıf ve borçlu olmasıdır. Kâbe yanında Safvan bin Umeyye ile otururken müşriklerin Bedir yenilgisinden sonra hayatın tadının kalmadığı üzerine aralarında bir konuşma geçer ve Umeyr, eğer borçları ve çocuklarının geçim derdi olmazsa gidip Muhammed(s)'i öldüreceğini söyler. Zengin olan Safvan, Umeyr'in borçlarını ve ailesinin geçimini üzerine alması karşılığında Umeyr, kılıcını zehirleyip kuşanarak Medine'ye yolculuğa çıkar. Hz. Peygamber(s)'in huzurundayken Bedir'den esir oğlunu kurtarmak için geldiğini söyleyen Umeyr'in gerçek niyetini Hz. Peygamber(s) vahiy aracılığıyla bildirince Müslüman olan Umeyr, İslam'a girdikten sonra hayatı hizmetle geçmiştir.⁴²²

İslam'dan önce borçlu ve maddi durumu zayıf olan Umeyr, muhtemelen Tebuk seferine katılacak binek ve azığı olmadığından gecikmiştir. Gecikmiş de olsa fırsatını bulur bulmaz yalnız çıkıp yolda Ebu Hayseme ile karşılaşmıştır. Ebu Hayseme'nin sefere katılma noktasındaki hata/günahını itiraf etmesine karşılık onun hakkında böyle bir rivayetin varit olmaması sefere katılamamasının gerçek mana da bir haklı nedeninin olduğuna işaretir.

3. 6. Savaştan Geride Kalanlar (*el-Muhallefun*)

Hz. Peygamber(s) ashabıyla birlikte orduyu oluşturup Medine dışına çıktığı vakit şehirde dört sınıf insanın kaldığına şahit olmalıyız. Bunların tek tek ele alınması konuyu anlama noktasında bize fayda sağlayacağından delillerle bu sınıfları açıklamaya gayret göstereceğiz.

3. 6. 1. Münafıkların Savaş Sonunda Durumu

Bu gruba girenler, *“Allah'ın Resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; ‘bu sıcakta sefere çıkmayın’ dediler. De ki: ‘Cehennem*

⁴²¹ İbni İshak, Cilt 4, s. 164; Vakıdi, Cilt 3, s. 998; Taberi, *Tarih*, Cilt 3, s. 144.

⁴²² Taberi, *Tarih*, Cilt 2, s. 293-294; İbn Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, Cilt 2, s. 64-65; Vakıdi, s. 96-97; Belazuri, Cilt 1, s. 305.

ateşi daha sıcaktır!’ Keşke anlasalardı! Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!’⁴²³ ayetlerinde belirtildiği gibi gerçek manada Allah ve Resul’üne iman etmeyen, sadece görünüşte İslam dairesinde olduklarını gösteren münafık grubudur. Bunlar, gazveden önce Hz. Peygamber(s)’den izinle geride kalan kalplerindeki nifaktan dolayı sefere katılmayanlardır.⁴²⁴ Birçok nedenle beraber Hz. Peygamber(s)’in bu seferden dönemeyeceğini zannedip de orduya katılmayanlardır. Onların sefere katılmamaları “Allah’a inanın, Resulü ile beraber cihad edin diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve: ‘Bizi bırak (evlerinde) oturanlarla beraber olalım’ dediler. Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar.”⁴²⁵ ayetlerinde dile getirildikleri gibi münafıklıkları sebebiyle basiret ve kavrayışları bağlanmış ve bu sebeple gazilerle beraber olmak yerine kadınlar, çocuklar ve acizlerle birlikte kalmayı tercih eden bu insanlar, hakkın gerçekleşmesi ve kötülüğün ortadan kaldırılması uğruna savaşmanın önemini anlamazlar.

Hâlbuki Hz. Peygamber(s) ve Müslümanlar, *“Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir”⁴²⁶ ayeti doğrultusunda üzerlerine düşen vazifeyi yapmış ve imanlarının gerektirdiği davranışı sergilemişlerdir.*

Bu münafıklar, Hz. Peygamber(s)’in sağ-salim gelmesi ve Müslümanların bir zayıf vermemesiyle beraber Hz. Peygamber(s)’in huzuruna çıkıp yalan söyleyerek özür dilediler. Buna işaretten Allah şöyle buyurur:

“(0 münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildir, fakat onlar (kılıçlarınızdan) korkan bir toplumdur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (sokulabilecek) bir delik bulsalar, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.”⁴²⁷

“(Seferden) onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki: ‘(Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir, Resulü de. Sonra

⁴²³ Tevbe, 9/81-82.

⁴²⁴ Ebu’s-Suud, s. 583-584.

⁴²⁵ Tevbe, 9/87.

⁴²⁶ Tevbe, 9/88.

⁴²⁷ Tevbe, 9/56-57.

görüleni ve görülmeeyeni bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduklarınızı size haber verecektir.’ Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına and içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir.”⁴²⁸

Bu ayetlerle beraber münafıklar, İslâm çizgisinin dışına çıkarılarak kendilerine “*murdar*” sıfatı verilip müslümanlardan sayılmadılar. Ayrıca İslâm için yapılacak her türlü cihattan da menedildiler.

3. 6. 2. Mazeretliler (*el-Mu'tezirun*)

Bunlar, Rum gibi uzak bir memlekete kendilerini ulaştırarak binek ve erzaka sahip olamayan kimseler olup istedikleri hâlde sefere katılmayanlardır ki, bunlar için Hz. Peygamber(s), Enes b. Mâlik'den rivayetle Tebük seferi sırasında: “*Medine’de öyle gruplar var ki, gittiğimiz hiçbir yer ve geçtiğimiz hiçbir vadi yoktur ki, onlar da bizimle birlikte bulunmuş olmasın!* . Ashab: “*Ya Resulullah, onlar nasıl bizimle birlikte olur?*” diye sorunca da Hz. Peygamber(s): “*Onları meşru özürleri geri bırakmıştır.*”⁴²⁹ Fakat bu Müslümanların niyetleri halisane olduğu ve bunu bildiği için Hz. Peygamber(s) ashabına bu ifadeleri dile getirmiştir. Nitekim bir başka hadisinde Hz. Peygamber(s): “*Ameller niyetlere göredir!*”⁴³⁰ buyurarak insanın kalbindeki asıl maksadının önemine vurgu yapmıştır.

3. 6. 3. Erken Pişman Olan Mazeretsizler

Bunlar, münafıklardan olmadıkları halde hiçbir mazeretleri de yokken Hz. Peygamber(s)’in cihat emrine katılmayanlardır. Fakat bunlar daha Hz. Peygamber(s), Tebük’ten dönmeden önce halis imanın da vermiş olduğu bir etkiyle ciddi manada pişmanlık içerisine giren sahabedir. Bu sahabelerin sayıları ve isimleri hususunda farklı rivayetler olmakla beraber bütün rivayetlerde “*Ebu Lübabe ve arkadaşları*” olarak zikredilmektedir.⁴³¹

Ebu Lübâbe ve arkadaşları “*Biz burada kadınlarla beraber gölgede huzur ve rahat içindeyiz; Allah'ın Rasûlü’de müminlerle birlikte cihadda. Allah’a yemin olsun ki biz, kendimizi mescidin direklerine bağlayacağız ve bizi mazur görerek Allah'ın*

⁴²⁸ Tevbe, 9/94-95

⁴²⁹ Buhârî, *Meğâzî*, 81; Müslim, *İmâre*, 159, Müslim, *Zekât*, 133; Tirmizî, *Menâkıb*, 65.

⁴³⁰ Buhârî, *Bed’ü'l-Vahy*, 1.

⁴³¹ İbn Kesir, *Tefsir*, Cilt 2, s. 165; Razi, Cilt 16, s. 179; Kurtubi, Cilt 10, s. 353.

Rasûlü bizi çözmedikçe de kendimizi bu direklerden çözmeyeceğiz.” iman ve vicdani itirafında bulunarak kendilerini mescidin direklerine bağlarken bu gruptan üçü kendilerini direklere bağlamadılar.⁴³²

İbn Abbas, bunların on kişi olduğunu söylemiştir.⁴³³ İbn Abbas’tan gelen başka bir rivayette Ebu Lübâbe'nin ismi verilmezken kendilerini direğe bağlayanların sayısı 7, kendilerini direğe bağlamayan üç kişi ile birlikte bu âyet-i kerimenin nüzulüne sebep olanların toplam sayısı da on kişi olarak verilmektedir.⁴³⁴ Katâde'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bu âyet, yedi kişi hakkında indi. Onlardan dördü kendilerini direklere bağladı. Bunlar Ebu Lübâbe, Mirdâs, Evs İbni Hızâm ve Salebe İbni Vedîah'dır.⁴³⁵ Cabir'den gelen rivayette demiştir ki: *“Tebük seferinde Rasûlullah ile birlikte çıkmaktan geri kalanlardan altı kişi; Ebu Lübâbe, Evs İbni Hızâm, Salebe İbni Vedîah, Ka'b İbni Mâlik, Mirâra İbni Rebi' ve Hilâl İbni Ümeyye idi. Ebu Lübâbe, Evs ve Salebe gelip kendilerini direğe bağladılar.”*⁴³⁶ Suyuti, bu rivayetin isnadı kuvvetli olduğunu söyler.⁴³⁷

Rasûlullâh(s), seferden dönüp de onların durumlarını öğrenince: *“Vallahi, ben de haklarında emir alıncaya kadar onları çözmem ve özürlerini kabul etmem. Çünkü onlar gerimde kaldılar ve müminlerle beraber kâfirlere karşı cihadı terk ettiler”* buyurdu.⁴³⁸ Bunun üzerine yukarıdaki ayetle bağlantılı aşağıdaki âyet-i kerîme nâzil oldu:

*“Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir”*⁴³⁹

Bu âyetin nüzulünden sonra Rasûlullâh(s), pişmanlıklarından kendilerini direklere bağlayan bu sahabeyi çözdü. Ebu Lübâbe ve iki arkadaşı gidip mallarını Hz. Peygamber(s)'e getirdiler ve: *“Ey Allah'ın elçisi, bu mallar bizi seninle birlikte gazveye çıkmaktan geri bıraktı. Bizim için bu mallardan sadaka olarak dağıt, bizim*

⁴³² Taberî, *Tefsir*, Cilt 10, s. 10-11; Çetiner, Cilt 1, s. 478.

⁴³³ El-Vahidi, s. 213.

⁴³⁴ Taberî, *Tefsir*, Cilt 11, s. 10; Çetiner, Cilt 1, s. 478.

⁴³⁵ Es-Suyuti, *Lubabu'n-Nukul*, Cilt 1, s. 369.

⁴³⁶ Es-Suyuti, a.g.e., Cilt 1, s. 369.

⁴³⁷ Es-Suyuti, a.g.e., Cilt 1, s. 369.

⁴³⁸ Endulusi, *Atiye*, Cilt 3, s. 77.

⁴³⁹ *Tevbe*, 9/102.

mağfiret olunmamız ve bu günahıtan temizlenmemiz için dua et.” dediler. Hz. Peygamber(s): “Emrolunmadıkça onlardan bir şey alıp da sadaka olarak dağıtmam.” buyurdular. Bunun üzerine Allah Tealâ:

“Onların mallarından sadaka al ki bununla onları temizleyip arıtmış olasın. Ve onlara dua et; hiç şüphesiz senin duan onlar için bir sükûnet ve bir rahmettir”⁴⁴⁰ âyet-i kerimesini indirdi ve Allah'ın Rasûlü ondan sonra onların mallarından alıp sadaka olarak dağıttı.⁴⁴¹

3.6.4. Geç Pişman Olan Mazeretsizler

Bu sahabeler de herhangi bir mazeretleri bulunmadan ve münafıklardan da olmamalarına rağmen savaşa katılmayan, fakat pişmanlıkta erken davranıp kendilerini direklerle bağlayan ashabin dışında kalan üç sahâbîdir. Şair Ka'b bin Mâlik, Mürâre bin Rebî ve Hilâl bin Ümeyye adlarındaki bu üç sahabi, münafıklar gibi iman ve teslimiyet noktasında bir nifak/ikiyüzlülükleri olmadığından yalan söylemediler. Onlar, Allah Rasûl'üne mazeretsiz olarak savaşa iştirak etmediklerini itiraf ettiler. Yaptıklarına son derece üzüldüklerinden dolayı da tarifsiz bir pişmanlık içinde af dilediler. Allah emirlerine uyma noktasında dikkatli olan Hz. Peygamber bu üç sahabiye bağışlamadı. Hatta onların selâmlarını dahi almadı. Ashâbı da aynı şekilde davrandı.⁴⁴²

Bu üç sahabi, bütün gazvelere katılmışlardı. İçlerinden Ka'b hariç, diğer ikisi Mürare bin Rebi ve Hilal bin Ümeyye, Bedir savaşına bile katılmışlardı.⁴⁴³ Tebük olayı ile dünyaları kararış, yeryüzü onlara yabancılaşmıştı. Hata yapmışlardı ama ihlâs, doğruluk, sadakat, samimiyet, teslimiyet, nedamet ve tevbeden uzaklaşmamışlardı. Bu yüzden ilahi affa nail olmak için onlar da gece-gündüz ağladılar. Üç sahabenin başından geçen Tebük olayını Ka'b bin Malik'in dilinden uzun bir hadiste rivayet edilir. Çok uzun olduğundan hadisin lafzının tamamını almaktansa uygun ve ilgili yerleri alıntı olarak alıp gerekli açıklamayı yapmayı uygun gördük. Hadisin tam metnine ulaşmak isteyenlere ise dipnotta kaynaklarını arz ettik.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Tevbe, 9/103.

⁴⁴¹ Taberî, *Tefsir*, Cilt 11, s. 11; El-Vahidi, s. 179-180; Çetiner, 1/479.

⁴⁴² Vatandaş, Cilt 2, s. 514.

⁴⁴³ Vatandaş, Cilt 2, s. 510.

⁴⁴⁴ Buhari, *Vesâya* 16, *Cihad* 103, *Menakıb* 23, *Menakıbu'l-Ensâr* 43, *Meğazi* 3, 78, *Tefsir*, Berâe, 17, 18, 19, *İsti'zân* 21, *Eymân* 24, *Ahkâm* 53; Müslim bin Haccac, Ebu Hüseyin *el-Cami's-Sahih*, 1. Baskı,

3.6.5. Ka'b bin Malik Hadisinin Tahlili

Tevbe suresinde, Tebük gazvesine işaret eden ayetlerin içeriğine baktığımız zaman özellikle bazı Müslümanların dünyaya meyledip gazveye katılma noktasındaki ağır davranmalarının Kab b. Malik hadisinde hayat bulduğuna şahit olmaktayız. Zira, ayetlerin nüzul sebebi, geride kalan (*el-Muhallefun*) Müslümanların sonradan orduya yetişme çabaları ile Medine dışına çıkamayanların hareketlerine ışık tutmaktadır. Suredeki 38, 102, 106 ve 118. ayetler anlattığımız bu olaya işaret eder.

Allah tarafından '*Sâatü'l-Usra/Güçlük Zamanı*' olarak ayette belirtilen, Tebük Gazvesinde bulunamamış bir sahabinin bu seferle ilgili olarak hayat hikâyesini arz ettiği bu hadis, Tebük seferinin Medine'de insanların üzerinde psikolojik ve sosyolojik olarak nasıl etki bıraktığını ortaya koyan tespitler vardır. Hadisin genel bir kritik ve değerlendirmesini yapmak, Tebük Gazvesi sürecini yaşayan Medine toplumunun girdiği sınıflanma/kategorileşmesini anlamak babından fayda sağlar. Medine toplumunun sosyolojik ve psikolojik hali, seferin zorluğu, bu sefer karşısında müminler ile münafıkların durumu, sefere katılma ile katılmama arasındaki fark ve önemi, doğru olma ile yalancı olma arasındaki farkı ve bunun neticesi gibi önemli mevzuların açıklık kazandığını görmekle beraber bunu tafsilatlı olarak arz etmekte fayda vardır:

"Ben Akabe gecesinde İslâm'la müşerref olup ilk antlaşmayı yaptığımız esnada Resûlullah'la beraberdim. Ben Akabe'de hazır bulunmayı Bedir'de hazır bulunmaya değişmem"

Hadiste geçen Ka'b bin Malik'in akabe biatlerine katılmayı Bedir savaşına katılmaya tercih etmiş olması Tebük'e katılmamasındaki en büyük sebebin seferi önemsemediğinden ziyade dikkate almamasından ve ihmalkâr/ağır davranmasından kaynaklandığını göstermektedir. Onun '*askerlerin kayıt defterleri almıyordu*' ifadesi göstermektedir ki ilk defa gördüğü bu muazzam ordu karşısında katılma noktasında ilgi göstermemiştir. '*meyve ve gölgeye düşkün biriydim*' sözü savaşa ciddi manada hazırlanma noktasında ilgi ve dikkatini düşürmüştür.

"Resûlullah Medine'den ayrıldıktan sonra halkın arasına çıkınca gördüğüm

Beyrut, Daru'l-Fikr, 2003, Tevbe 53, (2769); et-Tirmizi, Muhammed bin Isa, *Sünen-i Tirmizi*, 1. Baskı, Riyad, Mektebetu'l-Maarif, H. 1417, *Tefsir, Berâe*, 3101; Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistâni, *Sünen*, 1. Baskı, Beyrut, Daru İbn Hazm, 1997, *Talak* 11, 2202, *Cihad* 173, 2773, *Nüzur* 29/3317; Nesai, *Talak* 18/6-152, *Nüzur* 37/7- 22.

bir husus beni üzmeye başladı: Çarşı-pazarda benim gibi kalanlar meyanda gördüklerim ya münafıklık damgasını yemiş olanlardı veya zayıflıkları sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın mazur addettiği kimselerdi.”

Ka'b bin Malik'in ordunun ayrılmasıyla beraber çarşı-pazarda gördüğü geride kalanların özürsüzlük ve münafıklardan gayrı kimsenin olmaması onu üzmüş, daha o andan itibaren vicdani rahatsızlık onun pişmanlığının erken başlamasına vesile olmuştur.

Resûlullah'ın gelmesi yaklaştı dendiği zaman benden yanlış düşünceler zail oldu. İyice anladım ki, hiçbir yalan asla beni kurtaramaz. Doğruyu söylemeye karar verdim. Derken Resûlullah bir sabah Medine'ye geldiler.”

Hz. Peygamber(s)'e yalan söyleme hususunda 'yanlış düşüncelerim zail oldu' ifadesi, iman samimiyeti ve kuvvetini ortaya koymanın yanında münafık sınıftan olmadığını en büyük işarettir.

“Evet, ey Allah'ın Resulü! Ben senin değil de dünya ehlinde bir başkasının yanında oturmuş olsaydım, inandırıcı bir özür söyleyip, mutlaka öfkesini gidererek yanından ayrılırdım. Çünkü Allah bana yeterli bir ifade gücü vermiş bulunmaktadır. Ancak, Allah'a kasem olsun kesinlikle inanıyorum ki, bugün sizi, benden razı kılacak bir yalan söylesem çok geçmeden Allah sizi bana öfkeli edecektir. Size doğruyu söylesem bana kızacaksınız. Ama ben de o hususta Allah'tan af dilerim. Gerçeği söylüyorum, kasem olsun hiç bir özürüm yoktu. Vallahi başka hiç bir vakit, sizden geri kaldığım zamanki kadar güçlü ve zengin değildim.” Hz. Peygamber(s) karşısındaki rahat diyalogu, kem küm etmemesi savaştan geri kalmasındaki nifaksız doğruluğu ve samimiyeti ortaya koymaktadır.

“Malik şunları anlattı: “Sonra: Benim vaziyetime düşen başka biri var mı? diye sordum. “Evet, iki kişi daha tıpkı senin gibi itirafta bulundular. Onlara da sana söylenen söylendi” dediler. ‘Mürâre İbnu'r-Rebî el-Amiri ile Hilâl İbnu Ümeyye el-Vâkıfî dediler. Bana çok sahih iki kişi zikretmiş oldular. Bunlar Bedir gazvesinde bulunmuş, numune-i imtisal kişilerdi. Bunların ismini duyunca, geri gidip özür beyan etme fikrinden vazgeçtim. “Derken Resûlullah, Müslümanlara gazveye katılmayanlardan sadece üçümüzle konuşmayı yasakladı.”

İnsanların Ka'b bin Malik'e Hz. Peygamber(s)'den özür/istiğfar talebine karşılık kendisi gibi iki arkadaşın durumundan haberdar olması, onu özür ve

istiğfardan vazgeçirmiştir. Zira Mürâre İbnu'r-Rebî el-Amiri ile Hilâl İbnu Ümeyye el-Vâkıfî (r.a), her ikisi de ihlâslı ve Bedir savaşına katılmışlardı. “*Bir müminin, din kardeşini üç günden fazla terkedip küs durması helâl değildir*”⁴⁴⁵ düstur ve ahlak kaidesine sahip İslam’da bu cezanın verilmesi manevi yönden ağır olup imanın sosyal yaşama yansımaları olan bu uygulama, olayın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca insanların bu üç sahabe ile konuşmalarının yasaklanması, bu gibi durumlarda toplumun nasıl bir tavır alacaklarının sosyolojik tepkisini göstermektedir.

“*Öyle ki yeryüzü bana yabancılaştı. Dünya, önceden bilip tanıdığım dünya olmaktan çıktı.* Bu ifade, sahabenin iç dünyasını bize arz etmekte olup onun psikolojik olarak nasıl bir ruh haline sahip olduğunu bize tasvir etmektedir.

Nihayet bu (boğucu) elli günden kırkı geçmiş, (hakkımızda) vahiy de gecikmişti. Aniden Resûlullah'ın elçisi geldi. Bana: 'Resûlullah, hanımını terk etmeni emrediyor' dedi. Ben: 'Boşayacak mıyım, yoksa başka şekilde bir terk mi?' diye sordum. 'Hayır, boşamayacaksın, ondan ayrıl, sakın yaklaşma!' dedi.

Üç sahabenin hanımına yaklaşmama emrinin verilmesi, onların nasıl bir tehlike ve uçurumun kenarında olduğunu ortaya koymaktadır. Zira İslam hukuk kurallarına göre Müslüman bir kadın kâfir olan biriyle evlenemeyeceği gibi, evli iken kocasının küfre girmesi durumunda da o kocasıyla beraber yaşayamaz. Akabe biatlerinde zorlukta-darlıkta iyi-kötü günde Allah ve Resulü’nün emirlerine itaat sözü vermiş insanların Allah ve Resulü tarafından böyle bir cezaya maruz kalması, bu üç sahabenin dinen sınır dışında veya en azından sınırın kenarında olduğunu işaretidir.

Gassan kralının davet teklifine itibar etmemesi, Tebuk Gazvesine katılmamasındaki en önemli sebebin ihmal ve ağır davranmasından kaynaklandığı, bunun neticesini iman bağlamında Allah ve Resulüne bıraktığını, kralın iltifatına hiç itibar etmediğini gösterir.

Sıkıntılı bir 50 günlük bekleyişten sonra gelen ilahi müjde: “*Ve geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıklıkça sıkıyordu. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, pek esirgeyendir.*”⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Ebu Davud, *Edeb*, s. 47.

⁴⁴⁶ Tevbe, 9/118.

Ayette geçen “geri bırakılan üç kişi” ibaresi, kimi müfessir tarafından savaştan geri bırakılan⁴⁴⁷ anlamı verilirken kimi müfessir tarafından ise tevbelerin kabul edilip edilmemesi yönünden geri bırakılan⁴⁴⁸ anlamı yüklenmiştir. Kimisi de her iki anlama ihtimal etmiştir.

Önemli bir husus da münafıklardır. *Saatü'l-Usre*'ye katılmamış *Ka'b* olayından anlaşılan odur ki bir müslüman, asla rahata ve zevk u safâya meyletmemeli, karşılaştığı her türlü zorlukla mücadele ederek Allah yolunda ilerlemekten geri kalmamalıdır

Bu üç sahabe bütün gazvelere katıldıkları hâlde, sadece bir gazveden geri kaldıkları için bu kadar ağır bir cezaya maruz kaldılar. Bu hâdise, mazeretsiz bir şekilde *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin* ve Allâh yolundaki tevhîd mücadelesinin dışında kalanlara büyük bir uyarıdır.

3. 6. 6. Savaşa Katılmayanlarla İlgili Genel Değerlendirme

Yaz mevsiminin en sıcak günlerinde ve ekonomik hareketliliğin yaşanacağı bir dönemde Allah tarafından verilmiş olan cihat emri ile Tebuk gazvesi imtihanından geçen Medine toplumu, bu olay karşısında çeşitli davranışlarda bulduklarına şahit olmaktayız. Müslümanların bu davranışları hem birey ve hem de grup halinde kendini göstermiştir.

Allah ve Resulüne bağlılıkta samimi ve ihlâslı olan Müslümanlar ileriye çıkma noktasında tereddütte bulunmamıştır. İmkânı olmayanlar, bu emre itaat edememenin manevi rahatsızlığıyla gözyaşlarına hâkim olamamışlardır.

İman konusunda şüphe içinde olmayan fakat ilk etapta ihmalkâr davranmış veya nefsanî duygulara kendini kaptırmış olanlar ise ya sonradan yalnız başına yola çıkıp orduya yetişmeye çalışmışlar ya da kaldıkları Medine şehrinde kendilerine ceza verip itirafta bulunmuşlardır. Bu, İslam toplumunun sahip olması gereken bireysel ve toplumsal ahlakın ve iman tezahürünün açık bir örneğidir.

Kalben inanmıyor olmalarına rağmen dil olarak iman eden münafıklar ise bu ahlaki ve dini tutarsızlıklarının tipik örneği olarak ruh halleri bozuk olduğundan buldukları toplumu da bozup ifsat etmekten başka yaptıkları bir şeyleri olmamıştır.

⁴⁴⁷ Zemahşeri, Cilt 3, s. 102-104.

⁴⁴⁸İbn Kayyim El-Cevzi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ebu Bekr, *ed-Davu'l-Munir*, b. y, Riyad, Müessesetu'n-Nur/Mektebetu Daru's-Selam, t. y, Cilt 3, s. 413, Kurtubi, Cilt 10, s. 412; Razi, Cilt 16, s. 223; Taberi, *Tefsir*, Cilt 12, s. 54.

Yaptıkları huzursuzlukları ya savaşa katılmamak için türlü bahaneler ileri sürüp izin istemişler ya da öne atılan Müslümanları kösteklemeye çalışmışlardır.

4. GAZVENİN ÖNEMİ VE SONUÇLARI

Tebük seferinde bir çatışma ve savaş cereyan etmedi. Hz. Peygamber(s), Bizans'ın asker topladıklarını ve imparatorun hazırlanan orduya bir yıllık erzakı verdiğini haber alınca hızlı ve süratli bir karar ile düşman savaş meydanına gelmeden kendisi ve ordusu hazır bulundu.

Bu savaş ile Doğu Roma İmparatoru, Araplar üzerindeki eski hâkimiyeti, irade ve nüfuzunu devam ettirmek istiyordu. Zira Mute savaşında ordunun zayıtı çoktu. Peygamber(s) ordusu fire vermeyecek şekilde geri çekilmişse de Bizanslılar Müslümanları takip etmeye cesaret edememişlerdi. İmparator ve tebaası olan Hristiyanlar yeni dine, İslamiyet'e hücum edip kökünden yıkmak istiyorlardı. Çünkü ortaya yeni çıkan bu din, en azından Şam'da Bizans devletinin egemenliğini tehdit ediyordu. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber(s), Medine'de beklemekten ziyade ordusunu toplamada erken davranıp Bizans/Roma'dan önce hareket ederek savaş meydanında hazır bulunmak üzere yola çıktı.

Yola çıktığını haber alan Herakliyus ve komutanları onu karşılama hususunda tereddüt ettiler. Çünkü Bizans ordusu Mute'de 200.000 kişiden teşekkül ettiği halde 3.000 kişilik İslam ordusu önünde ciddi manada zayıt vermişti. Öyle görülüyor ki Tebük vakasında imparator, Mute savaşında olduğu gibi Şam çevresindeki Araplardan yardım elde etmeyi başaramamıştı. İşte bu sebepten dolayı Bizans kuvvetleri zayıf kalmış ve Müslümanların karşısına çıkamamışlardı. Böylelikle Hz. Peygamber(s) ve ordusu herhangi bir savaşla karşılaşmadı. Tebük Gazvesiyle Bizans, Müslümanlardan ürkmüş ve müminlerin karşısına çıkacak cesareti gösterememişti.

Fakat Hz. Peygamber(s) tekerrür eden dini fitneyi önlemesi gerekiyordu. Bunun için Bizanslılar üzerine Usame ordusunun gönderilmesini ve bu ordu vasıtasıyla iman ehli olan kimselerin herhangi bir Müslüman'ı düşmana teslim etmeyeceğini veya hiçbir Müslüman'ı yardımsız bırakmayacağını kâfirlere bildirilmesini tavsiye etmişti. Tebük'te savaşla ilgili neticeler elde edilmediği, ancak yukarıda bahsi geçen neticeler elde edildiği bilinmekle beraber, bıraktıkları izler savaş sonucundan az değildi.

Tebük Gazvesinin bıraktığı etkileri şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Hz. Peygamber(s) Arap sahrasında Şam'a komşu bulunan Arap kabilelerinin durumlarını öğrenmişti. Bundan sonra kılıçlarıyla boyunlarına vuran Bizanslılara tabi olmasınlar diye bu Arap kabilelerinin kalplerine İslami izzet ruhunu aşılarmıştı. Romalıların kendilerinden kaçtığını onlara göstererek Müslümanlara tabii olarak güçlenmelerini istemişti. Bizans ordusunun zayıfladığını bildirmek istemişti.

2. İslam kelimesi Şam bölgesinde yayılmaya başladı. İslam'a tabii olanların sayısı arttı. İslam'a girenlere engel olan kimseler azaldı. Oradaki Araplar, geleceğin İslam'ın olacağını anladılar. Çünkü İslamiyet, Allah'ın diniydi. İçinde asla sapıklık ve eğrilik bulunmayan dosdoğru bir dindi. Bundan böyle Araplar, Bizans'a yardım etmeyecekti.

3. İslam, Hıristiyanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Müslüman olan kimse İslam dinine sarılmıştı. Müslüman olmayanlar ise Müslümanlarla barış sözleşmeleri imzalamışlardı. Şam ve çevresindeki bölgelere Müslüman seriyeleri gidecekti.

4. Hz peygamber ve Müslümanlar karşısındaki taraf gelmeyince iki ordu çarpışmadı ve savaş da olmadı. Fakat Eyle, Ezru gibi bazı Bizans kasabaları, kendiliklerinden İslâm devletinin hâkimiyetine girdiler. Böylece hükmen de olsa, bir galibiyet elde edildi.

5. Allah, Müslümanların her zaman müspet tesirlere muhatap olmaları ve menfi tesirlerden korunabilmeleri için sadıklarla beraber olmalarını emretmiştir. İmanlarında, sözlerinde, dindeki samimiyetlerinde, niyet olsun, söz ve fiil olsun doğru-dürüst kişilerle beraber olmayı, onlarla yakınlık kurmayı, onların tarafını tutmayı emretmiştir.

6. Tebük Gazvesi hakkında nazil olan Tevbe Suresi'nde, ağırlıklı olarak Allah yolunda mal ve nefisle cihadın ehemmiyeti üzerinde durulur. Zira mal ve canla cihat, Müslümanların dindeki sadakatlerinin en büyük delilidir. Bu aynı zamanda mümin ile münâfık arasındaki farkı da ortaya koyar. Bu konu ayet-i kerimede vurgulanmıştır:

“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürlür. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış

olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.”⁴⁴⁹

7. Üç sahabeye hanımlarından uzak durma cezasının verilmesi, bu sahabenin iman noktasında gelmiş oldukları tehlikeyi ortaya koyar. Zira Müslüman bir bayanın kâfir erkekle evlenemeyeceği veya sonradan kâfir olmuş bir erkeğin yanında kalamayacağı hükmüyle⁴⁵⁰ üç sahabenin aile ve İslam toplumu ile ilgili olan bağının tehlike boyutu aşıkardır.

⁴⁴⁹ Tevbe, 9/111

⁴⁵⁰ Mumtehine, 60/10

SONUÇ

Kur'an'a göre varlıkların en şerefli olan insan, Allahın yeryüzündeki halifesidir. Bu nedenle İslam'da insana çok önem verilmiş ve insan yüceltilmiştir. Bir canlının suçsuz yere öldürülmesi tüm insanlığı katletmeye denk tutulmuştur.

Mahlûkata ve özellikle insana bu kadar değer vermiş İslam dini, savaş gibi insan ölümünün kaçınılmaz olduğu bir faaliyete hiçbir zaman keyfi olarak girmemiştir. Coğrafya yağmalama, insan kıyımı ve toplumu yok edip ifsat etmenin olmadığı İslam'ın savaş düşüncesindeki yegâne hedef, dinin tebliği ve Müslüman topluma zarar vermek isteyenlere engel olmaktır. Zira İslam'da cihat, yani Allah için savaştaki hedef öldürmek değil, onlara dünya ve ahiret huzurunu temin etmeye çalışmaktır.

Tüm Arabistan'ın İslam'dan haberdar olması ve büyük çoğunluğun hidayeti tercih etmesi neticesinde tebliğ ile mükellef olan Hz. Peygamber(s)'i, dini başka milletlere ulaştırmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca, ordusunu toplayıp hazırladığı nakliyle İslam toplumuna zarar vermek isteyen ve zamanın iki süper devletinden biri olan Bizans/Roma İmparatorluğuna karşı tedbir amaçlı Tebuk Gazvesini gerçekleştirmiştir. Gazve hazırlığının zaman olarak çiftçi ve esnafın en yoğun olduğu bir döneme denk gelmesi ve mekân itibariyle de Arabistan uç sınırı gibi bir mesafede olması, Medine toplumunu özellikle Müslümanları farklı duygu, düşünce ve uygulamalara itmiştir.

Seferberlik emrinin verilmesiyle beraber Müslümanlar, azami derecede imkânlarını zorlayarak hazırlanıp can ve mal fedakârlığında bulunmuşlardır. Malının tamamından tutunda elindeki bir avuç hurmaya kadar herkes bu seferberlik emrine katkıda bulunmuştur. Fakat gazveye katılma noktasında imkânı olduğu halde katılmayan veya gecikmelide olsa katılan, iman zayıflığından çok dünyevi ihmalkârlıkları tutan Müslümanlar da olmuştur.

Hz. Peygamber(s)'i görüp O'na iman etmiş ve o iman üzerine vefat etmiş olan sahabe konusunda her şeyden önce şunu belirtmekte fayda vardır: Onlar, ismet sıfatına haiz olmayan ve hata yapabilme potansiyeline sahip birer beşerdi. Kur'an-ı

Kerim'in muhtelif yerlerinde Allah tarafından uyarılmışlar, itaplara maruz kalmışlardır. Zira onlar vahiy ile iç içe yaşamışlardır. Vahyin her anında bulunmuşlardır. Hal böyle iken insan olarak yanlışlar yapmaları ve vahiy ile muhatap olup konu edilmeleri kaçınılmazdı.

Konumuzdan anladığımız şudur ki Allah'ın emri zaman ve mekâna bakmadan hemen yerine getirilmesi gereken, ihmalkâr davranılması halinde dünyevi ve maddi yönden çok kulun Rabbi ile samimiyeti hususunda tehlikeli bir boyuta ulaştığıdır.

Hiz. Peygamber(s)'in vefatına yakın bir zamanda gerçekleşmiş olan Tebuk Gazvesi, İslam toplumunu silkeleme, ne olduklarını ortaya koyma ve safları belirginleştirmedir. Bu olayın son ilahi kitap Kur'an'da konu edilmesi sonraki Müslümanlara bir örnektir.

Tezimizde ulaştığımız sonucu bir paragrafa indirgeyecek olursak, Hiz. Peygamber(s)'in dini tebliğ ve Müslümanların korunup muhafaza edilmesi için verilmiş olan cihat emri karşısında, tüm imkânlarıyla icabet eden sahabe olduğu gibi dünyevi zevk ve sefası tutup geride kalan, erken pişman olup orduya yarı yolda yetişen, dolayısıyla farklı ruh hallerine giren Müslümanlar tablosunu gördük.

KAYNAKÇA

- Ahmed bin Hanbel**, *Müsned*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1995, 1. Baskı.
- Algül**, Hüseyin “Gazve”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- , “Muahat”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul. 2005.
- Alusi**, Şihabuddin Mahmud el-Bağdadi, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kurani'l-Azim ve's-Sebu'l-Mesani*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Daru İhyau't-Turasi'l Arabi, Beyrut, t.y.
- Apak**, Adem, *İslam Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011, 7. Baskı.
- Askalani**, Ahmed bin Ali bin Hacer, *Fethu'l-Bari*, Mektebetü'l-Meliki'l-Fahdi'l Vatani, Riyad, 2001, 1. Baskı.
- , *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t. y.
- Atar**, Fahrettin, “Sefer”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.
- Aykaç**, Mehmet, “Ferve b. Amr ”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995.
- Beğavi**, Ebu Muhammed Hüseyin bin Mesud, *Mealimu't-Tenzil*, Daru Teybe, Riyad, Hicri 1411.
- Belazuri**, Ahmed bin Yahya, *Ensabu'l-Eşraf*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, 1. Baskı.
- Beydavi**, Kadı Muhammed Ahmed Kenan, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Dersaadet, Kitabevi, İstanbul, t.y.
- Beyhaki**, Ebu Bekr Ahmed bin Hüseyin, *Delailu'n-Nübüvve*, Daru'l-Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1988, 1. Baskı.
- Birişik**, Abdülhamit, “Sure”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2009, Cilt 37.
- Buhari**, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Beytu'l-Efkar, Riyad, 1998.
- Bukai**, *Nazmu'd-Durer fi Tenasubi'l-Ayati ve's-Suver*, Daru'l-Kutubi'l-İslamiyye, Kahire, 1984.
- Buti**, Said Ramazan, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, *Fıkhi's-Sire*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Canan**, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

- Canbulat**, Mehmet, “Gazve”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Yayınları, Ankara, 2006.
- Cevzî**, Ebu'l-Ferec, Cemaluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Zadu'l Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, 1984, 3. Baskı.
- Cevzi**, İbn Kayyim, *Bedaiu't-Tefsir*, 1. Baskı, Daru İbnu'l-Cevzi, y. y., Hicri 1427
- Cürcani**, Seyyid Şerif, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, 1997, 1. Baskı.
- Çetiner**, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y.
- Çubukçu**, Asri, “Ebu Hayseme el-Ensari”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.
- Dahhak**, *Tefsiru'd-Dahhak*, Daru's-Selam, Kahire, 1990, 1. Baskı.
- Demirkent**, Işın “Herakleios”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.
- Derveze**, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, 2. Baskı.
- Dimeşki**, Muhammed bin Salih, *Peygamber Külliyyatı*, çev. Adem Yerinde, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2006, 2. Baskı.
- Ebu Davud**, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistâni, *Sünen*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997, 1.Baskı.
- Ebu Suud**, *İrşadı Akl-ı Selim ila Mezaya Kitabı'l-Kerim*, Matbaatu's-Saade, y.y, t. y.
- Elmahlı** Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.
- el-Endelusi**, Ebu'l-Hayyan, *Tefsiru Bahru'l-Muhit*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, 1. Baskı.
- el-Endelusi**, İbn Atiye, *El-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabı'l-Aziz*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 1. Baskı.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, 5. Baskı.
- Fayda**, Mustafa, “Bedevi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.
- , “Nesi”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2006, Cilt 32
- Ferahidi**, Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 1. Baskı.
- Ferra**, Ebu Zekeriya Yahya bin Ziyad, *Meani'l-Kur'an*, Alemu'l-Kutub, Beyrut, 1983, 3.Baskı.
- Gadban**, Munir Muhammed, *Nebevi Hareket Metodu*, çev. Tarık Akarsu, Nehir

- Yayınları, Merve Yayın Dağıtım, İstanbul, 1992.
- Hamidullah**, Muhammed, “Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.
- , *İlk İslâm Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- , *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hasan**, Hasan İbrahim, *Siyasî-Dinî Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, 1996, 4. Baskı.
- Heykel**, Muhammed Hüseyin, *Hz. Muhammed Hayatı*, çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- Heyet**, “Herakleios”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1986.
- Hizmetli**, Sabri *İslam Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, 2. Baskı.
- İbn Asakir**, Ebu’l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Tarih-i Dimeşk*, Daru’l-Fıkr, Beyrut, 2000, 1.Baskı.
- İbnü’l Cevzî**, Ebu Abdurrahman b. Ebi’l Hasan Ebu’l-Ferec, *el-Vefa bi Ahvali Mustafa*, Mektebetu Mişkatu’l-İslamiyye, y.y, t.y.
- İbnü’l-Esîr**, Abdu’l-Vahidi’ş-Şeybani. *el-Kamil fi’t-Tarih*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987, Beyrut, 1. Baskı.
- İbnü’l-Esîr**, Ali bin Muhammed el-Cezeri, *Üsdü’l-Ğabe fi Ma’rifet’s-Sahabe*, Daru’l Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, 1. Baskı.
- İbn Faris**, Ebu Huseyn Ahmed, *Mücmelü’l-Luğa*, Müessesetu’r-Risale, 1986, 2. Baskı.
- İbni Hayyati**, el-Halife, *Tarih*, Daru Teybe, Riyad, 1975, 3. Baskı.
- İbn Hazm**, Ali bin Ahmed bin Said, *Cevamiu’s-Siretu’n-Nebeviyye*, Daru’l-Kutubi’l İlmiyye, Beyrut, 2003, 1. Baskı.
- İbn Hibbân**, Muhammed, Ebu Hatim *es-Siretu’n-Nebeviye ve Ahbaru’l-Hulafa*, Daru İbni Haldun, y.y, t.y.
- İbn Hişam**, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, Daru’l-Kitabu’l-Arabi, Beyrut, 1990, 3. Baskı.
- İbn İshak**, Muhammed el-Medeni el-Matlibi, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, Thk. Ahmed Ferid el-Müzeyyidi, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

- İbn Kayyim *El-Cevzi***, Ebu Abdullah Muhammed bin Ebu Bekr, *ed-Davu'l-Munir*, Müessesetu'n-Nur/Mektebetu Daru's-Salam, Riyad, t.y.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Muhammed bin Ebu Bekr, *Zadu'l-Meal fi Heydi Hayri'l İbad*, Müessesetu'r-Risale-Mektebetü'l-Menari'l-İslamiyye, Beyrut, 1994, 17. Baskı.
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fida İsmail bin Ömer, (Mhtsr) *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, 1. Baskı.
- , *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 1. Baskı, Müessesetu Kurtuba, Kahire, 2000,
- İbn-i Mâce**, *Mukaddime*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzur**, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arap*, Daru İhyau't Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1999, 3. Baskı.
- İbn Sa'd**, *Kitabu't-Tabakatu'l-Kübir*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 2001, 1. Baskı,
- İbn Şebbe**, Ebu Zeyd Ömer, *Târîhu'l-Medîneü'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltut), t.y, y.y.
- İsfehani**, Rağıp, *El-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 2010, 6. Baskı.
- İslamoğlu**, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, 31. Baskı, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kallek**, Cengiz. *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, İstanbul 1992, 1. Baskı.
- Kandehlevi**, M. Yusuf, *Muhtasar Hayatü's-Sahabe*, çev. Mustafa Kasadar-Osman Kara-Rahmi Eyidenbilir, Ravza Yayınları, İstanbul, 1996, 2. Baskı.
- Karagöz**, İsmail, "Hanif", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- , "Sefer", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaman** Fikret, Karagöz İsmail, Paçacı İbrahim, Canbulat Mehmet, Gelişgen Ahmet, Ural İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaman**, Hayreddin Çağırıcı, Mustafa Dönmez İbrahim Kafi ve Gümüş Sadreddin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3. Baskı DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Kastallani**, Ahmed bin Muhammed, *Mevahibu'l-Ledunniyye bi'l-Minehi'l Muhammediye*, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut, 2004, 2. Baskı.
- Kermi**, Hasan Said, *El-Hadi ila Lugati'l-Arabî*, Daru Lübnan, Beyrut, 1992, 1. Baskı.

- Koyuncu**, Mevlüt, *Medine Şehir Devleti*, SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi 2009/2.
- Köksal**, M. Asım, *İslâm Tarih*, Şamil Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Kurtubi**, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebu Bekr, *El-Cami' Li Ahkami'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, 1. Baskı.
- Kutub**, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, çev. İ. Hakkı Şengüler-M. Emin Saraç-Bekir Karlığa, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, t.y.
- Küçükkaşçı**, M. Sabri "Medine", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Lawrance**, Paul, *Kutsal Kitap Atlası*, çev. Fatih Bilger, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2008, 1. Baskı.
- Mahalli**, Celaleddin Muhammed bin Ahmed-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman bin Ebi Bekr, *Celaleyn*, Daru İbn Kesir, Dimeşk, H. 1407.
- Mevdudi**, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Ahmet Asrar, Hilal Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mukatil** bin Süleyman, Ebu'l-Hasan, *Tefsiru Mukatil bin Süleyman*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 1. Baskı.
- Mutçalı**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995,
- Müslim** bin Haccac, Ebu Hüseyin, *el-Cami's-Sahih*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2003, 1. Baskı.
- Neal**, Muhtar Fevzi, *Mevsuetu'l-Elfazi'l-Kuraniyye*, Mektebetu Daru't-Turas, 2003, 1. Baskı.
- Neccar**, Muhammed Ali-İbrahim Mustafa-Hamid Abdulkadir-Ahmed Hasan Zeyyad, *Mu'cemu'l-Vesit*, 4. Baskı, Mektebetu'ş-Şuruku'd-Devliyye, Mısır, 2004.
- Nesai**, Ahmed bin Şuayb bin Ali, *Süneni'n-Nesai*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, h. 1417, 1. Baskı.
- Nesefi**, Abdullah bin Ahmed bin Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 1. Baskı.
- Nevevî**, Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-Esmai ve'l-Lugat*, Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Okiç**, M. Tayyib, *İslâmiyet'te İlk Nüfus Sayımı*, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1958, 9.VII.
- Özsoy**, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, 3. Baskı.

- Râzî**, Fahrüddin Muhammed b. Ziyâuddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991, 1. Baskı.
- Sabuni**, Muhammed Ali, *et-Tefsiru'l-Vadiha'l-Muyessere*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2010, 11. Baskı.
- Sa'lebi**, Abdurrahman bin Muhammed bin Mahluf, *Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiru'l Kur'an*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997, 1. Baskı.
- Sen'ani**, Abdurrezzak bin Hemmam, *Tefsiru'l-Kur'an*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1989, 1. Baskı.
- Seyitoğlu**, Kenan-Çelebi, Ahmet Rüştü,- Hurşitoğlu, Ahmet-Vakkasoğlu, Vehbi Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, 1992.
- Suyuti**, İmam Celaledin, *Lubabu'n-Nukul Fi Esbabi'n-Nuzul*, Müessesetu'l Kutubu's-Sekafiyye, Beyrut, 2002, 1. Baskı.
- Taberi**, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Daru Hicr, Kahire, 2001, 1. Baskı.
- , Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, Daru'l Maarif, Kahire, t.y, 2. Baskı.
- Tehanevi**, Ali bin Muhammed, *Keşşafu İstilahatu'l-Funun*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- Tirmizi**, Muhammed bin İsa, *Sünen-i Tirmizi*, Mektebetu'l-Maarif, Riyad, h. 1417, 1. Baskı.
- Umeri**, Ekrem Ziya, *es-Siretu'n-Nebeviyetu's-Sahihah*, Merkezu Buhusi's-Sünne ve's-Sire, Katar, 1991.
- Vahidi**, İmam Ebu'l-Hasen Ali bin Ahmed, *Esbâbi'n-Nüzul*, Alemu'l-Kutub, Beyrut, t. y.
- Vakidi**, *Kitabu'l-Meğazi*, Oxford University Press, London, 1966, 3. Baskı.
- Vatandaş**, Celaledin, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Devleti-Medine Dönemi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012, 8. Baskı.
- Ya'kubi**, Ebu'l-Abbas Ahmed bin İshak bin Vazih, *Tarihu'l-Yakubi*, Daru Sadr, Beyrut, t.y.
- Yakut**, Ebu Abdullah Şihabuddin Yakut b. Abdullah el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldân*, Daru Sadir, Beyrut, 1977.
- Zebidi**, Ebû'l-Feyd Muhammed el-Murtadâ, *Tacu'l-Arus*, et-Turasu'l-Arabi, Kuveyt,

- 2001, 1. Baskı.
- , Ebû'l-Feyd Muhammed el-Murtadâ *Tecrîd-i Sarih Terc ve Serh*, Kamil Miras, Ankara 1983, 6. Baskı.
- Zeccac**, Ebu İshak İbrahim bin es-Seri, *Meani'l-Kur'an ve İ'rabuhu*, Alemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, 1. Baskı.
- Zehebî**, *Târîhu'l-İslâm*, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, h. 1424, 1. Baskı.
- Zemahşeri**, Carullah Mahmud bin Ömer, *Esasu'l-Belağ*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, 1. Baskı.
- , Carullah Mahmud bin Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiku'l-Ğevamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 1998, 1. Baskı.
- Zuhayli**, Vehbe, *Tefsiru'l-Veciz*, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1996, 2. Baskı.